

LIETUVOS KARIUOMENĖS ISTORIJA

Virgilijus Pugačiauskas

XIX a. LIETUVOS KARINIŲ DALINIŲ ISTORIJA

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO
LIETUVOS KARO AKADEMIJA

VIRGILIJUS PUGAČIAUSKAS

XIX A. LIETUVOS KARINIŲ DALINIŲ ISTORIJA

Vilnius 2019

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Atsakingoji redaktorė – dr. Audronė PETRAUSKAITĖ

Recenzavo: prof. dr. Jonas VAIČENONIS,
doc. dr. Manvydas VITKŪNAS

Viršelyje ulonų pulko raitelio šovininė (*LNM*)

© Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2019

© Virgilijus Pugačiauskas, 2019

ISBN 978-609-8074-96-3

ISSN 1822-4423

TURINYS

PRATARMĖ / 5

I dalis. PRANCŪZMEČIO LIETUVOS KARINIAI DALINIAI: ILGAS FORMAVIMO KELIAS, NEIŠNAUDOTOS GALIMYBĖS, KOVOS PATIRTIS SVETUR / 7

Karo veiksmų geografinės ribos / 8

Organizacija, dydis, ginkluotė, aprūpinimas / 8

Kovos patirtis / 33

II dalis. 1830–1831 M. SUKILIMAS: SUKILĖLIŲ ORGANIZACIJA IR KOVŲ KRONIKA / 39

Karo veiksmų geografinės ribos / 40

Organizacija, dydis, ginkluotė, aprūpinimas / 42

Karo veiksmai: strategija ir taktika, pagrindiniai mūšiai, žuvusiųjų skaičius / 61

III dalis. 1863–1864 M. SUKILIMAS: SUKILĖLIŲ BŪRIŲ POTENCIALAS / 77

Karo veiksmų geografinės ribos / 78

Organizacija, dydis, ginkluotė, aprūpinimas / 80

Karo veiksmai: strategija ir taktika, pagrindiniai mūšiai, žuvusiųjų skaičius / 92

Santrumpos / 103

Šaltiniai ir literatūra / 103

Asmenvardžių rodyklė / 106

Vietovardžių rodyklė / 116

PRATARMĖ

XIX a. Lietuvos karinių dalinių tematika yra nagrinėjama trijų karinių konfliktų kontekste: pirmiausia, 1812–1814 m. Prancūzijos–Rusijos karo kontekste, kai buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) teritorijose vyko kariniai veiksmai, bei 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimų kontekste, kai vyko gyventojų organizuota ginkluota kova su Rusijos armijos reguliariomis pajėgomis. Šiuo atveju kalbame apie karinius dalinius, veikusius specifinėmis sąlygomis, kai nebebuvo Lietuvos valstybės, tačiau aktyvioji visuomenės dalis, nepaisant kartų kaitos, demonstravo siekį susigrąžinti prarastos valstybės statusą. Lietuvą šiuo atveju suprantame kaip buvusios LDK teritoriją, egzistavusią iki Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) padalijimų, kadangi bajorų savimonėje ir politinėse aspiracijose, kuriomis jie vadovavosi stodami į kovą, vyravo būtent tokia teritorinės tėvynės samprata. Kovų geografija taip pat apžvelgiama šioje teritorijoje, o jos konkrečios erdvinės ribos apibrėžiamos aptariant kiekvieną karinio pasipriešinimo laikotarpį. Lietuvos karinėms formuotėms priskiriami kariniai daliniai ir būriai, kurie buvo suformuoti ir veikė būtent minėtoje teritorijoje. Tiesa, aptariant prancūzmečio laikotarpį, kalbama apie jų tolesnį likimą už Lietuvos ribų, taip pat užsimenama apie dalinius, formuotus iš vietinių gyventojų, tačiau priklausiusius Prancūzijos karinėms pajėgoms. Aptariant 1830–1831 m. sukilimą, taip pat kalbama apie vietinius sukilėlių būrius, kurie kaip atskiri pulkai veikė Lenkijos karalystės karinių pajėgų generolo Antano Gelgaudo korpuso sudėtyje.

1812 m. karo metu Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos administruojamose teritorijose (Vilniaus, Gardino, Minsko ir Balstogės) Lietuvos karinį potencialą sudarė penki reguliariosios kariuomenės pėstininkų ir keturi kavalerijos pulkai bei kiti atskiri specializuoti daliniai: raitųjų šaulių pulkas, keli pėsčiųjų šaulių batalionai, artilerijos batalionas, tautinė gvardija, žandarmerija, totorių eskadronas. Abiejų sukilimų metu buvo kuriami sukilėlių būriai, kuriuos sukilimų vadai stengėsi organizuoti pagal išgales, bet remdamiesi reguliariosios kariuomenės pavyzdžiu. Sudarant sukilėlių būrius, buvo siekiama juos formuoti rekrutų ėmimo tvarka, suteikti vadams karinius laipsnius, paskirstyti sukilėlius pagal karinių vienetų rūšis ir struktūrinės dalis. Sukilimo vadai aiškiai siekė, kad sukilėliai turėtų vienodą uniformą, jiems buvo organizuojami kariniai mokymai ir galiojo karinės tvarkos taisyklės.

Apie minėtus kertinius XIX a. įvykius, liudijančius pasipriešinimo ir išsivadavimo kovas, nepaisant dinamiškai besikeičiančio politinio ir visuomeninio krašto konteksto, per prabėgusius šimtmečius susikaupė gausi istoriografija. Šiame darbe remiamasi sukaupu Lietuvos ir užsienio mokslininkų įdirbiu. Studijoje siekiama išimtinai susitelkti į karinių dalinių istoriją, kuri anksčiau dažniausia

atsispindėjo tik bendruose karinių konfliktų aprašymuose. Realizuojant sintezės koncepciją, siekiama apibendrinti (įtraukti į bendrą visumą), pertvarkyti bei palyginti žinomus faktus ir jų interpretacijas, kurie iki šiol pagal tokius principus viename leidinyje nebuvo aprašyti, pateikiama ir dalis naujos archyvinės medžiagos. Kita vertus, tikimasi, kad šis pirminį istoriografinį, paremtą chronologiniu ir faktografiniu tyrimu, etapą apibendrinantis darbas inspiruos poreikį formuluoti naujas konceptualesnių tyrimų problemas, kaip antai: karininkų ir karių kovos patirtis, partizaninės kovos taktikos elementai, prievartinio rekrutavimo ir savanorystės, kaip esminio karinių dalinių formavimo būdo, palyginimas, karinių uniformų kūrimas namudinio ūkio sąlygomis ir kiti lietuviškas karybos tradicijas liudijantys elementai, vyravę XIX amžiuje.

Virgilijus Pugačiauskas

I

**PRANCŪZMEČIO
LIETUVOS KARINIAI
DALINIAI:
ILGAS FORMAVIMO
KELIAS, NEIŠNAUDOTOS
GALIMYBĖS, KOVOS
PATIRTIS SVETUR**

Karo veiksmų geografinės ribos

1812 m. vasarą Prancūzijos ir Rusijos karinis konfliktas apėmė buvusios LDK teritoriją. Kalbant apie lietuviškų karinių dalinių formavimo erdvę reikia pasakyti, kad ji buvo kuriama teritorijose, kurias Prancūzijos imperatorius Napoleonas I priskyrė naujai įkurtai Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijai (toliau – LLVK), administruojančiai Vilniaus, Minsko, Gardino ir Balstogės departamentus. Pastarasis iki valstybės padalijimų priklausė Lenkijai. Matome, kad naujajai valdžiai atiteko mažesnė teritorija, be Vitebsko ir Polocko. Čia Napoleonas įkūrė atskiras administracines komisijas, vadovaujamas prancūzų intendantų, o tai atitiko tam tikrą intendantūros statusą. Tiesa, jas planuota priskirti LLVK valdymui, tačiau vėliau tai buvo pamiršta. Nors minėtos teritorijos buvo autonomiškos, Vyriausybės komisija palaikė su jomis ryšius per atstovus: kunigaikštį Povilą Sapiegą ir kunigaikštį Liudviką Radvilą. Pavyzdžiui, Mogiliavo departamento Oršos pavieta delegacija kreipėsi į Vyriausybės komisiją su prašymu vėl priskirti pavieta Minsko departamento administraciniam pavaldumui, kadangi iki antrojo padalijimo 1792 m. buvo jo sudėtinė dalis. LLVK priėmė sprendimą kreiptis dėl šios lokalinės problemos patarimo į Napoleono komisarą Édouardą Bignoną. Koks buvo atsakymas, nežinoma¹. Taigi šiose teritorijose buvo formuojami Lietuvos reguliariosios kariuomenės daliniai, atskiri pulkai ir batalionai. Tik nedaugelis iš jų kartu su Didžiąja armija dalyvavo kovose su Rusijos armija. Didžiąjai armijai pasitraukus iš Lietuvos dalis reguliariosios kariuomenės pulkų ir atskirų dalinių taip pat paliko kraštą ir karinių junginių gretose ar kaip vientisi daliniai dalyvavo kovose įvairiuose Europos kraštuose.

Organizacija, dydis, ginkluotė, aprūpinimas

Paskelbęs apie laikinosios valdžios įkūrimą Napoleonas nusprendė sukurti vietines karines formuotes – reguliariąją kariuomenę ir atskirus dalinius, o taip pat žandarmeriją ir tautinę gvardiją. Paaiškėjus, kad karas užsitęs, kilo poreikis užtikrinti užimtų teritorijų saugumą, todėl imperatorius Vilniuje planavo, kad naujai kuriami reguliariosios kariuomenės pulkai, pirmiausia pėstininkų, pakeis prancūzų karines įgulas, saugančias svarbiausias komunikacines arterijas, ir užtikrins taiką bei saugumą Didžiosios armijos užnugaryje. Taigi Lietuvos karinėms formuotėms Napoleonas numatė pagrindinę užduotį, nesusijusią su dalyvavimu kovose priešakinėse linijose, – keturių departamentų gynybą, kuri ypač buvo

---

1 Dundulis B., *Napoléon et la Lituanie*, Paris, 1941, p. 275–277; *Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos posėdžių protokolai*, sudarytojas V. Pugačiauskas, Vilnius, 2012, p. 9, 11.

reikalinga saugantis galimų kazokų puldinėjimų. Tiesa, užsimenama, kad, reikalui esant, jie galėtų būti pasiūsti nukariauti Ukrainos ir Podolės žemių. Liepos 13 d. įsaku imperatorius paskelbė apie reguliariosios Lietuvos kariuomenės, 5 pėstininkų ir 4 kavalerijos pulkų, kurie turėjo sudaryti karinių pajėgų branduolį, sukūrimą. Taigi Napoleonas siekė turėti nedideles Lietuvos reguliariasias pajėgas. Pagal kunigaikščio Aleksandro Sapiegos pateiktą projektą, atsižvelgiant į krašto ūkinį ir finansinį potencialą, jas galėjo sudaryti apie 15 000 karių.

Vietoje visuotinio bajorų šaukimo buvo pasirinktas rekrutų ėmimo būdas. Karo pradžioje Napoleonui buvo siūloma sušaukti visą bajoriją, bet tai nesusilaukė pritarimo. Napoleono nuomone (patariant maršalui Louisui-Alexandrui Berthierui), kariuomenę buvo tikslingiau surinkti laikantis nustatytos tvarkos ir turėti reikalą su organizuotais vienetais, nei su gaivališka vykstančiu procesu ir sunkiai kontroliuojama mase. Napoleonui, disponuojančiam apie pusės milijono armija, nebuvo poreikio dar didinti jos gretų, kita vertus, imperatorius karvedys nelabai pasitikėjo tokia vietine karine tradicija. Kaip paaiškėjo vėliau, tai nebuvo itin sėkmingas sprendimas – susidūrę su pulkų formavimo sunkumais, labai greitai tai suprato Vilniuje esantys Napoleono administracijos pareigūnai Dirkas fon Hogendorpas ir E. Bignonas, tačiau radikaliai keisti įpusėjusio kariuomenės formavimo proceso nesiryžo.

Kariuomenės formavimo reikalams tiesiogiai vadovavo liepos 11 d. įkurtas Karo komitetas, vadovaujamas nedidelę karinę praktiką turinčio kunigaikščio A. Sapiegos. Tačiau daugumą komiteto narių sudarė kariškiai: generolai – Romualdas Giedraitis, Jonas Kanopka, Steponas Grabovskis, Pranciškus Viškovskis, pulkininkai – Ignas Tyzenhauzas, Juozapas Kosakovskis, Aleksandras Chodkevičius, Antanas Chrapovickis, Feliksas Sobekis, Karolis Lubeckis, Vilniaus tautinės gvardijos vadas Kajetonas Koselskis. Kaip pamatysime vėliau, daugelis jų turėjo tiesiogines pareigas, pavyzdžiui, buvo dalinių vadai, todėl negalėjo visavertiškai dirbti komitete.

Minėti generolai ir pulkininkai gavo užduotį parengti pulkų vadų kandidatų sąrašą pagal Napoleono suformuluotus du būtinus kriterijus. Visų pirma, pulkų vadai, turėjo būti žinomų krašte giminių atstovai, kurie reprezentuotų ir savo žinomumu bei autoritetu užtikrintų visuomenės angažuotumą Napoleonui, antra, tie, kurie garantuotų asmeninį finansinį indėlį į savo pulkų formavimą. Taigi čia nekalbama apie jų karines kompetencijas. Tiesa, formuojant žemesnių laipsnių karininkų kadrus ši problema iškilo daug aštriau, kadangi krašte stokota karininkų, ypač turinčių kovų patirties, – galima buvo remtis tik prieš 18 metų vykusio Tado Kosciuškos sukilimo dalyviais, sulaukusiais 50 metų, todėl buvo nuspręsta vadų pavaduotojus majorus, batalionų ir eskadronų vadus atrinkti iš kovinės patirties turinčių Varšuvos kunigaikštystės kariuomenės, dažniausiai – iš Didžiosios armijos V korpuso, kurį sudarė lenkų daliniai, vadovaujami maršalo

Józefo Poniatowskio, karininkų.

Lietuvių pulkai priklausė prancūzų karinei vadovybei, tačiau nešiojo lietuvišką uniformą su Vyčiu. Jiems buvo suteikti Varšuvos kunigaikštystės kariuomenės pulkų numeriai: kavalerijos – nuo 17-ojo iki 20-ojo, pėstininkų – nuo 18-ojo iki 22-ojo. Pėstininkų pulkų vadais, suteikę jiems pulkininko laipsnį, paskyrė šiuos karininkus: 18-ojo – Aleksandrą Chodkevičių, 19-ojo – Konstantiną Tyzenhauzą, 20-ojo – Adomą Bišpingą, 21-ojo – Karolį Pšezdzeckį, 22-ojo – Stanislovą Čapskį; kavalerijos pulkininkais: 17-ojo – Mykolą Tiškevičių, 18-ojo – Juozapą Vavžeckį, 19-ojo – Konstantiną Rajeckį, 20-ojo – Ksaverą Obuchovičių. Kaip matome, komitetas įvykdė Napoleono užduotį, kadangi tarp nominuotųjų nemažai žinomų LDK didikų šeimų atstovų pavardžių. Tai buvo vykdoma labai preciziškai. Paaiškėjus, kad 18-ojo kavalerijos pulko vadas J. Vavžekis negali skirti lėšų pulkui formuoti, prancūzų administracija nutarė į jo vietą paskirti 21-ojo pėstininkų pulko vadą K. Pšezdzeckį, o į laisvą vietą iš keturių kandidatų numatė vos 20 metų sulaukusį jaunuolį Antaną Gelgaudą, pažadėjusį šiam tikslui skirti 3000–4000 dukatų iš asmeninių lėšų.

Pagal Varšuvos kunigaikštystėje 1812 m. vasario 25 d. galiojusius nuostatus pėstininkų pulke buvo 66 karininkai ir 2010 puskarininkių ir eilinių, kavalerijos pulke atitinkamai 42 karininkai ir 939 puskarininkiai ir eiliniai, daliniui priklausė analogiškas skaičius arklių. Pėstininkų pulką sudarė 3 batalionai, kiekvienas turėjo po 6 kuopas. Pulko štabe tarnavo pulko majoras, 3 majorai adjutantai, išdininkas, vėliavininkas, pirmosios, antrosios ir trečiosios klasės gydytojai, intendantas ir kapelionas, žemesniajame pulko štabe – 6 puskarininkiai adjutantai, antrasis ir trečiasis vėliavininkai, vyresnysis būgnininkas, 8 muzikantai, ginklų meistras, siuvėjas ir batsiuvys. Kiekviename batalione turėjo būti po vieną kuopą voltižierių, grenadierių ir 4-ios kuopos fuzilierių. Kuopoje tarnavo kapitonas, leitenantas, jaunesnysis leitenantas, vyresnysis seržantas, 4 seržantai, raštininkas, 8 kapralai, 95 eiliniai ir 2 būgnininkai.

Kavalerijos pulką sudarė 4 eskadronai po dvi kuopas. Štabe tarnavo pulko majoras, intendantas, 2 majorai adjutantai, 3 gydytojai, pasiuntinys, 2 puskarininkiai adjutantai, štabo trimitininkas, 7 meistrai amatininkai (veterinaras, odinių pakinktų meistras, siuvėjas, batsiuvys, ginklininkas ir 2 kalviai). Kuopą sudarė kapitonas, leitenantas, 2 jaunesnieji leitenantai, vachmistras, 4 seržantai, raštininkas, 8 kapralai, 2 trimitininkai ir 100 raitelių.

Pėstininkų ir ulonų pulkų dislokacijos vietos buvo paskirstytos proporcingai keturių departamentų teritorijose: Vilniaus departamente – pėstininkų 18-asis (Vilniuje) ir 19-asis (Raseiniuose), ulonų 17-asis (Kupiškyje), Gardino departamente – pėstininkų 20-asis (Slanime) ir ulonų 19-asis (Naugarduke), Balstogės departamente – pėstininkų 21-asis (Balstogėje), Minsko departamente – pėstininkų 22-asis (Minske), ulonų 18-asis (Nesvyžiuje) ir 20-asis (Pinske).

Liepos pabaigoje Vyriausybės komisija pėstininkų pulkams parengė rekrutų ėmimo nuostatus. Pagal juos Vilniaus ir Minsko departamentuose turėjo būti surinkta 3000, Gardino – 2500, Balstogės – 1500 rekrutų. Bajorija ėpareigota užtikrinti sklandų rekrutų surinkimą pagal baudžiauninkų skaičių, pavyzdžiui, Vilniaus departamente 1 rekrutas buvo renkamas iš 119 vyriškos lyties asmenų. Rekrutų ėmimui nustatytas net ne visas mėnuo (rugpjūčio 5–30 d.). Būsimiems kariams buvo taikomi tokie reikalavimai: amžius – 18–34 metai, ūgis – ne žemesni nei 1,6 metro. Apingluoti numatyta šautuvais ir kardais².

Nuostatuose numatyta karinė egzekucija departamentų gyventojams, jeigu numatytu laiku nebūtų pristatytas rekrutas. Maži dvarai, neturintys reikiamo valstiečių skaičiaus, privalėjo sumokėti 1000 auksinų mokesį, dvigubai didesnę sumą – žydai ir asmenys, kuriems rekrutų prievolė nebuvo taikoma. Papildomai 7 rubliai turėjo būti sumokėti pradiniam kario išlaikymui. Rekrutų komisijos, sudarytos iš gydytojo ir paskirto pulko karininko, privalėjo tikrinti imamo rekruto sveikatos būklę ir tinkamumą karinei tarnybai.

Kavalerijos pulkų formavimo taisyklėse buvo užfiksuotos pagrindinės nuostatos: šaukimo principas – žemės nuosavybė. Nuo 75 dūmų imamas vienas karys su arkliu, o nuo 50 dūmų – 486 auksinai ir 15 grašių raitelio uniformai. Mažiems dvarams, neturintiems reikiamo dūmų skaičiaus, prievolė pakeičiama 1000 auksinų mokesčiu už rekrutą ir 500 auksinų – už arklį. Ulonai turėjo būti surinkti rugpjūčio 15–rugsėjo 15 d. Raitelis turėjo būti ne žemesnis kaip 1,44 metro. Amžius – nuo 18 iki 36 metų. Tarnybos laikas – 6 metai. Arklys turėjo būti nuo 5 iki 8 metų amžiaus, ne žemesnis kaip 1,66 metro. Kiekvienam kariui per dieną priklausė 600 g duonos, 200 g mėsos, 40 g druskos, pusė kvortos degtinės, kiekvienam arkliui – 10 l avių ir 4 kg šieno³.

LLVK patvirtino reguliariosios kariuomenės aprūpinimo maistu ir pašarais nuostatus, kuriuose numatė skirti davinius iš prancūzų sandėlių bendra tvarka. Tose vietose, kur etapų magazinų nebuvo, maitinimu privalėjo pasirūpinti vietinė valdžia, pristatydama maistą ir pašarus į dislokacijos vietą arba įkurdama naujus sandėlius. Savo ruožtu raitelių kvotos buvo apskaičiuotos kiekvienam departamentui: Vilniaus – 1327 raiteliai, Gardino – 996, Minsko – 1307, Balstogės – 370.

---

2 Iwaszkiewicz J., *Litwa w roku 1812*, Warszawa, 1912, s. 158–204; Kukiel M., *Zarys historii wojskowości w Polsce*, Kraków, 1929; Biržiška V., *Lietuvių kariuomenė 1812–1813–1814 m.*, *Mūsų žinynas*, 1824, nr. 20; Dundulis B., *Napoléon et la Lituanie...*, p. 275–277; idem., *Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812)*, Vilnius, 1981, p. 99–114; Pugačiauskas V., *Reguliariosios kariuomenės formavimas Vilniaus departamente*, *Lituanistika*, 1992, nr. 4, p. 18–23; Pugačiauskas V., *Napoleono administracija Lietuvoje*, Vilnius, 1998, p. 142–162; Rakutis V., *LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius, 2001, p. 151–156; Glemža L., *Lietuviški kariniai daliniai Prancūzijos kariuomenėje*, *Karo archyvas*, t. XVIII, 2003, p. 146–154.

3 Pugačiauskas V., *Reguliariosios kariuomenės formavimas...*, p. 18–23.

Matome, kad liepos mėn. vyko tik parengiamieji darbai, o praktiškai šie nuostatai turėjo būti pradėti taikyti rugpjūtį. Pasižiūrėkime, kaip vyko kariuomenės formavimas. Pradėkime nuo finansinių išteklių, kadangi kariuomenei sukurti reikėjo nemažai lėšų. Pirmieji preliminarūs skaičiavimai rodė, kad vien tik pradiniam devynių pulkų formavimo etapui ir aprangai reikėjo rasti 4 milijonus auksinų, neįskaičiuojant išlaikymo ir mėnesinės algos. Tuo metu naujoji laikinoji valdžia kariuomenei formuoti beveik neturėjo lėšų, kadangi rusų pareigūnai buvo išsivežę valstybines kasas, o pirmųjų mokesčių tikėtasi sulaukti tik rugsėjo mėnesį. Vyriausybės komisija bandė gauti pinigų įvesdama naujus mokesčius: mokestį kariuomenės poreikiams ir nepaprastąjį asmens mokestį, vadinamąją „vienkartinę auką“, tačiau pinigams surinkti prireikė laiko.

A. Sapiega, matydamas didelę problemą, stengėsi Vilniuje esantį Napoleoną (išvyko iš Vilniaus liepos 16 d.) įtikinti suteikti Vyriausybės komisijai paskolą. Prašymą skolintis jis argumentavo grynųjų pinigų stoka bei tuo, kad lietuviai bus patriotiškai ir surinks reikiamas sumas paskolai gražinti, pagaliau, kad tik gavus paskolą įmanoma suformuoti pulkus spalio, o gal net rugsėjo mėnesį, priešingu atveju tai bus neįmanoma. Šie argumentai Napoleono neįtikino, kadangi jis manė, kad pakaks, bent pradžia, didikų skirtų pulkų vadų įnašų, be to, apeliavo į patriotinius lietuvių jausmus. Anot imperatoriaus, paaukoti vos 4 milijonus, kai kalbama apie Tėvynės išlaisvinimą, – visiška smulkmena. Vilniuje reziduojantis ir Lietuvos administraciją prižiūrintis Prancūzijos užsienio reikalų ministras Hugues Bernardas Maretas pritarė šiai nuomonei, teigdamas, kad jeigu bus duota pinigų, tai neieškos kitų jų šaltinių. Iš tikrųjų jie neišivaizdavo, koks kuklus yra Lietuvos finansinis potencialas. Taikos metu išde tebuvo apie 13 milijonų auksinų, o tuo metu Vyriausybės komisija disponavo vos 2 milijonais. Tiesą pasakius, imperatorius vis dėlto skyrė lėšų – 400 000 frankų – žirgams ir mundurams 3-iajam gvardijos švoležerų pulkui įsigyti. Vyriausybės komisija buvo suskaičiavusi, kad vienam pėstininkų pulko kariui aprengti ir apginkluoti reikėjo skirti 200 auksinų, arba 120 frankų, o raiteliui, įskaitant ir žirgo pakinktus, – 486 auksinus, arba 237 frankus. Taigi 9 pulkų išlaikymui Lietuvos laikinajai valdžiai išde sukaupti beveik 4 milijonus, o tiksliau sakant, 3 839 061 auksiną, arba 2 303 435 frankus, buvo neįmanoma.

Manymas, kad Lietuvos didikai bus pajėgūs skirti reikiamas lėšas, pasirodė neturintis realaus pagrindo, kadangi jie geriausiu atveju galėjo padengti tik iki šeštadalio savo pulko, t. y. apie 350 pėstininkų ir apie 150 raitelių, išlaidų, o 18-ojo pėstininkų pulko vadas A. Chodkevičius negalėjo to padaryti dėl sunkios finansinės padėties, todėl šiuo atveju vėl buvo pritaikyta išimtis – paskolinta 40 000 frankų motyvuojant, kad pulkininkas per trumpą laiką surinko daug karių (net 700).

Jau po mėnesio užsienio reikalų ministrui H. B. Maretui tapo aišku, kad be

finansinės pagalbos nepavyks per trumpą laiką suformuoti vietinių karinių pajėgų. Patyręs valdininkas, stebėdamas, kaip sunkiai vyksta dalinių formavimas, suprato, kad ši problema nėra vietinių pareigūnų ir kariškių užgaida. Jis paprašė Napoleono skirti 400 000 frankų paskolą. Lietuvos valdžia nebūtų sugebėjusi laiku surinkti tokio dydžio pinigų kvotos, tad ministras imperatoriui garantavo, kad gavus šią sumą spalio mėnesio pabaigoje pulkai bus aprengti ir pasirengę kovai. Rugpjūčio 24 d. Napoleonui teko skirti šiek tiek didesnę (500 000 frankų) sumą, kad aprengtų ir apginkluotų lietuviškus pulkus. Tai pareikalavo brangaus laiko – nuo H. B. Mareto prašymo iki pinigų gavimo praėjo daugiau kaip mėnuo – pinigai gauti rugsėjo 13 d. Iš šios sumos karininkams ir kariams buvo skirtas pirmasis atlygis – 30 000 frankų.

Iki buvo gauta lėšų, kariuomenės formavimo procesas nebuvo visiškai sustojęs, tačiau vyko ganėtinai lėtu tempu. Dėl karo sumaišties buvo sunku rasti daugelio pulkų vadų buvimo vietą (jie paskirti be perspėjimo). Pulkų formavimo pradžioje išryškėjo karininkų stoka. Kaip jau minėta, šią problemą Napoleonas ir Lietuvos valdžia sprendė lietuviškajai kariuomenei karininkus mobilizuodama iš lenkų pulkų. Nors Karo komitetas pageidavo, kad būtų skiriami tik „lietuviai pagal kilmę“, tačiau pastarojo pageidavimo nebuvo paisoma, kadangi lietuvių būta nedaug. Iš lenkų pulkų, esančių Rusijoje, dažniausiai atvykdavo aukštesnio laipsnio karininkų.

Liepos viduryje Napoleonas patvirtino Karo komiteto pasiūlytus batalionų ir eskadronų vadus. Tarp jų buvo Varšuvos kunigaikštystės lenkų legionų pulkų majorų ir kapitonų, kurie sudarė potencialią daugumą – 95 proc. paskirtųjų vadų. Surasti šiems karininkams pririnkė nemažai laiko ir pastangų, ilgai užtrukdavo, kol įsakymai pasiekdavo po didelę teritoriją išsibarsčiusius karinius dalinius. Be to, šiuos paskyrimus turėjo patvirtinti kunigaikštis J. Poniatowskis, kuris neprieštaravo imperatoriaus pasiūlytomis kandidatūroms, juolab kad kapitonom tapti eskadronų ir batalionų vadais reiškė didelį karjeros šuolį. Atsirado daug norinčiųjų ir ieškančiųjų protekcinį ryšių ir tik vienetai atsisakė užimti naujai siūlomas pareigas.

Pulkų vadams labiausiai stigo žemesniojo rango karininkų, todėl pasitaikydavo atvejų, kai pulkų vadai karininkams laipsnį suteikdavo per protekciją, o kai kuriems turtingesniems bajorams tiesiog parduodavo už pinigus (kapitono laipsnis kainavo 900–1000, leitenanto – 400, jaunesniojo leitenanto – 200 dukatų) arba suteikdavo kapitono laipsnį tiems, kurie atveddavo 100 žmonių savanorių būrį. Pažymėtina, kad tokia praktika buvo taikoma LDK laikais, ir nors tokiu būdu pulkuose atsirado karininkų be karinės patirties, tačiau tai buvo mažesnė blogybė nei išvis neturėti vadų.

Rugpjūčio pradžioje į nurodytus pulkus atvyko tik du karininkai, paskirti majorais ir eskadronų ar batalionų vadais, o mėnesio viduryje penki pėstininkų

pulkai stokojo 75 kapitonų, 74 leitenantų, 48 jaunesniųjų leitenantų. Kavalerijai stigo 20 kapitonų, 24 leitenantų, 36 jaunesniųjų leitenantų. Ministras H. B. Maretas buvo sunerimęs dėl tokios įvykių eigos, kadangi karininkus tikėtasi surinkti mėnesio viduryje. Didžiajai armijai užėmus Maskvą, į paskirties vietas Lietuvoje atvyko grupelė V korpuso karininkų. Tik spalio pabaigoje pavyko sutelkti didesnę dalį liepos 13 d. įsakymu paskirtų karininkų. Šiai iš pirmo žvilgsnio nesudėtingai užduočiai galutinai įvykdyti prireikė dviejų su puse mėnesio⁴.

Napoleono netenkino kariuomenės kūrimo tempas. Jis pirmaisiais mėnesiais nebuvo patenkintas Lietuvos vyriausiosios valdžios institucijos veikla, kuri, kaip jis sakė, „miega“ ir „nieko nedaro“. Lietuvos generalgubernatorių olandų generolą D. Hogendorpą paskyręs LLVK pirmininku, Napoleonas įsakė jam kuo skubiau imtis kariuomenės formavimo reikalų.

Jau pirmajame Vyriausybės komisijos posėdyje Lietuvos generalgubernatorius, profesionalus karys, turintis tiek karinės administracijos darbo patirties, kiek jos gali įgyti 26 metų žmogus, ėmėsi skubių pertvarkymų ir kadrinių paskirimų. Pirmiausia jo iniciatyva keitėsi komisijos darbo organizavimo principai. D. Hogendorpas pranešė, kad dalyvaus Karo komiteto posėdžiuose, turėdamas tikslą gauti pirminę informaciją. Savo ruožtu generalinis sekretorius privalėjo išnagrinėti gaunamą korespondenciją ir informuoti apie opiausius reikalus. Sukurti inspektorių etatai. Pavyzdžiui, T. Kosciuškos sukilimo dalyvis, 62 metų LDK laikų generolas, kunigaikštis Romualdas Giedraitis (1750–1824) paskiriamas generaliniu inspektoriumi, brigados generolas Ksaveras Niesialovskis – pėstininkų inspektoriumi, brigados generolas Juozapas Vavžeckis – kavalerijos inspektoriumi. Prie kiekvieno pulko paskiriamas civilis komisaras, kad palaikytų geresnį ryšį su inspektoriais, pulkų vadais ir sustiprintų patriotines nuotaikas⁵.

Norėdami susidaryti nuoseklesnį ir aiškesnį vaizdą, pasižiūrėkime, kaip buvo formuojami reguliariosios kariuomenės pulkai ir kiti daliniai. Pradėsime nuo 17-ojo ulonų pulko formavimo istorijos. Ulonų pulkui vadovavo M. Tiškevičius, buvęs tautinės kavalerijos rotmistras ir rusų Petigorsko husarų pulko kapitonas.

Kupiškis tapo pagrindine dislokacijos vieta, o raiteliai rinkosi iš Vilniaus, Užnerio, Breslaujos, Vilkmargės, Upytės (Panevėžio), Šiaulių, Raseinių ir Telšių pavietai. Štabo viršininku buvo paskirtas majoras Adomas Soltanas (vėliau jį pakeitė Juozapas Giedraitis), o dviejų eskadronų vadais tapo Varšuvos kunigaikštystės karininkai Andrejus Strovskis ir Henrikas Tiškevičius. Žinomos ir kai kurių kari-

---

4 Ten pat; Dundulis B., *Napoléon et la Lituanie...*, p. 197–219; Nawrot D., *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice, 2008, s. 480–623.

5 Dundulis B., *Napoléon et la Lituanie...*, p. 208.

17-ojo ulonų pulko vado pulkininko M. Tiškevičiaus spaudas (LNM)

ninkų pavardės, kaip antai: Ksaveras Rimša, Bukša, Kazimieras Gutergis, Motiejus Bilevičius, Simonas Kalibatas, Juozapas Jatulis, Simonas Tarvydas, Motiejus Žemaitis, Simonas Baltunis.

17-ojo ulonų pulko formavimas galėjo prasidėti tik atlikus visuotinį dūmų surašymą. Dėl lėto dūmų surašymo pulko formavimas nusikėlė, buvo pradėtas vėliau. Surašymo procesą lėtino karininkų, kurie turėjo atvykti į priėmimo komisijas padėti rinkti karių, arklių ir pinigų, stoka. Pulko vadas M. Tiškevičius, norėdamas pagreitinoti procesą, pabandė verbuoti valstiečius, tačiau tai sužinoję dvarininkai pareikalavo juos įskaityti kaip įvykdytą dalį prievolės. Be to, pulką papildė apie 70 belaisvių lietuvių, pasitraukusių iš Rusijos kariuomenės arba patekusių į nelaisvę (tarp rusų karių, patekusių prancūzams į nelaisvę, buvo dalis Lietuvos gyventojų, todėl jie, Napoleonui sutikus, po specialios apklausos ir savanoriškai buvo įtraukiami į lietuviškus dalinius). Ši procedūra užsitęsė daugiau kaip mėnesį. Rugpjūčio 28 d. pul-

ke tarnavo 25 karininkai ir 331 eilinis, o arklių tesurinkta vos 54. Rinkti ulonus, arklius ir pinigus sekėsi itin lėtai, pavyzdžiui, Breslaujos paviete per septynias dienas iš 60 numatytų pavyko surinkti vos 7 ulonus. Visuose pavietuose pulkas nesurinko numatyto skaičiaus raitelių – iš viso pristigo 366 raitelių. Geriausių rezultatų buvo pasiekta trijuose Žemaitijos pavietuose – iki teigiamo rezultato pritrūko kelių dešimčių raitelių. Pulke tuo metu galėjo tarnauti apie 800 ulonų.

Visa tai tebuvo sunkumų maratono pradžia, kadangi iškilo eilinė kliūtis – paaiškėjo, kad krašte sunku rasti nustatytą arklių, tinkamų kavalerijai, skaičių. Prieš karą arklius rekvizavo Rusijos kariuomenė, vėliau jų reikėjo Didžiajai armijai. Pagaliau pradėjus rinkti arklius iškilo dar viena techninė problema – daugelis arklių neatitiko nustatyto aukščio kriterijaus, pavyzdžiui, žemaitukai iki gogo siekė apie 1 metrą 35 centimetrus, t. y. stigo 31 centimetro. Vėliau reikalaujamas aukštis buvo sumažintas 18 centimetrų. Jų rinkimas pavietuose laikinai buvo sustabdytas laukiant naujo matmenų patvirtinimo iš Vilniaus. Šiai smulkiai procedūrai atlikti vėl prireikė beveik savaitės. Karo komitetas, matydamas menkus rezultatus, griebėsi kraštutinių priemonių – pasiuntė komisarą Stanislovą Puzyną vykdyti egzekucijų prievolių nevykdantiems Upytės ir Vilkmergės pavietų gyventojams, tačiau tai formuojant pulką nepadarė didesnės įtakos.

Didelių problemų kilo renkant pinigus už neatiduotus arklius. M. Tiškevičius skundėsi Karo komitetui, kad Breslaujos ir Žemaitijos pavietai neduoda nei arklių, nei pinigų. Pulkas surinko 466 arklius ir pinigus už 86 arklius. Taigi suskaičiavus paaiškėjo, kad pagal numatytą tvarką apie 50 proc. ulonų galėjo neturėti arklių. Tai, kad pulko vadas užsakė 600 balnų ir kitokių reikmenų, liudija, jog arkliai buvo renkami ir kitokiais būdais. Pulko kasdienybę sunkino maisto ir pašaro stoka, kadangi tuo ne visą laiką sugebėdavo pasirūpinti pavietų, kuriuose dislokavosi pulkas, valdžia. Pulko vadovybei nebelikdavo kito pasirinkimo, kaip savavališkai vykdyti egzekucijas. Gruodžio 1 d. duomenimis, pulke tarnavo 39 karininkai, 1070 puskarininkių ir eilinių, iki visiškos komplektacijos stigo tik 3 karininkų. Tai buvo geriausias, palyginti su kitais pulkais, rezultatas.

Sudėtingiau reikalai klostėsi 18-ajame ulonų pulke, kadangi rugpjūčio pabaigoje pavyko rasti 31 karininką ir eilinį, bet jie neturėjo nė vieno arklio. Jau po dviejų mėnesių pulkas padidėjo iki 486 ulonų, iš jų 130 vis dar neturėjo arklių. Lapkričio viduryje ties Koidanovu netoli Minsko ulonai gavo pirmą, tiesa, lengvą kovos krikštą, kadangi pavyko ištrūkti iš juos apsupusių rusų ir pasitraukti link Berezinos upės.

Pulkininko K. Rajeckio vadovaujamo 19-ojo ulonų pulko formavimas taip pat vyko nesklaidžiai, nepaisant to, kad Gardino departamentas nuo Didžiosios armijos savivaliavimo nukentėjo mažiau. Rugpjūčio pabaigoje pulke buvo 22 karininkai, 90 puskarininkių ir eilinių, tarp jų – 36 vietinės kilmės belaisviai ir

dezertyrai iš Rusijos kariuomenės. Kas antras karys turėjo arklių. Iki lapkričio vidurio pulko gretos išaugo iki 808 karininkų ir eilinių, o arklių skaičius – iki 726.

20-asis ulonų pulkas, vadovaujamas pulkininko K. Obuchovičiaus, dislokavosi Pinske, t. y. paviete, kurio bajorai pasižymėjo patriotinėmis nuostatomis. Tačiau situacija kituose pavietuose buvo sudėtinga dėl nuolatinių rusų puldinėjimų. Tokiomis sąlygomis rekrutų ėmimas nutrūkdavo. Rekrutai buvo renkami iki pat Didžiosios armijos sugrįžimo, tačiau rezultatas išties buvo menkas – du eskadronai taip ir liko be arklių. Pagrindine vietinių pulkų komplektavimo problema tapo arklių stygius. Iš 2764 ulonų 1013 neturėjo nuosavų arklių.

Apie 18-ojo pėstininkų pulko formavimosi aplinkybes gerokai daugiau žinoma nei apie kitų pulkų. Į pulką pirmiausia buvo įtraukti 354 Rusijos kariuomenės belaisviai ir dezertyrai, kilę iš LDK. 18-asis pulkas rekrutus rinko iš Vilniaus miesto ir pavieto, Vilkmergės, Užnerio, Breslaujos, Ašmenos ir Minsko departamento Vileikos pavietų.

N° 4114
Wojsko Polskie
w Kwaterze
dnia 10^{go} M^o 18 R^o
02 10^{go} Czerw 1812°
Alexander Kravich Chodkiewicz
Pulkownik 18° Pułku Piechoty
Gdy jest konieczna potrzeba wysłania Oficerów do etapu
Szyniany do wybrania Kantowitów z tego Powiatu, a
nie ma Pułkowników Piechoty koni, na którychby
go wysłać: przez Kommissyę Administracyjną
zrobić sobie rozpoznanie, iakimby sposobem mogł
stać się do etapu Szyniany.
Dawida 18 pułku piechoty, Alex. Kravich Chodkiewicz

223

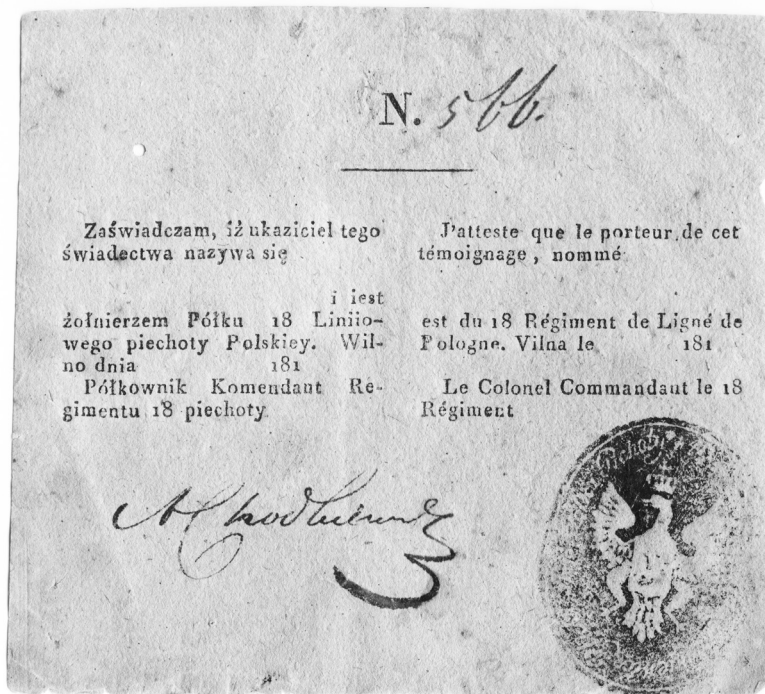
18-ojo pėstininkų pulko vado A. Chodkevičiaus raštas (LNM)

Rekrutų ėmimo procesas klostėsi ganėtinai sėkmingai, nepaisant tam tikrų įprastinių problemų. Pulkas stokojo karininkų, kurie galėtų dalyvauti pavietų rekrutų priėmimo komisijose, o pastarosios be pulko atstovo negalėjo priimti šauktinių. Antai pulko vadas A. Chodkevičius nustatytu laiku karininkus pasiuntė į Vilniaus ir Breslaujos pavietus, o į likusius – tik rugpjūčio viduryje. Dalis bajorų, nepaisydami daugkartinių valdžios raginimų, rekrutų prievolę vykdė nenoriai, bandė apgauti priėmimo komisijas, atiduodami karo tarnybai netinkamus valstiečius. Pavyzdžiui, Vilkmergės paviete iš surinktų 398 rekrutų 6 buvo ligoti, iš jų 5 – priimti gydyti pulko sąskaita. Vėliau pulko vadovybė, dar kartą patikrinusi, rado 33 netinkamus karinei rikiuotei rekrutus. Tarp jų buvo rusų kariuomenės belaisvių, lenkų dalinių dezertyrų, silpnos sveikatos ir senyvo amžiaus žmonių. Pulko vadas juos išsiuntė atgal ir iš pavieto valdžios pareikalavo atsiųsti naujų. Iš Breslaujos pavieto pulko vadovybė netinkamais karinei rikiuotei pripažino 7, iš Vileikos – 22, iš Vilniaus – 3 rekrutus.

Nepalankus valstiečių nusistatymas prieš prievartinį varymą į tarnybą taip pat sudarė papildomų sunkumų. Tiesa, Vyriausybės komisija bandė gerinti padėtį, paskelbdama rugpjūčio 1 d. kreipimąsi į valstiečius, kuriame įvardijo savo pavaldinius kaip „tėvynės sūnus“ ir ragino stoti į kariuomenę, kartu nurodydama, kad jie tarnaus ne Rusijoje, bet savo gimtajame krašte ir ne 25, o tik 6 metus. Pasitaikydavo retų atvejų, kai valstiečiai atsakydavo išduoti rekrutą arba tiesiog pabėgdavo iš pulko – iš 18-ojo pulko dezertyravo 36 Vilkmergės pavieto rekrutai.

Nors būta sunkumų, rugpjūčio 28 d., t. y. likus dviem dienoms iki oficialios rekrutų ėmimo pabaigos, pulke buvo 42 karininkai, 730 puskarininkų ir eilinių. Likusieji 4 pulkai turėjo tik 162 karininkus ir eilinius. Vyriausybės komisija, matydama, kad nustatytu laiku surinkti rekrutų nepavyks, pratęsė šaukimo terminus iki rugsėjo 15 d., o vėliau perkėlė netgi į spalio 10 d.

Pulko formavimą parėmė keletas patriotiškai nusiteikusių kraštiečių. Vilniaus pakamario Jono Horaino duktė, atidavusi 2 rekrutus, savo iniciatyva pristatė dar 2 karius. Be to, pažadėjo jiems, sugrįžus po 6 metų nepriekaištingos tarnybos, dovanoti po pusę valako žemės ir 15 metų atleisti nuo mokesčių. Amatininkas Naraškevičius už 100 auksinų pasamdė savanorį rekrutą, aprenė pulko uniforma, sumokėjo 8 dienų algą į priekį ir davė statinę grūdų. Naugarduko pavieto dvarininkas Markevičius taip pat gausiai parėmė pulką, pristatydamas keletą savanorių ir dovanodamas kailių, iš kurių buvo galima pasiūti 6 poras batų, ir apie 200 uolekčių audinio. Tai negalėjo pagerinti pulko formavimo rodiklių, kadangi šie rėmėjai, atrodo, buvo vieninteliai. Vis dėlto pulke rugsėjo pabaigoje ir spalio mėnesį priskaičiuojame 1650 karininkų ir eilinių. Gruodžio 1 d. pulkas pasipildė dar 268 žmonėmis, o iki visiškos komplektacijos pristigo tik 2 karininkų ir 156 eilinių.

18-ojo pėstininkų pulko eilinio pažymėjimo forma (LNM)

18-asis pėstininkų pulkas, praėjus daugiau kaip trims mėnesiams, dar nebuvo galutinai pasirengęs dalyvauti karo veiksmuose. Gruodžio pradžioje, Didžiajai armijai traukiantis iš Lietuvos, 18-asis pulkas, kaip ir likusieji daliniai, laukė naujų nurodymų, tačiau, atrodo, prancūzų karinė vadovybė jį pamiršo. Gruodžio 8 d. Vyriausybės komisija kreipėsi į generalgubernatorių D. Hogendorpą su paklausimu, ar nevertėtų reguliariosios kariuomenės dalinius perdislokuoti prie Vilniaus. Pulką vadai tomis dienomis, atrodo, buvo sukviesti į Vilnių, tačiau, kokius nurodymus jie gavo, lieka neaišku. Pavyzdžiui, A. Chodkevičius naktį iš gruodžio 8-osios į 9-ąją buvo priverstas per kazokų būrius prasibrauti prie savo pulko, esančio Šalčininkuose. Tai reiškė, kad atsitraukimas į Vilnių tapo labai komplikuoatas, todėl pulką nukreipė į Eišiškes. Čia užmezgė ryšį su netoliese sustojusiais 20-ojo ir 21-ojo pulko vadais A. Gelgaidu ir A. Bišpingu. Taigi į siūlymą persidislokuoti nebuvo atsižvelgta, kadangi pulkas netgi nedalyvavo Vilniaus gynyboje, bet buvo priverstas veikti savarankiškai ir kartu su kitais lietuviškosios kariuomenės daliniais pasitraukti iš krašto⁶.

19-asis pėstininkų pulkas, vadovaujamas pulkininko K. Tyzenhauzo, rekrui-

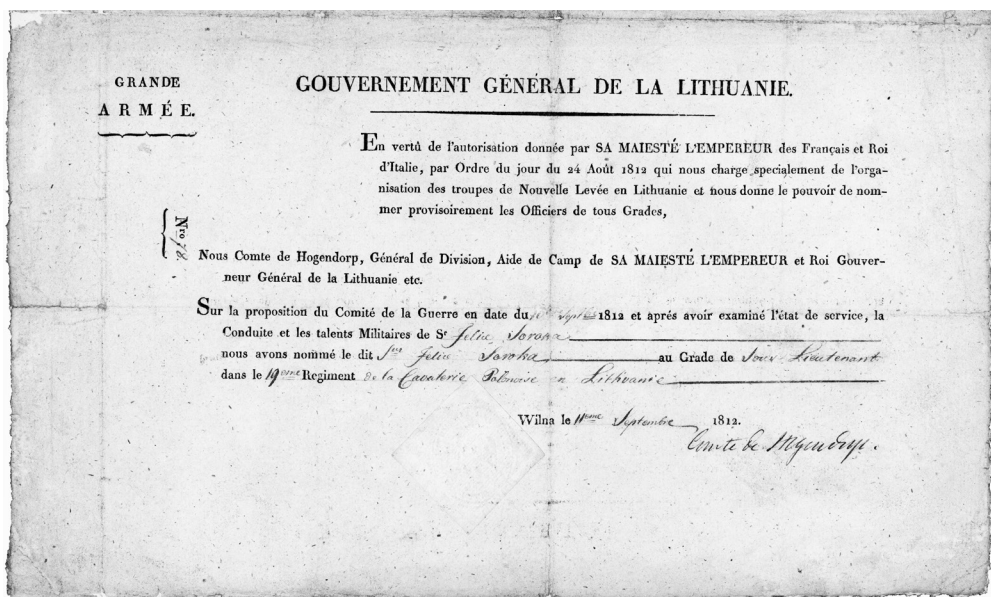
6 Pugačiauskas V., Reguliariosios kariuomenės formavimas..., p. 18–23; Nawrot D., Litwa i Napoleon..., p. 497–503.

tus rinko iš Trakų, Kauno, Upytės, Telšių, Raseinių ir Šiaulių pavietų. Rekrutų kvota buvo įvykdyta geriausiai visoje Lietuvoje. 19-ajam pėstininkų pulkui Šiaulių pavietas pristatė visus 301 rekrutą, Raseinių pavietas iš 315 – 308, Telšių iš 343 – 313 rekrutų. Taigi žemaičiai sudarė apie pusę (iš 2000 – 926) pulko karių, o likusieji buvo savanoriai ir rekrutai, surinkti iš Kauno, Trakų ir Upytės pavietų.

Išliko statistinių duomenų apie pastarajame paviete surinktų rekrutų fizinę būklę, kurią kartu su gydytoju užfiksavo priėmimo komisija. Paaiškėjo, kad rekruto ūgis svyravo nuo 1,6 iki 1,82 metro, o vidurkis buvo apie 1,72 metro, prancūzų pėstininkų vidurkis buvo 164,7 metro. Potencialią daugumą (per 92 proc.) rekrutų sudarė nevedę katalikų tikėjimo (19 asmenų grupę sudarė 15 liuteronų, 2 kalvinai, 2 graikų katalikai) sveiki ir stiprūs valstiečiai. Tarp jų buvo keletas amatininkų: stalius, keli kalviai, virėjas, siuvėjas.

Rugpjūčio pabaigoje pulką sudarė 32 karininkai ir 90 eilinių, tačiau gruodžio 1 d. jame jau tarnavo 51 karininkas ir 1694 eiliniai, pagal karių skaičių šis pulkas tarp kitų pėstininkų pulkų užėmė aukštą 4 vietą. Surinkti trūkstantis tris šimtus karių sutrukdė menki karių rinkimo Kauno ir Trakų pavietuose rezultatai – jie buvo labiausiai nukentėję nuo Didžiosios armijos savivaliavimo karo pradžioje. Pulko istorija tuo beveik ir baigiasi, kadangi iš Lietuvos pasitraukė 22 karininkai ir 17 karių. Tai reiškė, kad kariai paprasčiausiai išsivaikščiojo, kadangi neturėjo motyvacijos palikti gimtųjų vietų.

19-ojo ulonų pulko leitenanto Felikso Sorokos pažymėjimas (LNM)

20-ojo pulko vadu tapo buvęs Valkavisko chorunžas (vėliavininkas) pulkininkas A. Bišpingas. Rugpjūčio pabaigoje pulką sudarė tik 6 karininkai, tačiau per du mėnesius pavyko surinkti 1975, o iš viso – 2068 karininkus ir eilinius. Šis pulkas pagal rekrutų skaičių tapo didžiausias. Gardino departamente dauguma valstiečių noriai stojo į tarnybą. Ašmenos pavieta rekrutų ėmimas vyko labai lengvai. Valstiečiai beveik laisvai atvykdavo, o priimti nevaržomi vaikščiojo po miestą ir nebėgo. Pasak įvykių stebėtojo, į Naugarduką rekrutai atėjo savanoriškai, be jokios sargybos, lydimi tik vaito ar kito pareigūno. Numatyti į rekrutų sąrašus įtraukti valstiečiai traukė burtus, o ištraukę lemtingą numerį, prisisegdavo kokardą ir keliaudavo namo laukti įsakymo susirinkti į nurodytą vietą.

21-asis pulkas, vadovaujamas Užnerio pavieto maršalkos pulkininko K. Pšezdeckio, dislokavosi Balstogėje. Rugsjūčio pabaigoje jį sudarė tik 12 karininkų, tačiau lapkričio 5 d. duomenimis, jame jau buvo 1351, o gruodžio mėn. – 1887 karininkai ir eiliniai.

22-ojo pulko, vadovaujamo pulkininko S. Čapskio, pasiekimai renkant rekrutus buvo kukliausi – rugsjūčio pabaigoje jį tesudarė 22, o lapkričio 5 d. duomenimis – 1496 karininkai. Anot pakylėtai nusiteikusio vieno šio proceso stebėtojų, Borisovo pavieta „vyravo išskirtinis patriotizmas“, tačiau departamento valdžiai priskirtuose kai kuriuose kituose pavietuose (Mozyrius, Bobruisko) šeiminkavo rusų daliniai, o kaimyninių pavietų gyventojai ne itin noriai stojo į pulkus. Iki Didžiosios armijos sugrįžimo pulko nepavyko visiškai sukomplektuoti – ketinta į jį įtraukti netgi pulkininko Juozapo Dominyko Kosakovskio šaulių bataliono likučius. Lapkričio viduryje pulkas buvo priskirtas pulkininko K. Koselskio vadovaujamam daliniui, kuriam vadovybė iškėlė užduotį saugoti Minską ir neleisti Didžiajai armijai atkirsti kelio⁷.

Napoleonas, skelbdamas laikinosios valdžios Lietuvoje įkūrimą, įsakė ypatingą dėmesį skirti pagalbiniam daliniam – Tautinei gvardijai ir žandarmerijai. Vilniaus tautinė gvardija buvo sudaroma iš 2 batalionų. Kiekviename buvo po 6 būrius, iš viso – 1 450 gvardiečių. Štabą sudarė 22 etatai: vadas, 2 batalionų vadai, 2 majorai adjutantai, 1 komendantas, 2 jaunesnieji leitenantai adjutantai, 1 vyresnysis būgnininkas, 1 gydytojas majoras, 1 jo padėjėjas, 3 meistrai, 8 muzikantai. Kuopoje turėjo būti 119 etatų: 1 kapitonas, 1 leitenantas, 1 jaunesnysis leitenantas, 1 vyresnysis seržantas, 4 seržantai, 1 puskarininkis raštininkas, 8 puskarininkiai, 2 būgnininkai ir 100 gvardiečių.

Vilniaus tautinės gvardijos vadu Napoleonas paskyrė 56 metų buvusį Lietuvos artilerijos korpuso pulkininką K. Koselskį, batalionų vadais – Lietuvos artilerijos korpuso kapitoną Francesoną ir pėstininkų kapitoną Zakševskį. K.

---

7 Dundulis B., Lietuva Napoleono..., p. 102–106; Pugačiauskas V., *Lietuva ir Napoleonas*, Vilnius, 2012, p. 168–171; Nawrot D., Litwa i Napoleon..., p. 530–535, 545–552.

Koselskis ir Francesonas žinomi kaip uolūs patriotai, dalyvavę 1792 metais vykusiuose mūšiuose su rusais ir T. Kosciuškos sukilime. K. Koselskis už dalyvavimą kovose su rusais buvo apdovanotas *Virtuti Militari* kryžiumi, o sukilimo metu buvo vienas artimiausių Jokūbo Jasinskio bendražygių. Taigi gvardijai pavyko surasti kovinės patirties turinčius vadus. Šio dalinio pagrindinis uždavinys buvo saugoti mieste viešąją visuomeninę tvarką, privačią ir valstybinę nuosavybę bei atlikti karinių objektų ir kalėjimų apsaugos funkcijas.

Miesto valdžia suskubo surašyti visus vilniečius, galinčius tarnauti gvardijoje. Miestiečiams buvo nurodyta rinktis į turgaus aikštę priešais Rotušę. Municipalitetas paskelbė 18–50 metų amžiaus miestiečių – namų ir kito nekilnojamojo turto savininkų, pirklių, cechų amatininkų meistrų, o kilus poreikiui ir pameistrių – visuotinę mobilizaciją. Visi šiai miestiečių kategorijai priklausantys asmenys liepos 3 d. privalėjo susirinkti buvusiuose Gubernijos valdybos namuose, esančiuose netoli Pilies vartų. Kitą dieną miesto meras Mykolas Romeris pakartotinai kreipėsi į gyventojus ir jiems pranešė, kad tarnyba gvardijoje yra privaloma ne vien nekilnojamojo turto mieste savininkams, bet ir visiems, besiverčiantiems prekyba ir amatais. Nepaisydami agitacijos, miesto gyventojai nesukubėjo masiškai stoti į gvardiečių gretas, todėl po trijų dienų municipalitetas dar kartą pakartotojo savo nurodymą.

Gvardijos apranga nebuvo vienoda, kadangi ši problema buvo palikta spręsti vadovybei. Iš pradžių nutarta pasirinkti pėstininkų uniformą, vėliau persigalvota, norėta turėti puošnesnę Varšuvos kunigaikštystės gvardijos uniformą. Tiesa, ji buvo savaip modifikuota – su melsvais atvartais, apykakle, pirštinėmis ir apvadais.

Liepos pabaigoje gvardijos vadas pulkininkas K. Koselskis municipalitetui konstatavo, kad jos formavimas vyksta labai lėtai ir iki tol nesuformuotas nė vienas batalionas. Dalinio formavimo darbus turėjo pagreitinti specialus, iš miestiečių sudarytas, komitetas, vadovaujamas Petrikovskio. Gvardijos organizavimas, neturint pakankamai finansinių išteklių, vyko ne itin sparčiai. Mėginta apmokestinti miestiečius, kurie neatitiko gvardijos formavimo nuostatuose keliamų reikalavimų. Į tokį sąrašą, kurį privalėjo sudaryti miesto meras, turėjo patekti dvasininkai, nekilnojamojo turto savininkai (vyresni nei 50 metų), našlės, žydų kahalas. Jie turėjo sumokėti tam tikrą mokestį, skirtą gvardijos aprangai įsigyti. Kita vertus, miestiečiai nebuvo suinteresuoti atitrūkti nuo savo įprastinių darbų, todėl nerodė didelio noro tarnauti dalinyje, iš tiesų vykdančiame policijos funkcijas, nepaisydami netgi to, kad už kiekvieną tarnybos dieną buvo numatytas 2 auksinų atlyginimas. Pirmą kartą kelios dešimtys gvardiečių viešumoje pasirodė Vilniaus katedroje liepos 14 d., per Lietuvos prisijungimo prie Varšuvos konfederacijos šventę.

Gvardiją pavyko operatyviai apginkluoti, kadangi prancūzai jai paskyrė reikiamą skaičių Prūsijos gamybos šautuvų. Iš Vilniaus kahalo pavyko surinkti

10 000 auksinų, kurie buvo skirti reikalingai amunicijai ir uniformoms įsigyti, tačiau tokios sumos aiškiai nepakako, nes už 4 500 auksinų iš meistro Abromovičiaus buvo nupirkta 300 šovininių ir 300 kardasaičių, o likę pinigai panaudoti atlyginimams mokėti ir štabo kanceliarijai reikalingoms prekėms pirkti. Iš ketvirtajai klasei priskirtų miestiečių (pačių neturtingiausių) turėjo būti atrinkta 600 gvardiečių, būtent jų aprangai ir buvo renkami pinigai, o likusieji miestiečiai privalėjo aprangą įsigyti savo lėšomis. Taigi gvardijos vadas, formuodamas dalinį, susidūrė su dviem sunkumais: lėšų stoka aprangai ir amunicijai įsigyti ir miestiečių, tinkamų tarnybai, trūkumu ir nenoru vykdyti karo prievolę. Dėl gvardijos kilo nesutarimų tarp žydų bendruomenių ir katalikų, kadangi pastariesiems nepatiko suteiktos nuolaidos, t. y. žydų atleidimas nuo karo prievolės, nors jie sudarė nemažą dalį miesto gyventojų. Žydai buvo apmokestinti tik mokesčiu, skirtu ketvirtosios klasės gvardiečiams, o katalikai turėjo atlikti karo prievolę (tarnybos laikas – du kartai per savaitę po 36 valandas) ir surinkti lėšų atlyginimams ir dalinio raštinei išlaikyti. Nors ir turėdama sunkumų, gvardija iki pat karo pabaigos vykdė jai skirtą užduotį. Ji nepasitraukė kartu su kitais lietuvių daliniais, tik vėliau rusų valdžia ją išformavo. Tautines gvardijas formavo ir kiti departamentų centriniai miestai. Gardine pavyko surinkti dvi kuopas po 119 gvardiečių (miestiečiai surinko trečdalį lėšų aprangai) ir apginkluoti juos rusiškais karabinais. Gvardijos taip pat turėjo būti pradėtos formuoti Balstogėje ir Minske, tačiau, kaip vyko šis procesas, neturime žinių⁸.

Spalio mėnesį Vyriausybės komisija nutarė tautinės gvardijos formavimo geografiją išplėsti. Pirmiausia atsigrėžė į didžiausius miestus: Raseinius, Naugarduką, Lietuvos Brastą, Pinską ir Kauną. Vilniaus departamente teisė formuoti gvardijas buvo suteikta 11 miestų ir miestelių (pavyzdžiui, turinčiai nedaug gyventojų Merkinei), Gardino departamente – 6, Minsko – 9, Balstogės – 3. Yra žinoma, kad nedidelius gvardijos būrius pavyko suformuoti Vilkmėrgėje (42 gvardiečiai), Biržuose, Panevėžyje, Slanime, Nesvyžiuje. Kitur kilo įvairiausių problemų. Šiaulių valdžia nežinojo, kaip suformuoti kelių dešimčių gvardiečių būrį, kadangi dalies namų gyventojai pasitraukė slėpdamiesi nuo plėšimų, kitą dalį sudarė atleisti nuo tarnybos žydai, o tarp amatininkų buvo nemažai vokiečių tautybės asmenų, apie kurių karo tarnybą išvis nebuvo kalbama. Sunkiau dėl kazokų išpuolių gvardiečius organizuoti sekėsi Minsko ir Gardino departamentų pavietuose. Gardine Šostakovskio vadovaujama tautinė gvardija teturėjo 240 žmonių, trečdalis jų buvo apmokyti miesto lėšomis. Slanime veikė 54 tautinių gvardiečių būrys. Manoma, kad napoleonmečiu gvardiečių gretos galėjo būti sudarytos maždaug iš trijų tūkstančių žmonių.

Liepos 1 d. įsakas žandarmerijos kūrimo principus reglamentavo kur kas de-

---

8 Pugačiauskas V., *Napoleonas ir Vilnius*, Vilnius, 2012, p. 63–70.

taliau, nei tautinės gvardijos. Vilniuje ir Minske turėjo būti įkurti du eskadronai, Gardine ir Balstogėje – po vieną, o į jų sudėtį įeiti pavietuose formuojamos kuopos. Kuopą sudarė 107 žandarai: 1 kapitonas, paskirtas į vado pareigas, 1 kapitonas padėjėjas, 2 leitenantai, 1 kalvių vadovas, 4 kalviai, 16 brigadininkų, 80 žandarų, 1 trimitininkas, iš viso – 107 karininkai ir kariai. Vilniaus departamento žandarmerijos vadu tapo Antanas Chrapovskis, Gardino – kunigaikštis Mykolas Radvila, Minsko – Leonas Oštorpas, Balstogės – Pranciškus Orsetis. Pagrindinė žandarmerijos pareiga buvo teikti ginkluotą pagalbą vietos valdžiai, padėti prancūzų žandarmerijai gaudyti marodierius ir dezertyrus.

Žandarmerijos karininkais, puskarininkiais ir žandais savanoriais galėjo tapti tik bajorai, kurie negalėjo atsisakyti tarnauti, karininkais – tik turtingi bajorai – žemės savininkai, kurie turėjo laikyti garbe stoti į tarnybą, ginančią „piliečių nuosavybę ir saugumą“. Jie į tarnybą turėjo išsirengti savo lėšomis, kurios atlygis – 1 auksinas per dieną, tačiau algą buvo numatyta mokėti tik puskarininkiams ir eiliniams. Apranga žandarai turėjo pasirūpinti patys, o maistu juos turėjo aprūpinti vietos gyventojai. Žandarai galėjo būti raiti arba pėsti (tai priklausė nuo vietovės), apsiginklavę ietimi, dviem pistoletais ir kardu.

Žandarmerijas formuoti buvo paskirta pavietų paprefektūriams, tiksliau sakan, institucijoms, kurias užgriuvo didelė darbų našta. Vien dėl šios priežasties žandarmerijos nebuvo galima sukurti per trumpą laiką. Tuo metu gyventojai, nesulaukdami laikinosios valdžios paramos, kovojo su įsivyravusia netvarka, ėmėsi patys organizuotis į saviginos būrius. Tokia iniciatyva pirmiausia pastebima Trakų paviete, kurio gyventojai išsirinko pilies teismo teisėją Juozapą Kučevskį vadovauti šiam procesui ir paprašė Vyriausybės komisijos leidimo formuoti kuopą. Vilniaus valdžia davė teigiamą atsakymą, kartu paragino apsiginkluoti ir kovoti su nepaklusniais valstiečiais, gaudyti atsilikusius kareivius. Telšių paviete paprefektis taip pat organizavo jaunuolių būrį. Kartu Vyriausybės komisija spaudė departamentų valdžią kuo skubiau paskirti karininkus. Vienu metu kažkuris iš valdininkų buvo sugalvojęs pasitelkti Lietuvos totorius. Įsivyravęs chaosas provincijoje nebeleido nustatyta tvarka formuoti žandarmerijų ištiesą liepos mėnesį. Valdžia reagavo suteikdama neturtingiems bajorams laikiną galimybę užimti etatus, nors jie ir negalėjo apsiginkluoti savo lėšomis.

Žandarmerijos kūrimas neplanuotai užsitęsė ir dėl bajorų prastos finansinės padėties – neturėjo reikiamų sumų pasirengti tarnybai – bei jų nenoro eiti tarnauti į policijos struktūras visuomeninio nestabilumo sąlygomis. Vietos valdžia dažnai skirdavo žandarus, jiems net nežinant, bet bajorai vis tiek nėjo tarnauti. Žandarmerijos išlaikymui Vyriausybės komisija numatė gauti lėšų surinkusi mokesčius – 40 auksinų nuo dūmo, tačiau rezultatai buvo kuklūs – iš numatytų 250 000 surinkta vos 40 000 auksinų. Tiesa, prašyta ir pavienių piliečių paramos: buvo aukojama pinigų, gelumbės aprangai siūti, ginklų, arklių, įvairių

reikalingų daiktų. Problemą bandyta spręsti paprasčiausiai – kuopas pavietuose mažinant per pusę: likdavo 5 karininkai, 50 puskarininkių ir karių. Šią minimalią užduotį pavyko įgyvendinti tik rugpjūčio viduryje – žandarų sąrašai pagal šį reikalavimą jau buvo sudaryti Vilksmergės, Kauno, Upytės, Raseinių, Trakų ir Užnerio prefektūrose, o Šiaulių ir Breslaujos kuopoms trūko tik trimitininkų. Vilniaus pavietas įsiveržė į lyderių pozicijas, surinkęs daugiau kaip šimtą žandarų. Jų gretas papildė 11 totorių. Vilniaus departamente tarnavo 55 karininkai ir 583 eiliniai žandarai.

Gardino departamento valdžia, formuodama žandarmeriją, taip pat susidūrė su panašiomis problemomis, tačiau iki rugpjūčio pabaigos 30–40 žmonių kuopas pavyko padidinti pagal etatų skaičių iki reikalaujamo dydžio. Analogiškas procesas Balstogėje užsitęsė mėnesį. Išimtis – Minsko departamentas, kuriame iš pradžių laikinoji valdžia kontroliavo tik 4 pavietus. Rugsėjo pabaigoje pulkininkas L. Oštorpas surinko vos kelias dešimtis žandarų, bet iki spalio pabaigos jų skaičių padidino iki 29 karininkų ir 93 eilinių, visi jie turėjo 112 arklių. Iš viso Lietuvoje tuo metu tarnavo 954 žandarai, iš jų 660 turėjo arklius. Vėliau jų skaičius dar padidėjo keliomis dešimtėmis. Šiems žandarams ilgainiui derėjo atlikti daug platesnes, nei numatyta, funkcijas: tikrinti pašto tarnybą, platinti valdžios įsakymus ir kitą korespondenciją, saugoti maisto ir pašarų sandėlius, lydėti gurguoles, prižiūrėti rekrutų ėmimą, rūpintis sanitarijos reikalais (laidoti lavonus), galiausiai karo pabaigoje netgi dalyvauti karo veiksmuose.

Karo pradžioje H. B. Mareto sekretorius Jonas Nosarževskis ir generolas Michałas Sokolnickis siūlė prancūzų valdžiai sudaryti pėsčiųjų šaulių batalionus, kurie, padalinti į mažus būrius, galėjo pasitarnauti kaip vedliai miškingose vietovėse. Generolas suskaičiavo, kad vien Vilniaus krašte būtų apie šešis šimtus miškininkų, kurie, susitelkę į 500–600 vyrų būrį, per trumpą laiką galėjo pasirengti kariškai ir uoliai tarnauti tėvynės labui. Pasiūlymai atgarsio nesulaukė, tačiau Laikinoji vyriausybės komisija grįžo prie šios idėjos liepos pabaigoje, siūlydama sudaryti 6 pėsčiųjų šaulių batalionus – raitųjų atsisakyta dėl akivaizdaus arklių trūkumo. Batalione turėjo būti 6 kuopos, kiekvienoje jų – po 9 karininkus ir 130 kareivių. Napoleonui šis sumanymas patiko dėl paprasčiausios priežasties – jis troško turėti kuo daugiau kareivių. Vilniaus valdžia tikėjosi greitai sukurti dalinį, nes miškininkai turėjo ginklų ir mokėjo jais naudotis, o tai leido juos greitai pasitelkti įvairioms užduotims atlikti. Įvairių kategorijų miškininkai (valstybinių ir individualių valdų eiguliai ir varovai) buvo aprengti ir apginkluoti savininkų lėšomis.

Pradėjus formuoti batalionus, LLVK numatė, kad trečdalis šaulių liks vykdyti savo senųjų funkcijų, nes baiminsis, kad miškai liks be priežiūros, o du trečdaliai – eis naująsias tarnybos pareigas. Pavietų valdžia turėjo pasirūpinti šaulių rekrutavimu ir pristatymu į departamentų centrinius miestus. Šis pro-

cesas prasidėjo rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo pradžioje ir nebuvo nei greitas, nei rezultatyvus, nes dalinys buvo formuojamas panašiai kaip ir kiti daliniai. Spalio pradžioje, suteikus papulkininkio laipsnį, buvo paskirti batalionų vadai. Jais tapo žymesnių bajorų šeimų atstovai – buvę karininkai arba asmenys, susiję su kariniais reikalais. 1-ojo bataliono vadu buvo paskirtas J. D. Kosakovskis, 2-ojo – Ignas Rokickis, 3-iojo – Kazimieras Pliateris, 4-ojo – Andžėjus Kurčevskis, 5-ojo – Pranciškus Obuchovičius, 6-ojo – Pavelas Lochovskis.

Karininkų korpusą sudarė reguliariosios kariuomenės kapitonai arba leitenantai, dauguma kitų etatų taip pat užėmė kovinės patirties turintys Varšuvos kunigaikštystės pulkų karininkai. Kai kuriais atvejais karininkai prie savo būrio formavimo prisidėdavo finansiškai. Kiekviename batalione planuota turėti 615 šaulių. Vis dėlto tokie planai tebuvo klaidingų valdininkų sprendimų padarinys. Realybė buvo tokia: spalio pabaigos statistiniais duomenimis, 1-ąją batalioną Nesvyžiuje sudarė 132, 2-ąją batalioną Minske – 67, 3-iąją batalioną Šiauliuose – 154 (50 iš jų – iš Šiaulių pavieto), 4-ąją batalioną Gardine – 125 karininkai ir kariai, 5-ąją batalioną Mozyriuje – 4, 6-ąją batalioną – 8 karininkai, iš viso – 47 karininkai ir 443 šauliai. Vėliau šaulių galėjo padaugėti iki 800. Taigi iš šešių planuotų batalionų buvo sukomplektuota tik pusantro.

Valdžia neturėjo jokios informacijos apie miškininkų, ypač tinkamų tarnybai, skaičių. Štai Vilniaus paviete tebuvo du šauliai, kadangi paprefektūrio administruojamoje teritorijoje buvo mažai miškų, o privatūs savininkai disponavo tik mažais plotais, kuriuos prižiūrėjo valstiečiai. Šiaulių ekonomijai priklausančiuose miškuose taip pat dirbo nemažai miškininkų – iš jų buvo atrinktas 51 šaulys. Daugiausia šaulių (724) surinkta iš Radvilų didžiųjų dvarų Minsko departamente. Iš jų sudarytas pulkas, vadovaujamas J. D. Kosakovskio, pasižymėjo gindamas Vilnių – mūšyje žuvo 6 karininkai.

Be šių laikinosios valdžios kuriamų dalinių, kaip jau minėjome, asmenine iniciatyva mėginta suformuoti 3 pulkus: totorių pulką, raitosios artilerijos pulką ir raitųjų šaulių pulką. Liepos pradžioje totorių atstovai kreipėsi į vietos valdžią siūlydami sudaryti savanorių pulką. Šį sumanymą palaikė Napoleonas, matyt, prieš tai informuotas apie jų karinius gebėjimus, ir netgi paragino vyriausybę kuo greičiau apsispręsti. Laikinoji vyriausybės komisija į tokį raginimą reagavo operatyviai. Karo komitetas parengė ir paskelbė atsišaukimą „Į totorių Tautą“. Jo autoriai apeliavo į patriotinius totorių jausmus, primindami jų protėvių neprikaištingą tarnybą ir atsidavimą savo kraštui.

Nors ir buvo aktyviai raginama, organizatoriui Mustafa Achmatovičiui ir jam talkinusiems kapitonams Murzai Korickui ir Samueliui Ulanui pavyko sudaryti tik vieną eskadroną. Dislokacijos vieta, siekiant išnaudoti centro teikiamus privalumus, buvo pasirinktas Vilnius. Sprendžiant iš Karo komiteto Laikinajai vyriausybei pateiktos įforminimo paraiškos, buvo suformuotas vienas eskadro-

nas (apie 200 karių). Galvota apie antrąjį eskadroną, net jam surinkta 20 karių. Vyriausybės komisija nutarė totorių pozityvaus nusiteikimo nestabdyti – patenkino paraišką ir leido tęsti dalinio formavimą. Vis dėlto akivaizdu, kad daugiau savanorių beveik neatsirado, kadangi spalio 24 d. pagrindinis pulko organizatorius ir dalinio vadas M. Achmatovičius paskelbė naują patriotinį atsišaukimą į totorius, primindamas tautiečiams tėvynės išlaisvinimo pareigą (dėl Napoleono globos) ir skatindamas užsitarnauti nuopelnus ir taip patvirtinti „Tautos šlovę“. Kartu jis ragino tėvus siųsti savo vaikus, kad jie užsitarnautų šlovę vedami žinomų totorių giminių (Korickių, Baranovskių, Beliakų, Azulevičių ir daugelio kitų), įkvėpti jų drąsos, ir kvietė skubiai susirinkti apsirūpinus mundurais, ginklais ir arkliais. Atsišaukimas buvo platinamas visuose miestuose, miesteliuose, kaimuose ir dvaruose, kuriuose totoriai gyveno.

Pirmiausia karininkai rinkti savanorių išvyko į Naugarduko, Minsko, Ašmenos, Lydos, Kauno ir Kalvarijos pavietus. Manytina, kad po šio raginimo savanorių tikrai daugiau nesusirinko. Totorių Lietuvoje gyveno mažai. Štai 1795 m. revizinio surašymo duomenimis, Vilniaus gubernijoje buvo 1 172 vyrai ir 1 160 moterų, o iki 1812 m. ryškesnių demografinių pakitimų neužfiksuota. Taigi organizatorių užmojų surinkti visą pulką reikia vertinti kaip maksimalų planą. Tiksliai nežinome, kokiomis lėšomis disponavo eskadrono vadas. Aišku tik tiek, kad M. Achmatovičius skyrė dalį savo asmeninių pajamų, prisidėjo ir Vyriausybės komisija. Mažai tikėtina, žinant visuotinę finansų stygių kraštę ir lėtą kitų dalinių formavimą dėl lėšų trūkumo, kad dalinio vadovybė disponavo reikiamomis sumomis.

Yra žinoma, kad totorių eskadronas generolo Louiso-Henrio Loisono divizijos sudėtyje dengė Didžiosios armijos pasitraukimą iš Vilniaus. Vėliau, dalyvaujanti epizodiniuose susidūrimuose su priešu, totoriai traukėsi į Kauną. Iš Lietuvos, vadovaujami S. Ulano, pasitraukė 2 karininkai ir 46 eiliniai kariai. Totorių eskadronas, prijungtas prie 1-ojo švoležerų gvardijos pulko, dalyvavo mūšiuose Prancūzijos teritorijoje. Į tėvynę po kelerių metų grįžo S. Ulanas ir 13 kareivių.

Lietuvos didikai Ignas Moniuška ir Rudolfas Tyzenhauzas mėgino savo lėšomis iš savanorių suformuoti raitųjų šaulių ir raitosios artilerijos pulkus. Situacija tuo metu kurti naujus dalinius savanoriškumo pagrindais nebuvo palanki vien dėl to, kad tiek Vilniuje, tiek apskritai Lietuvoje daugelis vyrų, tinkamų karo tarnybai, jau tarnavo kituose reguliariosios kariuomenės ir specialiuosiuose daliniuose. Taigi abiejų didikų iniciatyvos susidūrė su tam tikrais sunkumais. Šiuo atveju nuo visiškos nesėkmės gelbėjo tai, kad vadai skyrė nemažai asmeninių lėšų, tačiau pavyko suformuoti vos vieną eskadroną. Pulkininkas R. Tyzenhauzas ir jam talkinantis kapitonas Kostrovickis taip pat negalėjo pasigirti gerais rezultatais – vadovavo baterijai, susidedančiai iš 120 karių. Abiejų dalinių likučiai

pasitraukė iš Lietuvos ir buvo įtraukti į atitinkamus lenkų karinius dalinius⁹.

Nepaisant šių sudėtingų aplinkybių, Lietuvos reguliariąją kariuomenę sudarė 17 000 karių ir apie 2000 vyrų, tarnaujančių žandarmerijoje ir tautinėse gvardijose. Jie nevisiškai buvo pasirengę dalyvauti kovose, stokojo kovos patirties, tačiau galėjo pagelbėti Didžiosios armijos daliniams kovoti su rusais. Galima sakyti, jie buvo pamiršti ir neišnaudotos jų, nors ir minimalios, galimybės. Lietuvos kariuomenė turėjo generalinį štabą, tačiau neturėjo vado, kuris būtų tiesiogiai vadovavęs daliniams. Formaliai Lietuvos kariuomenei vadovavo generolas D. Hogendorpas, tačiau tomis lemtingomis dienomis šis jaunas kariškis labiau rūpinosi Didžiosios armijos sugrįžimu, o ne vietinių dalinių reikalais ir jų veiksmų koordinavimu. Sutelkta vienoje vietoje arba sujungta su mūšiuose nedalyvavusiais Didžiosios armijos daliniais, esančiais Lietuvoje, ji būtų galėjusi prisidėti stabdant rusų dalinių puolimą bent jau Vilniaus miesto ir aplinkinėse teritorijose.

Būtina užsiminti ir apie dalinius, kurie formaliai nepriklausė Lietuvos kariūnėms pajėgoms, tačiau buvo buriami iš vietos gyventojų. Pirmiausia tai gvardijos 3-iasis švoležerų pulkas, kurį Napoleonas liepos 5 d. įsaku nurodė suformuoti. Šiam elitiniam daliniui vadovavo brigados generolas Jonas Kanopka, pasižymėjęs mūšiuose Ispanijoje. Pagal sumanymą, jį turėjo sudaryti 5 eskadronai, kiekvienas – po dvi kuopas, turinčias 248 karininkus ir karius. Pulkas priklausė Napoleono gvardijai. Štabo karininkais buvo paskirti 20 metų karinę patirtį turintys lenkų legionieriai majorai Józefas Klusowiczius ir Kazimierz Tańskis. Napoleonas korespondencijoje iš Rusijos domėjosi šio dalinio formavimo eiga. Gvardijos pulką turėjo sudaryti Lietuvos didikų ir bajorų šeimų savanoriai, atrodo, į jį pateko ir Vilniaus universiteto studentų. Kiekvienas savanoris privalėjo atjoti žirgu, uniformotas ir ginkluotas. Susirinko 700 raitelių, tai yra šiek tiek daugiau nei pusė pulko, tačiau turinčių puikias uniformas (prancūzų gvardijos pulkų) ir gerus žirgus. 129-asis linijinis Prancūzijos pulkas ir Ilyrijos pulkas, dislokuoti iš pradžių Vilniuje, po to Minske, disponavo leidimu surinkti po 500 vietinių rekrutų. Atsižvelgiant į bendrą ganėtinai sudėtingą rekrutų rinkimo procesą į reguliariosios kariuomenės pulkus, galima manyti, kad juos surinkti buvo itin sunku.

Vienam pėstininkų pulkui turėjo būti skirti 1998 šautuvai ir 867 kardai, kavalerijos pulkui – 938 kardai, 939 pistoletai ir tiek pat iečių. Iš viso kariuomenei buvo numatyta skirti 9990 šautuvų ir 4335 kardus pėstininkų pulkams, 1878 šautuvus – 2 raitųjų šaulių pulkams, 5 634 kardus, 5634 pistoletus ir 3756 ietis – kavalerijai. Ginklai turėjo atkelti iš prancūzų įkurtų sandėlių Kaune,

---

9 Pugačiauskas V., Lietuva ir Napoleonas..., p. 174–177, 178–184; Dundulis B., Napoléon et la Lituanie..., p. 212–213; idem., Lietuva Napoleono..., p. 106–108; Glemža L., Lietuviški kariniai daliniai..., p. 143–146; Nawrot D., Litwa i Napoleon..., p. 497–503.

Gardine, Mostuose ir kitur. Vilniuje buvo saugomi 8206, Kaune – 7836 šautuvai. Taigi šautuvų pakako, beliko tik juos pristatyti į pulkų dislokacijos vietas. Totorių eskadrono ginkluotę sudarė įvairūs ginklai: pistoletai, trumpi šautuvai, lenkti kardai, kalavijai ir ilgos ietys¹⁰.

Pėstininkų fuzėja (muškietė titnagine spyna), modelis – 1777 AN IX, kalibras – 17,48 mm, Prancūzija, Miutcigas, 1810 m. (VDKM)

Pagrindinės reguliariosios kariuomenės aprūpinimo problemos tebuvo dvi: pinigai ir dideli kiekiai gelumbės. Mokesčiai, kurie galėjo būti panaudoti uniformų siuvimui, buvo surenkami mažomis sumomis. Vietinių gelumbės manufaktūrų krašte nebuvo, todėl gauti jos didesnę kiekį per trumpą laiką buvo neįmanoma. Vasarai baigiantis paskelbta vietinė gelumbės rekvizicija siekiant aprūpinti karius apsiaustais neišsprendė problemos, be to, valstiečių namų darbo audeklas (milas) ne itin tiko aprangai siūti dėl medžiagos šiurkštumo ir sunkumo. Bandyta panaudoti rusų kariuomenės amunicijos sandėliuose rastus mundurus. Vienintelė reali galimybė išspręsti problemą, surinkus finansines lėšas, buvo tartis su pirkliais, kurie turėjo reikalingų medžiagų atgabenti iš užsienio. Su Karaliaučiaus pirkliau Lengningu buvo sudaryta 100 000 uolekčių gelumbės tiekimo sutartis, tačiau gerokai pavėlavus pristatyta tik 20 000 uolekčių ir sunaudota totorių eskadrono poreikiams. Spalį pulkų vadovybė sudarydavo sutartis su Karaliaučiaus ir Gdansko pirkliais dėl reikalingų aprangos ir jos dalių, žirgų ekipuotės pirkimo. Mundurų siuvimas užimdavo daug laiko, todėl tam tikslui buvo pasitelkti žydų siuvėjai. Lapkričio viduryje buvo išleista pusė piniginių kvotų aprangai ir ekipuotei įsigyti, tačiau šis procesas dar tęsėsi iki pat gruodžio pradžios.

---

10 Ten pat, p. 499.

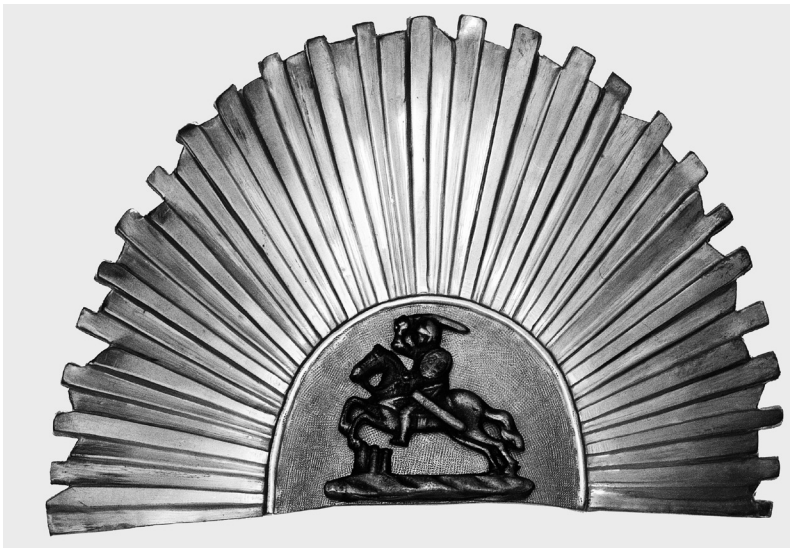
Ulonų pulko raitelio munduras (LNM)

Ulonai vilkėjo tamsiai mėlynas uniformas su geltonais atvartais, rankogaliais, apsiūtais atitinkamos spalvos juostele, kelnėmis su antsiuvais. Ulonų uniformų sagos, kaip ir kitų pulkų, buvo geltonos spalvos, o kiveriai tamsiai mėlyni su baltomis kokardomis. Vytis puikavosi ant ulonų šovininių. 17-ojo pulko išdas turėjo papildyti pinigais, skirtais raitelių aprangai įsigyti. Nepaisydami kai kuriuose pavietuose vykdytų egzekucijų, gyventojai netryško entuziazmu mokėti naują mokestį – buvo surinkta vos trečdalis numatytos sumos.

Ulonų pulko raitelio šovininė (LNM)

Pulkų uniformos nebuvo vienodos. 17-ojo ir 18-ojo ulonų pulkų uniformos mažai skyrėsi: buvo mėlynos su tamsiai raudonais rankogaliais ir kelnų antsiuvais, apkraštuotais baltai. Skyrėsi tik atvartai – 17-ojo pulko buvo raudoni, 18-ojo – mėlyni, tačiau dėl medžiagų stokos dalis 17-ojo pulko uniformų atvartų irgi buvo mėlyni. Sagos buvo geltonos spalvos, o kiveriai – tamsiai mėlyni su baltomis kokardomis. Artėjant šaltajam sezonui LLVK paskelbė kailinių rekviziciją. Pavyzdžiui, Gardino departamente jų buvo rekvizuota 1365, 18-ajam pės-tininkų pulkui Karo komitetas išdavė partijomis beveik 2000 padėvėtų kailinių, o 19-asis jų gavo dar daugiau.

Ulonų pulko raitelio kepurės ženklas (LNM)

Pėstininkų uniforma buvo tamsiai mėlynos spalvos, atvartai, įsiuvai, rankogaliai ir kelnų antsiuvai – ryškiai geltoni. Sagos – žalvarinės (karininkų uniformų – auksuotos), su pulko numeriu. Kiveris – juodas, kvadratinis: apačioje pritvirtintas skardinis skiriamasis ženklas, kuriame nurodytas pulko numeris. Kas buvo virš jo, nevisiškai aišku, mat galėjo būti tiek Vytis, tiek lenkų Ereliš su Vyčiu jame arba virš jo, taip pat balta kokarda. Prie šovininių buvo pritvirtintas žalvarinis pulko numeris. Dauguma karių gavo lenkiškas uniformas arba paprastų Prancūzijos linijinių pėstininkų mundurus (pastarieji kartais būdavo nuvilkti nuo lavonų).

Žandaro uniforma turėjo būti, kaip numatyta įstatymo, lenkiško kirpimo. Ją sudarė tamsiai mėlynas munduras ir tokios pat spalvos kelnės. Sagos buvo geltonos, akselbantai – oranžiniai, kiveris – juodas su balta kokarda ir žalvariniu ženklu su užrašu „Žandaras“. Be to, jam priklausė mėlynas apsiaustas, kurio apykaklė buvo apsiūta oranžinės spalvos juostele. Šovininė buvo juoda su žalvariniu Vyčiu ir lenkišku Ereliu.

Pėščiujų šaulių apranga – įprastiniai kasdieniai drabužiai: sermėga su žalia apykakle, trumpi kailiniai, namų darbo kelnės, kepurė, batai, dveji marškiniai ir medžiotojo krepšys. Ginkluotė taip pat atitiko specialybę – kirvelis už juostos ir medžioklinis šautuvas. Tarnybos diena buvo įkainota 10 grašių.

Totorių eskadronas iš pat pradžių neturėjo unifikuotos uniformos. Raiteliai vilkėjo rytietišką aprangą: trumpas striukes su atverčiamais kraštais, mūvėjo odinius turbanus, aptemptus antrankovius ir kelnes aptemptomis kiškomis. Gobtuvai priminė turbanus ir buvo vadinamas „čolmomis“. Jie buvo pasiūti iš rudo arba bronzinio aksomo ir balto šilko, priekyje su žvaigžde ir pusmėnuliu. Pagal 1813 m. reglamentą šią aprangą pakeitė nauja uniforma, tačiau ją gavo tik dalis raitelių, todėl 1814 m. kampanijoje mažytės totorių grupės nariai jodinėjo vilkėdami skirtingomis uniformomis. 1812 m. reglamentuota uniforma turėjo būti panaši į gvardijos mameliukų aprangą: karakulio kiveris su turbanu, snapeliu ir pusmėnuliu vietoje kokardos. Visa uniforma buvo tamsiai žalia, tik rankogaliai ir liemenė – raudoni. Tačiau dauguma totorių, kurie buvo kilmingi, mieliau rinkosi savo šeimų herbų spalvas, uniformas gausiai dekoravo aukso ir sidabro siuviniais, puošėsi juostomis, o ne juosėję diržus, todėl atrodė ne prasčiau už mameliukus. Vėliau ulonai neišvengė uniformos unifikavimo. Kiverį pakeitė gobtuvas („colpack“) su raudonu sultonu. Munduras tapo raudonas, o liemenė – geltona. Lietuvių totorių eskadrono likučiai, net ir įtraukti į 1-ąją lenkų švoležerų (ulonų) pulką, iki pat Paryžiaus paėmimo išlaikė savo uniformas.

3-iasis gvardijos švoležerų pulkas buvo bene vienintelis visiškai uniformuotas dalinys. Buvo sakoma, kad šis pulkas – pats puošniausias visoje Napoleono gvardijoje ir aplenkė pagarsėjusį savo dailia uniforma 1-ąją lenkų švoležerų ulonų pulką. Raiteliai gavo tokias pat uniformas kaip lenkų pulkas, bet visi antsiuvai,

akselbantai, epoletai ir kontrepoletai bei kiverio papuošimai buvo ne balti, o geltoni (karininkų – ne sidabriniai, o auksiniai). Kiverio kokardoje švietė raidė N, o baltą sultoną laikė Maltos kryžius. Skyrėsi net ir pulkų trimitininkų uniformos: žydrą mundurą pakeitė raudonas su baltais atvartais ir rankogaliais bei auksiniais apsiuvais. Kiveris buvo šviesiai rožinis su raudonu sultonu¹¹.

Kovos patirtis

Lapkričio 15 d. 22-asis pėstininkų pulkas ties Koidanovu patyrė kovos krikštą su kovose užgrūdintais daliniais, vadovaujamais generolo Karlo Lamperto. Pirmieji kovos įtampos – rusų kavalerijos atakos – pėstininkai neatlaikė, palūžę po priešininkų puolimo, jie metė ginklus ir pasileido bėgti. Pulko vadas S. Čapskis mėgino juos sulaikyti, netgi šaudė į nepaklūstančius jo komandai, tačiau tai neišgelbėjo nuo sutriuškinimo. Liko tik 30 karininkų ir 53 eiliniai.

Lietuvos karinis potencialas Didžiosios armijos atsitraukimo metu, kaip jau minėta, nebuvo deramai išnaudotas. Sklandant Lietuvoje žinioms apie Napoleono armijos atsitraukimą, išsikristalizavo nauja iniciatyva – organizuoti visuotinį bajorų šaukimą. Užsienio reikalų ministras H. B. Maretas jai pritarė pirmiausia turėdamas omenyje vietinių resursų panaudojimą kazokų puolimams atremti ir Didžiosios armijos dislokacijos Vilniuje žiemos laikotarpiu planams. Kaip žinoma, ši iniciatyva, paremta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės, t. y. bajorų visuotinio šaukimo, gyvybinga tradicija. Iš tikrųjų bajorams visuotinai palaikius šią idėją, nauja karinė jėga galėjo padaryti teigiamą įtaką su viena sąlyga – jeigu Didžioji armija būtų pajėgi sulaikyti rusų puolimą. Beje, Napoleonas taip pat planavo sulaikyti rusus ir peržiemoti Lietuvoje. Tačiau po Berezinos katastrofos šis variantas galėjo būti sunkiai praktiškai įgyvendinamas.

Šios idėjos aptarimas vyko slaptai dalyvaujant ministrui ir LLVK nariams. Gruodžio 1 d. Vyriausybės komisijos nutarime skaitome:

„Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikinoji vyriausybės komisija yra įsitikinusi, kad rytoj Šviesiausiojo imperatoriaus ir karaliaus karūnavimo dienos negalės deramai paminėti, kadangi reikia pasirūpinti Nenugalimosios Armijos poilsiu žiemos metu. Galima būtų pakankamai nuveikti remiantis tautos patriotizmu, kuris buvo parodytas daugelyje pavių išengus prancūzų išvadotojui, ir greitai suformuoti iki tol neefektyviai formuotą kariuomenę. Todėl priimtas sprendimas paskelbti generalinį šaukimą, arba Lietuvos bajorų visuotinį šaukimą, į karo tarnybą ir suformuoti pavių vėliavas, vadovaujamas chorunžų (vė-

---

11 Bukhary E., *Napoleon's Guard cavalry*, London, 1985, p. 22–29, 34; Tyszkiewicz J. *Historia 17 pułku ułanów na tle wojsk litewskich*, Gdynia, 2004.

liavininkų). Į tarnybą turi stoti nuo 18 iki 45 amžiaus bajorai, o tai keturiuose departamentuose sudarytų 15 tūkst. žmonių.“¹²

H. B. Mareto manymu, realiai buvo galima surinkti ne daugiau kaip 8000–10 000, kadangi Didžioji armija nebekontroliavo nemažos dalies LLVK priklausiančios teritorijos. Imperatorių šis siūlymas pasiekė ne per toliausiai nuo Vilniaus – Molodečne, o atsakyme, rašytame gruodžio 4 d. naktį, išreikštas nepasitenkinimas tokiais valdžios pareigūnų veiksmais, kadangi siūlymas buvo pateiktas pavėluotai ir suabejota jo įgyvendinimo galimybėmis, tačiau pritarimas vis dėlto buvo gautas. Gruodžio 5 d. LLVK posėdyje nutarė pasiūsti generalinį inspektorių generolą R. Giedraitį vykdyti šios užduoties į Žemaitiją, o generolą K. Niesielovskį – į Lietuvą, įpareigojo paskelbti laikraščiuose, įsakė visų valdžios lygių pareigūnams budėti visą parą darbo vietose. Prieš išvykdamas į Prancūziją, Napoleonas instrukcijoje naujam vyriausiajam karo vadui Joachimui Muratui nurodė sutelkti armijos likučius ir įsikurti mieste žiemoti. Lietuvių iniciatyva buvo pradėta praktiškai įgyvendinti, tačiau šios žinios krašte nesuspėta net išplatinti. Dar po kelių dienų Didžiosios armijos likučiai pasiekė Vilnių. Taigi laiku priimtas sprendimas galbūt galėjo pakreipti karo eigą kita linkme.

Vilniaus gynyboje dalyvavo tik kai kurie daliniai: mūšiuose ties Aušros vartais – Tautinė gvardija, 3-iasis šaulių batalionas, vadovaujamas K. Pliaterio, ir totorių eskadronas, o Panerių kalvose kovojo J. D. Kosakovskio šaulių pajėgų likučiai. Totorių eskadronas patyrė nemažai nuostolių – 11 karininkų žuvo, tarp jų ir M. Achmatovičius, 80 kareivių buvo sužeista.

Tuo metu reguliariosios kariuomenės daliniai dislokavosi įvairiose vietose: pėstininkai – Vilniaus ir kaimyniniuose pavietuose, ulonai – Žemaitijoje. Taigi tuo metu dalinių vadai neturėjo jokios realios informacijos ir nebuvo gavę jokių aiškių įsakymų. Pirmiausia dalinius planuota dislokuoti Vilniuje, kad juos būtų galima galutinai aprengti drabužiais iš prancūzų amunicijos sandėlių. Gruodžio pradžioje Napoleonas įsakė sutelkti lietuvių pėstininkų pulkus Kaune. Gruodžio 7 d. Lietuvos gubernatorius D. Hogendorpas susitiko su trijų pėstininkų pulkų vadais – A. Chodkevičiumi, A. Gelgaudu ir A. Bišpingu, kuriems buvo įsakyta laukti ir tik gruodžio 9 d. sutelkti savo dalinius Vilniuje. Tačiau tokio įsakymo jie negalėjo įvykdyti, nes sugrįžę Didžiosios armijos likučiai nebepajėgė priešintis rusų daliniams, grasinusiems bet kurią akimirką užimti miestą, kuriame vyravo visiškas chaosas.

Gruodžio 10 d. vyriausiasis armijos vadas Joachimas Muratas nusprendė, kad karinės pajėgos nesugebės įsitvirtinti ir sulaukyti priešo, todėl įsakė trauktis iš miesto. 18-asis pėstininkų pulkas buvo labiausiai priartėjęs prie Vilniaus, tačiau vadas pulkininkas A. Chodkevičius suvokė, kad miestą kontroliuoja rusų pajė-

---

12 Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos posėdžių protokolai..., p. 167–168.

gos, todėl traukėsi Vilniaus traktu link Valkininkų. Čia sutiko visiškai sutrikusio pulkininko A. Gelgaudo pulką. Žvalgai pranešė apie kazokų ir rusų pėstininkų puolimą, o vadams tai piršo mintį apie galimą apsupimą, todėl jie spartino atsitraukimą. Pernakvoję Trakiškių kaime, gruodžio 14 d. jie nutarė suklaidinti priešą – pasukti iš Gardino trakto dešiniau, kad galėtų persikelti per Nemuną aukščiau Liškiavos. Kitame upės krante sutikę bavarų pėstininkus sužinojo, kad priešas užėmė Merkinę. Gruodžio 17 d. prie Seinų pulkai susijungė su V korpuso likučiais, vadovaujamais generolo Izidoriaus Krasinskio.

Gruodžio 18 d. 17-asis ulonų pulkas, turintis savo gretose apie 500 karių (dalis jų nepanoro palikti tėvynės), vadovaujamas majoro Kozlovskio, pasitraukė iš Tauragės, kadangi pulkininkas M. Tiškevičius, užkluptas ligos, pasiliko Lietuvoje. 19-ojo pulko vadovybė gruodžio pradžioje sumaišties sąlygomis buvo palikta likimo valiai, todėl atsitraukdama į Vilnių paliko miestą užimtą rusų. Po susidūrimų su kazokais patyrė nemažų nuostolių, o likučiai patraukė link Žemaitijos. Čia kartu su 17-uoju pulku persikėlė per Nemuną ir pasuko Škverino link.

18-asis, 19-asis, 20-asis ir 21-asis pėstininkų pulkai patraukė link Varšuvos, kartu jais žygiavo 22-ojo pulko likučiai. Su pagrindine Didžiosios armijos dalimi pasitraukė 18-asis ir 20-asis ulonų pulkai, totorių eskadrono likučiai, raitosios artilerijos kuopa, jėgeriai ir žandarai. 19-asis ir 17-asis ulonų pulkai prisijungė prie Etienne'o Macdonaldo korpuso.

LLVK, pasitraukusi į Varšuvą, tikėjosi, kad pasitraukę lietuvių kariniai daliniai sudarys atskirą lietuvišką korpusą, tačiau sumanymo nepavyko įgyvendinti dėl lėšų trūkumo ir mažo karių skaičiaus (4500–5246). Napoleonas ketino po lietuvių dalinių reorganizacijos kartu su lenkų pulkais suformuoti diviziją ir dislokuoti ją prie Poznanės, tačiau pritrūko laiko, o ir patys pulkai tam buvo nepasiruošę. 1813 m. sausio pradžioje Napoleono įsakymu kariniai daliniai (pėstininkų, 18-asis ir 20-asis ulonų pulkai, raitosios artilerijos kuopa, raitųjų jėgerių eskadronas ir 73 raitieji žandarai) buvo įtraukti į Varšuvos kunigaikštystės kariuomenės sudėtį. Savarankiškai išliko tik 18-asis, 20-asis ir 21-asis pulkai, prie pastarojo buvo prijungti 19-ojo ir 20-ojo likučiai (149 karininkai ir eiliniai kariai), kurių išlaikymui ir algoms buvo numatytos lėšos imperatoriaus išde.

Pulkai pasiekė Varšuvą sumažėję daugiau kaip perpus: 18-asis – 875, 20-asis – 937, 21-asis – 768 karininkais ir eilinais, kadangi dauguma pasitraukė dėl nenoro palikti gimtųjų vietų. Savo ruožtu 20-asis ulonų pulkas buvo prijungtas prie 16-ojo, 18-asis – prie 6-ojo lenkų ulonų pulko. Totorių eskadronas pirmiausia įtrauktas į 3-įjį lietuvių švoležerų pulką, kuris vėliau tapo lenkų 1-ojo švoležerų pulko dalimi.

Varšuvos kunigaikštystės kariuomenės vadui J. Poniatowskiui pavyko įtikinti maršalą Aleksandrą Berthierą lietuvių pėstininkų pulkus pasiūsti į Modlino tvirtovę, įsikūrusią Narvos ir Vyslos upių žiotyse, kadangi, jo nuomone, daliniai

nebuvo pakankamai parengti, kad dalyvautų mūšiuose, tačiau puikiai tiko gynybai. Lietuviški daliniai sudarė 42 proc. didžiausios Varšuvos kunigaikštystėje fortifikacinės tvirtovės, pastatytos prancūzų karo inžinierių, įgulos (sudarė 261 karininkas ir 2093 eiliniai), kuriai vadovavo olandų generolas Hermanas Daendelsas. Lietuviškų pulkų kovinis pasirengimas užkliuvo generolui – jie buvo blogai apginkluoti ir greitosiomis apmokyti, nepasitikėjo savimi.

Vasario 5 d. Rusijos armijos daliniai apsupę tvirtovę bandė užimti. Tačiau nepavykus įgyvendinti šio sumanymo, rusų karinė vadovybė, neturėdama pakankamai pajėgų, nutarė organizuoti jos apgultį. Apgultis tęsėsi 10 mėnesių. Tvirtovė buvo nuolat puldinėjama, įgula marinama badu, kentė šaltį ir kitus nepatogumus. Napoleono planuose tvirtovė vaidino svarbų strateginį vaidmenį, siekiant sulaikyti Rusijos kariuomenę, kad galima būtų laimėti laiko ir atėjus pavasariui pradėti naują puolimą. Įgula atsidūrė nepalankioje situacijoje: dėl maisto ir vaistų stygiaus sirgo daugybė, o mirdavo kasdien 15–20 karių, dezertyravimas tapo įprastiniu reiškiniu.

1813 m. lapkričio 1 d. duomenimis, lietuvių pulkuose tarnavo 115 karininkų ir 1333 eiliniai. Čia pirmuosius karybos įgūdžius įgijo būsimasis 1830–1831 m. sukilimo dalyvis A. Gelgaudas. 1813 m. vėlyvą rudenį paaiškėjus, kad Napoleono pajėgos pasitraukia už Reino upės, tvirtovės vadas nutarė nebesipriešinti ir pasidavė rusams. Saksai ir prancūzai buvo paskelbti karo belaisviais, o visi lenkai ir lietuviai eskortuoti į Gruziją ir Sibirą ir ten vėl įtraukti į rusų formuojamus dalinius.

17-asis ulonų pulkas, persikėlęs per Nemuną, pirmą kartą dalyvavo mūšiuose ties Tilže ir Karaliaučiumi, vėliau patyrė daug nuostolių mūšyje ties Sierakovu prie Vartos upės Lenkijoje. Čia su 17-uju pulku taip pat kovėsi 19-asis pulkas, o abiem pulkams vadovavo brigados generolas kunigaikštis R. Giedraitis. Dalinio nuostoliai – R. Giedraitis pateko į nelaisvę, sugrižęs 17-ojo pulko vadas M. Tiškevičius buvo sužeistas, 147 kariai žuvo ir nemažai pateko į nelaisvę. Vasario 20 d. pulkai buvo įtraukti į generolo Étienne'o Maurice'o Gérardo diviziją (sudarė šio dalinio avangardą), priklausančią maršalo Louiso Davouto korpusui. Gegužės mėn. jungtiniame pulke galėjo tarnauti 59 karininkai, 569 puskarininkiai ir kariai, turintys 675 arklus. Vasarą papildytas naujais kariais dalinys dalyvavo mūšiuose prie Bremeno, Hamburgo ir Liubeko. Atsiskyrus prancūzų ir danų karinėms pajėgoms, pulkas toliau kovėsi Danijoje (Boruheime, Zeestadte) iki 1813 m. pabaigos. Yra žinomos kelios pasižymėjusių mūšiuose karininkų pavardės: pulkininkas Konstantinas Rajeckis, papulkininkis Andrejus Strovskis, kapitonas Ksaveras Rimša, leitenantas Gregorovičius, jaunesnysis leitenantas Chmaržinskis. Danijai paskelbus karą Prancūzijai, pulkas buvo paliktas laisvėje su visais ginklais, bet be teisės iki karo pabaigos dalyvauti aktyviuose veiksmuose. Tiesa, buvo raginamas kovoti tiek danų, tiek švedų pusėje, tačiau liko

ištikimas priesaikai. Tik 1814 m. vasarą pulko likučiams buvo leista grįžti namo.

18-asis ulonų pulkas traukėsi kartu su Didžiosios armijos daliniais, o Varšuvą pasiekė vos 122 ulonai, kurie paskui buvo įtraukti į 6-ąjį lenkų ulonų pulką. Vėliau pulkas, papildytas lenkų ulonais, dalyvavo mūšyje ties Sierakovu. 20-asis pulkas taip pat Varšuvą pasiekė gerokai sumažėjęs – liko tik 155 ulonai, juos įtraukė į 16-ąjį lenkų ulonų pulką.

Neturime tikslių duomenų, kiek 1813–1814 m. kovose karių žuvo, buvo sužeista ir pateko į nelaisvę. Napoleonas įvertino Lietuvos kariuomenės karininkų pastangas, apdovanodamas Garbės legiono kryžiumi pulkininkus S. Čapskį – už drąsą mūšyje prie Koidanovo, K. Pšezdzeckį – už kovas prie Berezinos, K. Tyzenhauzą – už kovas atsitraukimo iš Lietuvos metu, papulkininkį M. Abromovičių – už kurjerio misiją prie Berezinos¹³.

Šios lietuvių reguliariosios kariuomenės ir atskirų dalinių istorijos liudija karininkų ir eilinių atsidavimą, entuziazmą ir norą su ginklu rankose pagelbėti Napoleonui kovoje su Rusija iki pat karo veiksmų Europoje pabaigos, nors įgyvendinti maksimaliems uždaviniams nepakako nei žmogiškųjų išteklių, nei ūkinio ir finansinio potencialo, nei administracinių gebėjimų. Nepaisant to, 1812 m. karo dalyviai karininkai ir eiliniai įgijo kovos patirties, kuri daliai jų praverė kitame pasipriešinimo kovų etape. Ypač svarbu tai, kad jie savo pasakojimais apie tikrus ir tariamus žygius formavo ateinančių kartų pamatines pasaulėžiūros ir vertybines nuostatas ir palaikė pasipriešinimo tradiciją.

---

13 Iwaszkiewicz J. Litwa w roku 1812..., p. 315, 319, 374–377, 424; Dundulis B., Lietuva ir Napoleonas..., p. 109–110; Pugačiauskas V., Lietuva ir Napoleonas..., p. 183–184; Glemža L., Lietuviški kariniai daliniai..., p. 157–166; Nawrot D., Litwa i Napoleon..., p. 674–679, 697–716; Małysa A., *Generał Antoni Giełgud (1792–1831)*, Oswiecim, 2016, s. 50–54, 58–88.

II

1830–1831 M. SUKILIMAS: SUKILĖLIŲ ORGANIZACIJA IR KOVŲ KRONIKA

Neprobėgus nė dviem dešimtmečiams po napoleonmečio prasidėjo naujas pasipriešinimo kovų etapas – 1831 m. pavasarį Lietuvoje sukilėlių kariniai veiksmai, nukreipti prieš Rusijos imperijos karines pajėgas. Po ATR padalijimų, nepaisant dalies lojalių didikų ir bajorų pozicijos, išliko gyvybinga konfrontacijos su caro valdžia tradicija. Vis labiau ryškėjo ATR respublikoniškų laisvių nesuderinamumas su Rusijos valdžios despotiniu režimu, besiremiančiu valdžios institucijų diktatu, imperatorius Nikolajus I ėmėsi dar griežtesnių priemonių, siekdamas inkorporuoti buvusias LDK žemes į Rusijos imperijos politinę sistemą.

Vidinį nusiteikimą priešintis skatino palankios išorinės aplinkybės. 1830 m. revoliucinių įvykių Prancūzijoje ir Belgijoje atgarsiai, o ypač lapkričio mėnesį kaimyninėje Lenkijos karalystėje prasidėjęs sukilimas dar labiau suaktyvino įvairius visuomenės sluoksnius. Lietuvoje pasirengimą sukilimui bandyta derinti su Lenkijos sukilimo organizatoriais, Vilniuje įkurtam Vyriausiajam komitetui palaikant ryšius su Laikinąja vyriausybe Varšuvoje, tačiau jis vyko ganėtinai savarankiškai, dažniausiai – stichiškai. Vyriausiajam komitetui nesugebėjus ryžtingai jo koordinuoti, iniciatyvą perėmė Žemaitija, paskui sukilimas išplito po buvusios LDK žemes. Sukilėlių daliniai savarankiškai, o vėliau kartu su lenkų korpusu siekė su ginklu rankose išsivaduoti iš Rusijos imperijos, atkurti valstybingumą, savo teises ir laisves. Šis sukilimas buvo bendros ginkluotos Lietuvos ir Lenkijos karalystės kovos dalis.

Karo veiksmų geografinės ribos

Karas, kaip jau minėta, prasidėjęs Žemaitijoje, Raseinių apskrityje, sparčiai plito – per keletą dienų apėmė Telšių, Šiaulių, Kauno ir Upytės (Panevėžio) apskritis. Gegužės pradžioje kovos jau vyko Vilniaus gubernijoje (11 apskričių) ir kitose buvusios LDK teritorijose – Gardino ir Minsko gubernijose. Tuo pat metu kaip ir Žemaitijoje, Augustavo vaivadijoje, Užnemunėje (Marijampolės, Kalvarijos, Punsko pavietuose), į jas įsijungė Antanavo dvaro savininko Antono Puszeto ir Karolio Szono vadovaujami sukilėliai. Raseinių apskrities sukilėlių vadas Ezechelis Stanevičius, sužinojęs apie A. Puszeto vadovaujamo dalinio sunkumus, pasiuntė į pagalbą J. Surkontą su keliasdešimčia vyrų. Gardino gubernijoje, ypač Belovežo girioje, Lietuvos Brastos, Vilkavisko ir Pružanų apskrityse, susikūrė pirmieji sukilėlių būriai. Kaip žinoma, nuo 1831 m. pradžios Gardine veikė slapta sukilėlių organizacija, palaikiusi ryšį su Vilniaus sukilėlių komitetu. Gegužės–rugpjūčio mėn. sukilimas išplito Lydos, Naugarduko, Kobrino, Slanimo apskrityse ir Nalibokų girioje. Gegužės antroje pusėje Minsko gubernijos Vileikos ir Dysnos apskričių bajorija pradėjo išpuolius prieš rusų įgulas. Dysnos apskrities gyventojus inspiravo kaimyninės Breslaujos apskrities sukilėliai,

kadangi apskrities centriniame mieste buvo dislokuotas rusų dalinys. Į gretimą Borisovo apskritį buvo pasiūstas sukilėlių atstovas Juozapas Semaška ir 25 raiteiliai. Deja, jų misija nebuvo sėkminga.

Į sukilimą įsitraukė, nors ne taip aktyviai, Minsko, Bobruisko, Ihumeno ir Slucko apskričių gyventojai. Gubernijos pietuose esančiose Mozyriaus, Rečicos ir Pinsko apskrityse sukilimas neigavo tokio plataus masto kaip pietvakarinėje jos dalyje. Čia iniciatyva buvo nedraši, veiksmai prasidėjo tik tada, kai juos paskatino Volynės sukilėliai. Planuota sudaryti trijų apskričių – Rečicos, Mozyriaus ir Ovručio (pastarasis iki antrojo ATR padalijimo priklausė Lenkijai) – bendrą valdžią. Vadovauti turėjo būti pavesta buvusiam LDK stovyklininkui, 1812 m. Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos nariui Karoliui Prozorui. 1829 m. K. Prozoras, grįžęs iš Sankt Peterburgo ir Varšuvos kalėjimų, gyveno savo dvare Chojnikuose netoli Pripetės upės Rečicos apskrityje. Tačiau sūnų nuo šio pasiūlymo buvo atkalbėtas. Tokiam sprendimui įtakos turėjo ir didiko amžius – jis jau buvo 72-ejų, tačiau entuziazmo dar pakako, nes jo dvare buvo organizuojami slapti patriotų susitikimai.

Sukilimo iniciatyva priskirtina Mozyriaus apskrities bajorui Feliksui Kienevičiui, kuris ragino sukilti Rečicos apskrities gyventojus, žadėdamas valstiečiams žemės ir laisvę. Tačiau jam Pripetės upės rajone pavyko surinkti tik 32 sukilėlius. Sukilimo nepavyko išplėtoti ir Emiliui Oskerakai, kurio 50 sukilėlių būrys buvo priverstas pasiduoti.

Gerokai pavėlavę į sukilimą įsitraukė Pinsko apskrities gyventojai, planavę pavasarį organizuoti sukilimą su Volynės sukilėliais, tačiau taip neatsitiko. Kai Lenkijos reguliariosios kariuomenės daliniai vasarą pasitraukė, Titas Puslovskis sutelkė apie 300 (vėliau iki 1000) sukilėlių būrį. Jo gretose tarnavo atvykėliai iš Naugarduko, Slanimo ir netgi Volynės. Šis būrys kovojo Kobrino apskrityje. Minsko gubernijos pietvakarinėse apskrityse sukilimui rimta kliūtimi tapo carinės valdžios aktyvios pastangos. Rusijos armijos atsargos generolas policmeisteris Michailas Muravjovas Dysnos ir Borisovo apskrityse iš vietos gyventojų sukūrė tankų policijos tinklą ir masiškai suiminėjo įtartinus asmenis.

Likusiose buvusios LDK teritorijose, kurios atiteko Rusijai per pirmąjį ATR padalijimą 1772 m., t. y. Mogiliavo ir Vitebsko gubernijose, pasipriešinimo nuotaikos neišplito. Mogiliavo gubernijos gyventojai nebuvo aktyvūs, be to, situaciją akylai stebėjo vietos valdžia. Polocko komendantas pulkininkas Danilovas stengėsi užtikrinti, kad į miestą nepatektų Dysnos apskrities sukilėliai ir įtartini asmenys. Net buvo sudaryti Vitebsko ir Mogiliavo nepatikimų dvarininkų sąrašai.

Žinia apie sukilimą Varšuvoje Vitebską pasiekė gruodžio 14 d. Po penkių dienų atvyko Rusijos kariuomenės vado feldmaršalo Ivano Dibičo-Zabalkanskio kurjeris. Jis pareiškė, kad lenkai turi tikslą sukelti sukilimą baltarusiškose žemėse. Vietos generalgubernatorius Nikolajus Hovanskis ėmėsi priemonių sau-

gumui užtikrinti: buvo uždrausta priimti korespondenciją iš Varšuvos, stebimi asmenys, atvykę iš šios teritorijos, gubernijos institucijų valdininkai palaipsniui keičiami rusais, uždrausti bajorų susirinkimai, sekami katalikų, unitų kunigai ir t. t. Vėliau iki pat 1831 m. gegužės mėn. stiprinama Daugpilio tvirtovė, o vietos komandos miestuose keičiamos reguliariosios kariuomenės daliniais.

Dysnos sukilėliai pasiuntė į Lepelio apskritį savo pasiuntinį kunigą pijorą Adomą Taturą ir keletą sukilėlių, vadovaujamų J. Semaškos. Gegužės 11 d. jie užėmė Usačo miestelį, tačiau išplėtoti pasipriešinimui platesniu mastu pristigo vietos gyventojų iniciatyvos, o rusų valdžia efektyviai naudojo saugumo priemones. Čia apie tūkstantis sukilėlių, sutelktų Minsko gubernijoje, vadovaujamų brolių Igno ir Felikso Odachovskių, užėmė Vitebsko gubernijos Lepelio apskritį ir kovojo su Rusijos daliniais. Tačiau sukilėliams pralaimėjus, neatsirado naujų pasipriešinimo židinių¹.

Matome, kad kovų geografinė erdvė buvo siauresnė nei buvusios LDK žemių ribos. Tiksliau sakant, mūšiai apėmė visą Vilniaus guberniją, aktyviausią jos dalį – Žemaitiją, Minsko gubernijoje – Minsko, Vileikos, Dysnos, Pinsko apskritis, Gardino gubernijoje – Gardino, Lietuvos Brastos, Lydos, ypač Belovežo girios ir Slanimo, taip pat Naugarduko apskričių teritorijas bei vienintelę Vitebsko gubernijos Lepelio apskritį.

Organizacija, dydis, ginkluotė, aprūpinimas

Sukilėlių pagrindinius būrius – pėstininkus ir kavaleriją – dažniausiai buvo stengiamasi organizuoti remiantis reguliariosios kariuomenės organizavimo principais, tačiau jų struktūra ir dydis kiekvienoje apskrityje buvo skirtingi. Štai Telšiuose buvo suformuota 10 sukilėlių pulkų, kurie buvo sudaryti iš kuopų, o pastarosios – iš būrių. Raseiniuose matome analogišką vaizdą, tačiau čia veikė ir savarankiški vienetai – batalionai, Vilkmergės apskrityje karinės pajėgos buvo suskirstytos į pėstininkų kuopas ir kavalerijos eskadronus. Raseinių, Vilkmergės, Užnerio, Upytės apskrityse daliniai skirstyti į dalgininkų, šaulių kuopas, kavalerijos eskadronus. Sukilėlių dalinių dydis taip pat labai skyrėsi: mažiausiam galėjo būti 50–100, didžiausiam – apie 1300 vyrų. Tačiau daugumą būrių sudarė iki 500 karių. Įžengus į Lietuvą generolo Antano Gedgaudo korpusui, dalis vietinių būrių (Trakų, Vilkmergės, Vilniaus apskričių kavalerijos pagrindu suformuoti 10-asis, 11-asis ir 12-asis ulonų, taip pat 6-asis raitųjų šaulių pulkai) buvo įtraukti į karinius dalinius.

---

1 Pugačiauskas V., Lietuva ir 1830–1831 m. sukilimas, in *Lietuvos karai*, sudarė Gediminas Vitkus, Vilnius, 2014; Гарбачова В. В., Паўстанне 1830–1831 годай на Беларусі, Мінск, 2001.

Karinės vadovybės klausimas buvo sprendžiamas atsižvelgiant į vietos aplinkybes. Akivaizdu, kad nemažoje teritorijoje, sukilėlius persekiojant gausiems rusų daliniams ir vietovėms einant iš rankų į rankas, vienam koordinuojančiam centrui veikti nebuvo lengva. Sukilėlių būriams vienoje apskrityse vadovavo apskričių viršininkai, kitose – tik vadai, skirti apskričių valdžios, dar kitur, kaip antai Vilkmergės ir Vilniaus apskrityse, – sukilėlių komitetų kariniai skyriai. Viršininkai ir vyriausieji vadai turėjo teisę teikti karinius laipsnius iki pulkininko, o jų pačių kariniai laipsniai buvo prilyginti reguliarios kariuomenės generolo majoro laipsniui. Tiesa, iniciatyvą įsteigti bendrą karinę vadovybę mėginta įgyvendinti balandžio mėn., tačiau ir vėl nesutarta dėl kandidatūros. Šis sumanymas buvo realizuotas tik iš dalies, kai Vilkmergės ir Vilniaus apskričių vadu tapo Teofilis Karolis Zaluskis (1794–1845). Vėliau prisijungė Kauno ir Trakų apskričių sukilėliai, tačiau Žemaitijos sukilėliai nepripažino T. K. Zaluskio vyriausiuoju vadu, o po nesėkmingo bandymo užimti Vilnių jis pats pasitraukė iš pareigų².

Sukilėlių būrių vadas T. K. Zaluskis (LNM)

Kalbant apie vadų asmenybes, reikia pasakyti, kad nemažai jų buvo jauni bajorų ir didikų šeimų sūnūs, gimę po LDK prisijungimo prie Rusijos. Kone kiekvienas vaikystėje ar jaunystėje išgyveno ar girdėjo apie 1812 m. karą – Di-

2 Sliesoriūnas F., *1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje*, Vilnius, 1974, p. 106–113.

džiosios armijos pergalingą žygį per kraštą ir tragišką sugrįžimą, Lietuvos kariuomenės formavimą. Šie jauni žmonės ėmėsi iniciatyvos neturėdami nei elementariausių karybos teorinių žinių, nei praktinių įgūdžių, tad pagrindiniu jų mokytoju tapo kovos ir rūstus kario gyvenimas. Tai pasakytina ir apie šiuos sukilėlių vadus.

Julius Gruževskis (1808–1865) – 23 metų jaunuolis, gimęs karines tradicijas puoselėjančioje šeimoje, Kelmės dvaro savininkas. Iš savanorių subūrė ulonų pulką (apie 550 karių), savo lėšomis jį apginklavo, kariams pasiuvo uniformas, tam tikslui panaudojęs šeimos sukauptas meno vertybes ir tėvo monetų kolekciją. Karinės patirties įgijo dalyvaudamas karo veiksmuose su kitais sukilėlių daliniais.

Sukilėlių ulonų pulko vadas J. Gruževskis (LNM)

E. Stanevičius (apie 1796–1855) – taip pat ne kariškis, iki sukilimo ėjo Raseinių apskrities bajorų vadovo pareigas, prasidėjus sukilimui, tapo apskrities sukilėlių vadu. Taigi organizacinės patirties, ko gero, šiam bajorui nestigo, o karinės įgyta kovose ties Plembergu, prie Jurbarko ir Eržvilko. Būrio likučiai buvo įtraukti į lenkų 19-ojo pėstininkų pulko sudėtį. Už nuopelnus buvo apdovanotas „Virtuti Militari“ kryžiumi.

Grafas Mauricijus Prozoras (1801–1886) – Kauno apskrities sukilėlių vadas, Vilniaus universiteto auklėtinis. Politiniame krašto gyvenime nedalyvavo, tačiau aktyviai įsijungė į sukilimo organizavimą. Jo vadovaujami būriai daug kartų stojo į kovą su Rusijos kariuomene. Patyrė nemažai pralaimėjimų, tačiau

entuziastingai formavo naujus būrius. Su raitelių būriu prisijungė prie lenkų korpuso 13-ojo ulonų pulko, priklausančio generolo Jano Henryko Dąmbrowskio korpusui.

Kauno apskrities sukilėlių vadas M. Prozoras (LNM)

Pranciškus Šemeta (1802–1882) – Vilniaus universiteto auklėtinis, vėliau sėkmingai kilęs valstybės tarnybos laiptais. Žinią apie sukilimą sutiko entuziastingai, sukilėliams apginkluoti skyrė asmeninių lėšų. Šiaulių apskrities sukilėlių vadas. Generolas A. Gelgudas P. Šemetai suteikė majoro laipsnį, o būrį įtraukė į generolo Franciszeko Rohlando dalinio sudėtį.

Kitų vadų gyvenimo aprašymai ne tokie iškalbingi, juose pateikti vos keli jų civilinio gyvenimo faktai. Štai Cezaris Pliateris (1810–1869), gimęs Vilniuje, studijavo Berlyno universitete, sukilime dalyvavo kaip 6-ojo pulko raitųjų šaulių eskadrono vadas. Apie daugiau gyvenimo patirties turintį grafą T. K. Zaluskį galima pasakyti, kad jis nebuvo susijęs su kario profesija. 1816 m. pradėjo pasiuntinio karjerą Šveicarijoje, vėliau – Prūsijoje, grįžęs į Lietuvą, atstovavo Upytės apskrities bajorams. Tai nesutrukdė, prasidėjus sukilimui, jam tapti dalies jungtinių sukilėlių dalinių vadu.

Tarp vadų būta ir labiau patyrusių vyresnės kartos atstovų, net 1812 m. Prancūzijos–Rusijos karo dalyvių. Vienas jų – Konstantinas Herubavičius (1769–1839). Būdamas 43 metų, jis dalyvavo šiame kare su 8-uju lenkų ulonų

pulku maršalo Joakimo Miurato korpuso sudėtyje. Vėliau, atsisakęs karo tarnybos Varšuvos kunigaikštystės kariuomenėje, vertėsi teisininko praktika Žemaitijoje. Į sukilimą įsijungė kaip apskrities sukilėlių vadas, vadovavo 1500 karių daliniui, suskirstytam į atskirus būrius. Jo gebėjimus vadovauti sukilėliams liudija Šiaulių miesto užėmimas ir kartu su kitais sukilėliais Raseinių atsiėmimas. K. Herubavičiaus daliniai įsijungė į lenkų korpuso generolo Jozefo Szymanowskio diviziją ir antrą kartą dalyvavo Šiaulių puolime. Šiame puolime K. Herubavičius buvo sunkiai sužeistas.

Sukilėlių būrio vadas K. Herubavičius (LNM)

Antano Goreckio (1787–1861) biografija liudija jį igijus karybos patirties tarnaujant Varšuvos kunigaikštystės kariuomenės kapitonu, dalyvaujant svarbiausiose 1812 m. žygio į Rusiją mūšiuose Smolenske, Možaiske, perkėloje per Berezinos upę. Nuo vaikystės šeimoje auklėtas patriotinėmis tradicijomis, Vilniaus universitete gyvenęs studentų laisvamanystės metus, jis nedvejodamas aktyviai įsitraukė į sukilimo rengimą kaip Vilniaus komiteto narys, parengė Vilniaus užėmimo vietos sukilėlių pastangomis planą, vėliau tapo T. K. Zaluskio vadovaujamų dalinių štabo viršininku ir dalyvavo mūšiuose Telšių apskrityje.

Anufras Jacevičius (1797–1836), kuriam Raseinių sukilėlių valdžia, remdamasi 1794 m. sukilimo dokumentais, suteikė generolo majoro laipsnį ir teisę teikti karininkams laipsnius iki pulkininko ir kuris laikomas vienu talentin-

giausių vadų, rūpinosi karine organizacija: Telšiuose įkūrė karininkų ir puskarininkų kursus, skyrė kuopų vadais buvusius karininkus, parengė instrukcijas karininkams, puskarininkiams ir eiliniams, Rietave įsteigė parako dirbtuves, Varniuose – patrankų taisyklą ir liejyklą, siekė į sukilimą įtraukti kuo platesnius gyventojų sluoksnius.

Žinome dar kelias dešimtis būrių vadų vardų ir pavardžių. Jų tapimo vadais procedūros buvo gana paprastos, viską lėmė rodoma iniciatyva buriant bendraminčių ar pavaldinių grupes ir joms vadovaujant. Tai Juozapas Bilevičius, Pranciškus Bilevičius, Mykolas Chrapovickis, A. Daujotas, O. Daujotas, Lionginas Dvoržeckis, Ferdinandas Grotkovskis, Mykolas Klotas, Ferdinandas Kosokovskis, Benediktas Kolyška, Kolankovskis, Medardas Konča, Mykolas Lisieckis, Juozapas ir Kazimieras Lopacinskiai, Vincentas Matuševičius, Paškovskis, I. ir F. Odachovskiai, Gabrielius Oginskis, Karolis Pšezdzeckis, Stanislovas Radziševskis, Piotrovskis, Fortunatas Podrebskis, Titas Puslovskis, Jagenas Ronkas, Mykolas Sierakovskis, J. Suchorževskis, Bernardas Šuksta, S. Tiškevičius, Stanislovas Toločka, S. Tautkevičius, Kazimieras Truskovskis, Jonas Stanislovas Žylinskis ir kiti³.

Pirmosios sukilėlių pajėgos daugiausia rėmėsi savanoriais, tačiau susiformavusi civilinė ir karinė valdžia nutarė pasitelkti rekrutų ėmimo sistemą. Proporcijos, pagal kurias buvo renkami kariai apskrityse, skyrėsi. Raseinių apskrityje iš pradžių nurodyta, kad dvarininkai ir dvarų valdytojai nuo 30 valstiečių vyrų pristatytų 3 pėstininkus ir raitelį, bajorija nuo 2 dūmų – 1 raitelį. Upytės apskrityje nuo kiekvieno dūmo reikalauta 1 pėstininko, nuo dvaro – 1 arba 2 raitelių, Telšių apskrityje nuo 2 dūmų – pėstininko, nuo 10 – raitelio. Trakų apskrityje buvo mobilizuojami visi bajorai, Šiaulių – užuot atsiuntus rekrutą, sumokėti tam tikrą sumą. Kauno apskrityje buvo renkami rekrutai, o smulkieji bajorai privalėjo atvykti raiti ir ginkluoti arba atsiųsti vietoj savęs kitą žmogų. Žydų kahalams visose apskrityse buvo taikoma bendra nuostata – vietoje rekruto mokėti pinigais ir pristatyti valdžiai nustatytą skaičių arklių arba ginklų. Tiesa, Ašmenoje žydų kahalas prisiekė kartu su katalikais kovoti už Tėvynę ir rinko nuo 20 sielų po 1 raitelį ir pėstininką, taip pat pasiliko teisę daliniui vadovauti skirti karininką savo nuožiūra. Toje pačioje Juozapas Gorskis mobilizavo visus 19–60 metų totorius.

---

3 Daugirdas A., 1831 m. sukilimo vadai ir jų likimai, *Žemaitijos dvarai – pasipriešinimo centrai prieš Rusijos imperiją XIX a. Konferencijos pranešimai, Šiauliai, 2006*, p. 36–51; Maurycy Prozor, *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – PSB), t. XXVIII/3, zeszyt 118, s. 540–541; Gorecki Anton, PSB, t. VIII/2, s. 306–307; Onufr Jacewicz, PSB, Tł. X, s. 264–265; Pliater Cezar, PSB, t. XXVI, s. 649; Juknevičius P., Sukilėlių vadas Karolis Zaluskis, *Tėvynė*, nr. 55, p. 7; Удзельнікі паўстання 1830–1831 гг. на Беларусі: бібліяграфічны слоўнік /В. В. Гарбачова, Мінск, 2004, с. 25, 141, 255, 281, 294, 347.

Laikinoji lenkų centrinė sukilėlių vyriausybė birželio 12 d. nutarimu pavedė apskričių valdžioms vykdyti visuotinę (išskyrus rusus ir žydus) mobilizaciją, vyrai nuo 18 iki 45 metų privalėjo apsiginkluoti ir ginti kraštą. Kitą dieną šis įsakas buvo patikslintas nuostata, kad nuo 2 dūmų renkamas 1 pėstininkas. Žemaitijoje rekrutavimo tvarka išliko nepakeista. Kaip žinoma, ši valdžia veikė vos mėnesį. Sukilėlių būrių formavimo procesas vyko lėtai, o ir smulkioji bajorija vengė tarnybos, todėl buvo pagrasinta, remiantis Lietuvos Statuto 2 skyriaus 5 paragrafu, atimti bajorystės teises ir prievarta paimti į tarnybą.

Kokių rezultatų pavyko pasiekti, rodo šie duomenys. Vilkmėgės apskrityje sukilimo valdžiai pavyko surinkti 1154 šaulius, 551 ietininką ir 713 raitelių. Raseinių apskrityje karo pradžioje penkiuose daliniuose tarnavo 2750 kovotojų. Šios apskrities mobilizacinį potencialą, remiantis vietos valdžios skaičiavimais, galėjo sudaryti 5212 pėstininkų ir 1942 raiteliai, taigi mobilizacijos planas buvo įvykdytas mažiau kaip 50 proc. Gerokai prastesni mobilizacijos Užnerio apskrityje rezultatai: čia pavyko surinkti vos 300 šaulių ir 200 raitininkų, nors mobilizacinis potencialas buvo 1500 raitelių ir net 5000 pėstininkų. Šiaulių ekonomijoje suskaičiuotas 191 raitelis ir 1273 pėstininkai, tačiau jų pavyko surinkti tik apie pusę, t. y. 765. Vilniaus gubernijoje rekrutavimo būdu galėjo būti surinkta priklausomai nuo susiklosčiusių aplinkybių itin skirtingas sukilėlių skaičius – nuo 500 iki, geriausiu atveju, beveik 3000.

Matome, kad rekrutavimo būdu surinkti jų daugiau buvo sunku dėl dviejų priežasčių: karo laikotarpiu nestabilios situacijos ir gyventojų entuziazmo stygiaus. Mobilizacijai atlikti reikėjo nemažai laiko, dažniausiai ją nutraukdavo priešo paieškas vykdančios rusų daliniai. Užnerio apskrityje, užimančioje strateginę padėtį dėl kelio iš Vilniaus į Daugpilio tvirtovę, dislokavosi rusų daliniai, todėl ten pavyko surinkti vos 500 rekrutų iš planuotų 6500. Vilkmėgės apskrities aštuonias didžiausias parapijas kontroliavo rusų pulkininko Litvinovo dalinys, kuris ne tik atiminėjo iš gyventojų gyvulius ir arklius, bet ir gaudė jaunimą į rekrutus, suiminėjo bajorus ir siųsdavo juos į Daugpilio tvirtovę. Analogiškai elgėsi Rusijos kariuomenės dalinys Biržuose. Sukilėlių valdžiai Kaune per 18 dienų nepavyko paimti rekrutų, nes į miestą grįžo rusai. Retkarčiais dvarininkai savo iniciatyva atsiųsdavo grupes parengtų kovai valstiečių. M. Lisieckio būrį papildė 35 ginkluoti, uniformuoti ir aprūpinti reikiama amunicija kariai, vadovaujami buvusio artilerijos karininko Bitinavičiaus, ir 4 patrankos.

Kita vertus, gyventojai, ypač valstiečiai, nerodė didelio entuziazmo ir noro stoti į karo tarnybą. Užnerio apskrities, užimančios strateginę padėtį dėl kelio iš Vilniaus į Raseinius, vaitas Žongolovičius sukilimo pradžioje Veliunos ir Seredžiaus parapijose surinko 195 ginkluotus rekrutus, Upytės apskrities dvarininkas Mostovičius – 30, o dvarininkas Volfas – 27 valstiečius, Ašmenos dvarininkas Ivaškevičius – 20, tačiau dvarininkas Chodzka pranešė kariniam

komitetui, kad jo valstiečiai išsivaikščiojo, todėl negalys surinkti numatyto skaičiaus rekrutų. Trukdė ir tai, kad sukilimo pradžioje valstiečiai, ypač valstybinių valdų, naudojami sukilimo suteikta laisvės galimybe, pirmiausia Žemaitijoje, grafo Platono Zubovo dvarų valstiečiai Plungėje ir Telšių apskrityje, įprastai ūkvedžių valdomuose dvaruose. Prie valstiečių prisijungę rekrutai į formuojamus sukilėlių pulkus vedė suimtus karininkus, nubaudė mirtimi keletą bajorų ir dvarų administratorių, kitus suėmė. Apie 2000 valstiečių iš Kulių, Plungės ir Salantų patraukė į Telšius nuversti tenykštės valdžios. Telšių apskrities sukilėlių kariuomenės vadas A. Jacevičius konstatavo, kad subruzdavo trumpam beveik pusė apskrities, ir atkreipė dėmesį į situacijos dramatiškumą, kai aplink veikė rusų daliniai ir vietinės gaujos („bandos“). Kita vertus, tas pats A. Jacevičius pabrėžė, kad žemaičių valstiečiai reikalavo pažymėti, kad eina į karą savo noru, o ne pono liepimu.

Matome, kad nesant aiškios valdžios ir visuomenei reikalingo stabilumo, rekrutų sistema susidūrė su kliūtimis, o savanorystės principas nebuvo plačiai praktikuojamas daugumos sukilimo organizatorių dėl nepasitikėjimo valstiečių sąmoningumu, nors dalis vadų sukilimo sėkmę siejo su kuo platesniu įvairių visuomenės sluoksnių dalyvavimu. Gardino ir Minsko gubernijose rekrutų neimta – čia būriai įprastai buvo formuojami bajorų iniciatyva, o valstiečiams tiesiog liepiama imtis ginklo.

Reikia turėti omenyje ir tai, kad dalis Rusijos kariuomenės belaisvių, kilusių iš buvusios LDK žemių, papildė sukilėlių eiles. Lenkijoje tokių galėjo būti 5–6 tūkst., tačiau Lietuvoje pavyko nustatyti tik vieną atvejį, kai iš paimtų į nelaisvę sukilėlių dvi dešimtys, gimusių Lietuvoje ir prisiekusių bažnyčioje, Lydoje įstojo į generolo Dezydery'o Adomo Chlapowskio dalinį. Taigi sukilėlių gretų junta mesnio pagausėjimo neužtikrino nei rekrutavimas, nei tuo labiau rusų kariuomenės belaisviai, kilę iš Lietuvos, nei savanoriai. Galima kalbėti tik apie kelis šimtus prisijungusių sukilėlių⁴.

Kovotojų gretas savanoriškai papildė moterys: Emilija Tomaševska - Pliaterytė (1806–1831), Marija Prušynska, Marija Rašanavičiūtė, Vilhelmina Kasparavičiūtė, Antanina Romaševskaitė ir Eleonora Mikailovskaja (pastaroji prisistatydavo vyrišku vardu ir pavarde – Ferdinandu Karpovičiumi). Jos sukilėlių daliniuose atliko kurjerių, informatorių, ginklų gabentojų ir kitas funkcijas, stengėsi neišsiskirti iš vyriško kolektyvo, todėl dažniausiai rengdavosi vyriškais drabužiais. Labiausiai pasižymėjo E. Pliaterytė, savo noru prisidėjusi prie sukilėlių T. K. Zaluskio ir K. Parčevskio dalinių. Kaip žinoma, moterų dalyvavi-

---

4 Sliesoriūnas F., 1830–1831 metų sukilimas..., p. 124–129; Sliesoriūnas F., Klasiniai prieštaravimai 1830–1831 m. sukilime, *LMAD*, serija A, 1965, t. 1 (18), p. 85–108; Aleksandravičius E., Kulakauskas A., *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996, p. 135; Pugačiauskas V., Lietuva ir 1830–1831 m. sukilimas..., p. 57–58.

mas tiesiogiai mūsų lauke buvo visiškai neįprastas reiškinys, todėl vyrai stengėsi apgaubti jas išskirtine globa. Tačiau ši jauna 24 metų grafitė garsėjo kovingu charakteriu ir dalyvavo sukilime iki pat pabaigos. Mėgo jodinėti ir šaudyti į taikinius. Pagrindiniu motyvu prisijungti prie kovotojų ji įvardijo „meilę tėvynei“ bei kitas aplinkybes – „vienišumą“ ir „vaikystės svajonę išeiti į karą“. Jau sukilimo metu ji tapo pasiaukojimo tėvynės laisvei simboliu. Lenkų generolas D. A. Chłapowski stengėsi ją sugrąžinti į namus, tačiau, jai atsisakius, paskyrė 25-ojo pėstininkų pulko 1-osios kuopos garbės vade. Mūšyje Šauliuose Emilija gavo užduotį saugoti amunicijos vežimus⁵.

Emilija Pliaterytė (LNM)

Kiek buvo sukilėlių? Istorikas F. Sliesoriūnas iškėlė prielaidą, kad pirmajame etape galėjo būti 25–30 tūkst., antrajame – 10–15 tūkst. Šiuo atveju nebuvo skaičiuojami Minsko ir Gardino gubernijų sukilėliai. O lenkų istorikas Jacekas Ziolkas nurodė, kad kovo–balandžio mėn. tik Vilniaus gubernijoje (įskaičiuojami Minsko gubernijos Vileikos ir Dysnos apskričių sukilėliai) galėjo būti 26 284 sukilėliai, kurių potencialią daugumą sudarė 16 440 pėstininkų, ir paminėjo, kad jų skaičius prasidėjus karo veiksams greitai mažėjo. Šioje statistikoje nerasime duomenų apie sukilėlius, kurie įsitraukė į karo veiksmus gegužę

⁵ Ten pat, p. 55; Zakrzewski B., *Emilia Plater, Zyciorysy historyczne, literackie i legendarne*, Warszawa, 1980, s. 189–206; Plater Emilia, *PSB*, t. XXVI, s. 652–653; Виткунас М., Эмилия Плятер в исторической памяти литовцев, *Vēsture: avoti un cilvēki*, 2018, t. XXI, l. 406.

Marija Tomaševska (VDKM)

ir liepą. Tiesa, svarbu nepamiršti Užnemunės lietuviškų paviėtų bei Minsko ir Gardino gubernijų sukilėlių. Baltarusijos istorikės Olgos Gorbačiovos atliktais skaičiavimais, Gardino ir Minsko gubernijose veikė apie 20 nedidelių, turinčių 500–600 karių, būrių. Balandžio pradžioje Belovežo girioje susirinko 250–300 sukilėlių iš Balstogės, Lietuvos Brastos, Valkavisko ir Pružanų apskričių, vėliau jų skaičius pasiekė 800–1000. Gegužės 15–17 d. Lužkuose susitelkė 4 tūkst. Vileikos ir Dysnos apskričių sukilėlių, tačiau gegužės 18 d. išvyko į Vilkmergės apskritį tik apie 2 tūkst., kadangi ne visi norėjo kariauti už apskrities ribų. Pinsko, Slanimo ir Naugarduko apskrityse birželį susidarė T. Puslovskio būrys – 1 tūkst. sukilėlių, liepą Naugarduko apskrities bajorų vadovas Juozapas Kašicas (1795–1868) surinko 400 žmonių. Nalibokų girioje rugpjūčio mėnesį veikė Mykolo Giedraičio 350 (150 raitelių ir 200 pėstininkų) karių būrys. Be to, minėtose teritorijose veikė kapitono Stanislovo Paškausko 400 karių būrys, Mozyrius ir Rečicos apskrityse – Felikso Kienevičiaus 32 karių ir E. Oskerkos 50 karių būriai. Vasarą T. Puslovskis surinko apie 300 sukilėlių būrį, jis veikė Kobrino apskrityje. Matome, kad šiose gubernijose vien tikrai didesniuose būriuose buvo 6232 sukilėliai. Taigi Gardino ir Minsko gubernijose balandžio–rugpjūčio mėnesiais galėjo susirinkti ne mažiau kaip 10 tūkst. sukilėlių.

Mūšiuose Lenkijos karalystės Augustavo vaivadijoje dalyvavo A. Puzeto ir K. Szono partizanų daliniai, kuriuos sudarė apie 4 tūkst. sukilėlių, vadinamų „litvinais“ (turimi omenyje Marijampolės, Seinų ir Kalvarijos paviėtų gyventojai). Liepos mėnesį kunigaikštis Teodoras Mirskis Augustavo vaivadijoje pranešė

apie raitelių ir pėsčiųjų šaulių dalinių formavimą. A. Puszeto dalinio likučiai vėliau prisijungė prie kunigaikščio T. Mirskio Augustavo vaivadijoje liepos mėnesį formuojamų raitelių ir pėsčiųjų šaulių dalinių. Beje, A. Puszeto dalinyje tarnavo ne tik Augustavo vaivadijos lietuviškų pavietai, bet ir Vilniaus, Gardino, Lydos miestų ir apskričių gyventojai, taip pat net iš Podolės ir Kameneco miestų atvykę karininkai. Rugsėjo pradžioje jam pavyko surinkti 400 sukilėlių (iš jų 377 buvo eiliniai kariai) būrį ir dislokuoti jį Lukšiuose, kitas dalinys stovėjo

Prienuose. Kiek juose galėjo būti sukilėlių iš Lietuvos, sunku tiksliai pasakyti, fragmentiškas karių sąrašas liudija, kad buvo gausu sukilėlių, pasitraukusių iš Lietuvos, ir lenkų karių, pabėgusių iš Prūsijos. Galima kelti prielaidą, kad jų galėjo būti ketvirtadalis būrio, t. y. apie 100 karių.

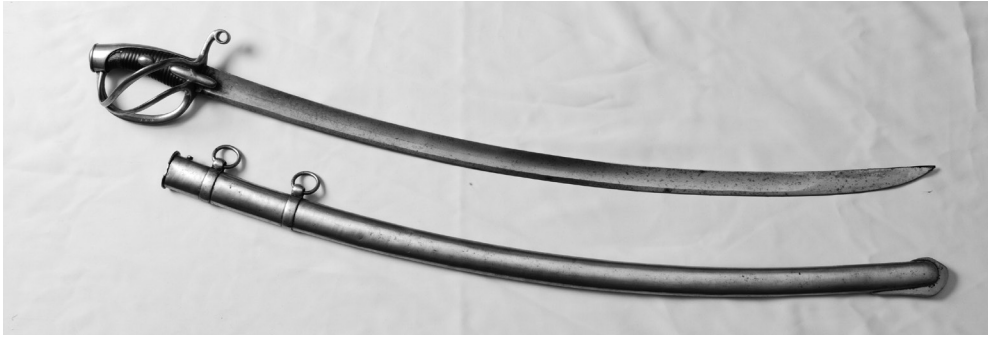
Galima teigti, kad į sukilėlių dalinių veiksmus per visą sukilimo laikotarpį galėjo įsitraukti per 40 tūkst. gyventojų, neskaičiuojant lenkų korpuso. Taigi vietos sukilėlių skaičius apie keturis kartus viršijo Lenkijos karalystės korpuso ir beveik prilygo generolo Piotro Tolstojaus vadovaujamų ir Lietuvoje veikiančių Rusijos armijos dalinių karių skaičių⁶.

Lietuvos sukilėlių daliniai savarankiškai sprendė ginkluotės, šaudmenų, amunicijos, uniformų įsigijimo klausimus. Pagrindinių šaltinių būta dviejų: vietiniai resursai (asmeniniai ginklai ir lėšos) ir karo grobis iš rusų karinių sandėlių, paimtų į nelaisvę įgulų ginkluotė ir transporto gurguolės. Vietiniai resursai sukilėliams leido apsirūpinti ginklais tik minimaliai, ypač pėstininkams, valstiečiams, kurie dažniausiai buvo ginkluoti ištiesintais dalgiais, ietimis ir kirviais. Karo pradžioje būta nemažai ir beginklių. Vilkmėgės apskrityje iš 3 tūkst. karių vos 300 turėjo ginklus. Vilniaus apskrityje K. Parčevskiui pavyko surinkti apie 1 tūkst. sukilėlių, iš jų 80 buvo raiti, 250 – ginkluoti įvairaus kalibro šautuvais, likusieji – dalgiais ir ietimis. Labiausiai dalinys stokojo parako, vienam šautuvui buvo skirtos vos 4–5 kulkos. Užnemunėję sukilėliams

Kovos dalgis, XIX a. sukilėlių dalgio kopija (VDKM)

6 Sliesoriūnas F., 1830–1831 metų sukilimas..., p. 109–110; Pugačiauskas V., Lietuva ir 1830–1831 m. sukilimas..., p. 55–57; Гарбачова В. В., Паўстанне 1830–1831 годай на Беларусі, Мінск, 2001, с. 99, 101, 103, 108; Gorbaczowa O., Z historii powstania Listopadowego na Białorusi, *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 2003, nr. 2 (197).

Kavalerijos kardas, 1827 m. modelis, Rusija (VDKM)

kelias dešimtis ginklų (pistoletų ir kardų) paaukojo Kalvarijos ir Suvalkų pavietų gyventojai. Raseinių apskrityje 6 būriai, iš viso 2234 kariai, turėjo 703 karabinus, 336 pistoletus, 107 kardus, 1050 iečių, 46 dalgius, tik 8 kariai neturėjo ginklo, tačiau šiuo atveju dauguma jų buvo raiteliai.

Daugiau galimybių apsiginkluoti turėjo bajorai, kuriems buvo įprasta disponuoti šaunamuoju ginklu ir kardu. Manoma, kad tik trečdalis sukilėlių turėjo šaunamąjį ginklą – karinį ar medžioklinį (dažniausiai) šautuvą. Tiesa, būta ir išimčių. Štai Jozefo Zaliwskio būrys, kurį sudarė 400 karių, turėjo 300 šautuvų ir pirktų arba pasigamintų 3600 šovinių, 2 pūdus parako ir tiek pat alavo. Ietis ir dalgius jiems nukalė kalviai vietinėje kalvėje, maisto ir amunicijos pavyko sukaupti tik 4 mėnesiams. A. Jacevičius Palangą ketino pulti su 1800 karių, iš kurių pusė turėjo būti ginkluoti šautuvais, bet vėliau, įsikūręs prie Švėkšnos su 1600 pėstininkų, turėjo vos 300 šautuvų. Upytės apskrityje iš 8 tūkst. sukilėlių tik apie 2 tūkst. buvo ginkluoti šautuvais. Tačiau dažniausiai tinkamų šautuvų, kaip liudija sukilėlių vadų pateikti skaičiai, turėta mažiau dėl vienos priežasties – valstiečių atsinešti ginklai buvo prasti, seni, mažo kalibro, sugesdavo kiek pašaudžius: sulūždavo jų apsodai, sutrukhdavo vamzdžiai, užsiteršdavo ir strigdavo užraktai. Taigi šie ginklai nebuvo pritaikyti intensyviai kariavimui.

Sukilimo pradžioje kariniais šautuvais sukilėlių daliniai galėjo apsiginkluoti vieninteliu būdu – nuginklavę vietos įgulas ir užėmę ginklų sandėlius. Mūsų duomenimis, į sukilėlių rankas pateko daug rusų ginklų, tiksliau – ne mažiau kaip 2580 karabinų ir 520 pistoletų. Sukilėlių būrio vadas J. Bilevičius Vilkmergės apskrityje paėmė į nelaisvę daug rusų ir taip gavo 500 pistoletų, 200 kardų, 50 karabinų, šešias statinaites parako, daugybę apsiaustų, balnų ir pakinktų. Ašmenoje, užėmęs rusų depą, K. Pšezdzeckis paėmė 2 tūkst. šovinių, gelumbės, drobės ir 2 tūkst. florinų. Tėn pat, Ašmenoje, rusų arsenale, sukilėliai rado 300 karabinų su durtuvais ir 8 tūkst. šovinių, o užgrobę transportą – 150 šautuvų ir kelias dešimtis prancūziškų pistoletų. Vidžių miestelyje jie užgrobė rusų invalidų komandai priklausiusius 80 šautuvų. Vileikoje sukilėliai rado 200 šautuvų su durklais. Ostrogo miestelyje, rusų arsenale, buvo rasta 300 šautuvų.

Kavalerijos pistoletas titnagine spyna, kalibras – 17,11mm, Prancūzija, XIX a. pradžia (VDKM)

Vėliau slapta ginklus bandyta gabenti iš Prūsijos talkinant Klaipėdos pirkliais, tačiau kiekiai greičiausiai buvo minimalūs dėl Prūsijos valdžios persekiojimo ir lėšų stokos. Akivaizdu, kad sukilėliai stokojo šaunamųjų ginklų. Lenkų korpuso vadovybė dalijo sukilėliams užgrobtus rusų ginklus, kaip antai G. Oginskio, V. Matusevičiaus būriams ir Vilniaus universiteto studentams, kurie jų neturėjo, buvo išduota 1500 karabinių, paimtų iš rusų Bielske ir Lydoje. Tačiau ir toliau aprūpinimas ginklais liko opi problema, juolab kad mūsųose sukilėliai nemažai jų prarasdavo. Štai Darbėnų mūšyje sukilėliai prarado 60 pistoletų, 90 iečių ir daug šautuvų. Yra žinoma, kad sukilėliai už šaudmenų pristatymą buvo skatinami piniginėmis premijomis.

Vertinamas daiktas	Grašiais
Kuprinė	6–20
Štuceriš su durtuvu	16–20
Karabinas su durtuvu	iki 13
Šovininė	3–10
Pistoletas	5
Revolveris	6–20
10 tūkst. kapsulių	20
Sausas parakas (centneris)	iki 66
Patranka	666
Patranka su vežimu ir arkliais	iki 1066
Dėžė su amunicija	100
Vežiojama dėžė su amunicija	200

Sukilėlių vadovybė siekė turėti ir tuo metu itin efektyvių ginklų – patrankų. Tačiau jų įsigyti galėjo vieninteliu būdu – savo jėgomis patys pasigaminti. Todėl netrukus buvo organizuota patrankų gamyba.

Dvi senas 4 svarų patrankas be lafetų Telšių sukilėlių vadui padovanojo kunigai, nenurodę, kokiū būdu jos buvo išsaugotos. Varniuose pagamintą pradinę produkciją sudarė lafetai dviem patrankoms ir dvi naujos iš bronzos nulietos patrankos. Jos labai pravertė sukilėliams mūšyje dėl Palangos. Varnių liejykloje iš viso buvo nulietos devynios 8 svarų patrankos, tačiau tik viena sukilėliai sugebėjo pasinaudoti. Gegužės pirmoje pusėje generolas Fiodoras Širmanas, užėmęs Varnius, rado dar nevisiškai suspėjusias atvėsti patrankas, o liejyklą sudegino.

Vilkmergės apskrities vadas M. Lisieckis Kamajuose bandė lieti patrankas iš suvežtų kaimyninių bažnyčių varpų ir surinktų žydų kahalų žvakidžių. Į miestelį buvo atgabenta ketaus ir pradėtos statyti didelės krosnys. Darbus organizavo žydai liejikai, tačiau neturintys patirties lieti didelius daiktus, todėl ketaus masė sustingdavo nebaigus lieti. Dėl to buvo nutarta pagaminti 6 ažuolines patrankas ir 150 sviedinių.

Vileikos apskrities sukilėliai turėjo tris patrankas: vieną didelio kalibro, padarytą iš ažuolinio vamzdžio, apkaustyto geležiniais žiedais, su geležiniu įdėklu ir dvi varines. Vilkmergės apskrities daliniuose būta 8 patrankėlių. Mūsų skaičiavimais, sukilėliai galėjo turėti ne mažiau kaip dvi dešimtis, daugiausia mažo kalibro, medinių ir varinių patrankų. Tačiau dalis jų buvo prarasta: į rusų rankas Panevėžyje pateko 1 patranka, Garžduose – 2, Darbėnuose – 1, Šiauliuose – 2, 2 buvo sudegintos Kaliečių kaime.

Namudinės gamybos patrankos buvo gana nekokybiškos. Štai rusų kariuomenės pulkininkas Teodoras Bartolomėjus (1800–1862) teigė, kad sukilėlių savadarbės medinės patrankos su variniais cilindrais sprogo bandant šaudyti. Šį faktą patvirtino Vilkmergės sukilėlių būrio vadas M. Lisieckis parašęs, kad po 18 šūvio patranka sprogo ir sužeidė karį, o kita buvo išardyta. Kauno apskrities sukilėlių vadas M. Prozoras konstatavo, kad patrankų ir šautuvų stoka neleido jo būriui kautis atvirame mūšyje su Rusijos kariuomene. Retais atvejais sukilėliai sėkmingai, išskyrus kautynes Kaliečių kaime ir prie Anykščių, išnaudodavo patrankų galimybes. Akivaizdu, kad stigo artilerijos šaudymo patirties turinčių karininkų ir karių. Vietos sukilėlių daliniai, rusams šaudant iš pozicinių ir lauko patrankų, tegalėjo, anot amžininko, atsakyti saljutinių patrankėlių, kurių dalis buvo be lafetų, šūviais. Be to, jautėsi nuolatinis amunicijos stygius, vietoje kar-tečės buvo naudojamos varinės kulkos arba į smulkius gabalėlius supjaustyta geležis. Taigi Rusijos daliniai kiekviename didesniame mūšyje naudojami ne tik tuo, kad turėjo daugiau patrankų, bet ir tuo, kad jos buvo kur kas pranašesnės už sukilėlių turimas.

Sukilėliai susidūrė ne tik su ginklų, bet ir šovinių, sviedinių bei parako, kurių

buvo galima įsigyti tik dviem būdais – užgrobęs priešą atsargas arba patiems pasigaminus vietoje, – stoka. Ypač sukilimo pradžioje, kai sparčiai augo sukilėlių skaičius, trūko šovinių. Kaune kiekvienas jų turėjo tik po 3 šovinius. Vienas iš sukilėlių vadų – S. Kalinovskis – konstatavo, kad gavo 1 tūkst. kulku, tačiau jo poreikius (200 raitelių ir tiek pat pėstininkų, t. y. po 10 šovinių kiekvienam kariui) patenkintų tik 4000. Taigi šaulys geriausiu atveju turėjo vos keletą kulku.

Kartečės kulkos, XIX a. I pusė (VDKM)

Vileikos apskrities sukilėliai vietoje kulku naudojo šratus arba smulkintą šviną. Dažnai mūšiuose sukilėliai, kaip Ašmenoje, iššaudę minimalias kulku atsargas, buvo priversti pasitraukti. O štai Šiaulių mūšyje atsitiko taip, kad, užgrobęs rusų amunicijos vežimą, visas juo gabentas kulkas sukilėliai panaudojo mūšyje. Tik kai kada, pavyzdžiui, užgrobęs rusų šaudmenų sandėlius, pavykdavo apsirūpinti didesnėmis kulku atsargomis. Ašmenoje, užėmęs rusų depą, K. Pšezdzeckis rado 2 tūkst., Vileikoje – 3 tūkst. šovinių. Vidžių miestelyje sukilėliai užgrobė rusų invalidų komandai priklausiusius 8 pūdus (1 pūdas – 16,3 kg) kulku. Užėmę Telšius Dominyko Daubaro sukilėliai rado 100 šautuvų ir 2 tūkst. šovinių. Baisogaloje sukilėliams atiteko ginklų sandėlis. Amunicijos trūkumo problemą dar aštrino šovinių, parako praradimas, kai ir taip menkos jų atsargos patekdavo į rusų rankas.

Sukilėlių valdžia visomis išgalėmis stengėsi apsirūpinti amunicija vietoje. Rietave sukilėliams pavyko organizuoti šaudmenų (patrankų sviedinių, šautuvų ir pistoletų kulku) ir iečių gamybą, įsteigti ginklų taisyklą. Sviedinių ir kulku gamybos apimtis nebuvo didelė, tačiau suteikė galimybę aprūpinti apskrities sukilėlių būrius bent minimaliomis jų atsargomis, o tai karo pradžioje buvo itin svarbu.

	1831–04–29	04–30	05–02	05–03	05–06	05–07	05–08	05–10	05–11
A. Daujotas	630 šovinių	–	–	–	–	–	–	–	–
S. Tautkevičius	–	1000 šovinių	–	–	–	–	–	–	700 šovinių
S. Kalinovskis	–	1000 šovinių, 20 artilerijos sviedinių, 30 kartečių	340 kartečių, 7 sviediniai	–	1000 šovinių	–	2000 šovinių	–	800 šovinių
K. Jautokas	–	–	–	1000 šovinių	–	–	–	–	–
A. Jacevičius	–	–	–	–	–	17 kartečių ir 6 sviediniai	–	–	15 kartečių, 15 kulkų
A. Hubarevičius	–	–	–	–	–	–	–	500 šovinių	–

Dirbtuvės, kuriose buvo gaminamas parakas, liejamos kulkos ir taisomi ginklai bei šoviniai, veikė įvairiose Lietuvos vietovėse: Žadvainių palivarke, Vilkmergėje, Montvydavoje, Tytuvėnuose, Rezgių dvare, taip pat kituose apskričių miestuose ir miesteliuose, parapijose, dalinių dislokacijos vietose. Gamybai reikalingus metalus ir medieną rinko gyventojai. Pagaminta produkcija naudojosi ir generolo A. Gelgaudo korpusas, kuris, kaip jau minėta, taip pat stokojo šaudmenų, nes dauguma atsargų buvo sunaudotos Vilniaus kautynėse.

12 svarų lauko pabūklo sviediniai, rasti Rezgių dvare (VDKM)

E. Stanevičiaus nurodymu Juozapui Rimkevičiui buvo pavesta organizuoti parako gamybą Žadvainiuose netoli Telšių. Statybas finansavo Telšių apskrieties sukilėlių valdžia. Tačiau gegužės pirmoje pusėje pastatytą fabrikėlį užpuolė F. Širmanas ir sudegino nespėjęs pagaminti produkcijos. Vėliau bandyta atnaujinti parako gamybą, sudaryti jo tiekimo sutartis su pirkliau Sosnovskiu. Sukilėliams pavyko su Karaliaučiaus pirklių pagalba organizuoti parako, salietros ir sieros tiekimą, tiesa, nedideliais kiekiais. Vienas svaras parako kainavo 6–8 auksinus. Parakui gaminti sudėtinių dalių ieškota įvairiausiais būdais – žydai padėjo tiekti salietrą ir sierą iš Prūsijos ir Daugpilio, jos aukėjo netgi vaistinininkas, siekiant paspartinti tiekimą, planuota jos atsigabenti laiveliais Nemunu⁷.

Kaip jau minėta, sukilėlių vadovybė kėlė uždavinį savo pajėgas organizuoti reguliariosios kariuomenės pavyzdžiu, todėl buvo siekiama turėti uniformas.

7 Sliesoriūnas F., 1830–1831 metų sukilimas..., p. 115–124; Pugačiauskas V., Lietuva ir 1830–1831 m. sukilimas..., p. 60–63; Jaworowski J., Lietuvių husarai „desperatai“ ir sukilėlių artilerija Lietuvoje 1831 metais, Žemaitijos dvarai..., p. 56–59.

Tačiau to praktiškai platesniu mastu dėl finansinių lėšų ir audinių stokos nebuvo įmanoma padaryti. Šiuo atveju pagrindiniu jų, kaip ir ginklų, šaltiniu tapo Rusijos kariuomenės amunicijos ir aprangos sandėliai. Ašmenoje iš amunicijos sandėlio atsargų pavyko vienodomis uniformomis, kepurėmis ir batais aprūpinti vos vieną pėstininkų kuopą. Vileikos apskrityje sukilėliai rado 100 rusiškų uniformų. Telšių apskrityje iš gelumbės ir senų rusų mundurų, kuriuos sukilėliai aptiko užėmę karinius amunicijos sandėlius, buvo siuvasos naujų uniformų detalės. Pėstininkai, persiuvus rusų jėgerių uniformas, buvo aprenkti tamsiai žalios spalvos su kilpomis uniformomis, baltomis drobinėmis kelnėmis, aprūpinti apvaliomis kepurėmis su prisegtais ženklais, kuriuose buvo pavaizduotas Ereliis ir Vytis. Dalis šovininių taip pat buvo rusiškos, kitos, pasiūtos pagal paštininkų krepšių pavyzdį, – skirtos nešioti ant krūtinės.

Ulonams mundurai su juodais atvartais ir apykaklėmis ir kepurės siūtos iš mėlynos gelumbės. Tačiau tai galima laikyti labiau išimtimi nei taisykle – dauguma pėstininkų uniformų neturėjo, dėvėjo įprastus drabužius, ypač stokota batų. Štai Žemaitijos centrinės valdžios viršininko E. Stanevičiaus nurodymu į Tytuvėnus turėjo būti atgabenta 500 marškinių ir 500 porų batų. Papildomai buvo prašoma keliasdešimties porų geresnių batų, kadangi „dauguma karininkų vaikšto basi“, ir didesnių marškinių.

Vis dėlto kartais dalį taip sunkiai įvairiais būdais įsigytos amunicijos ir maisto produktų sukilėliai prarasdavo. Taip atsitiko, kai rusai užėmė Kauną, Jonavą, Kėdainius, Panevėžį, Raseinius, Tytuvėnus ir Prastavonių palivarką. Minsko gubernijos Vileikos apskrityje sukilėliai dėvėjo lenkų ir prancūzų uniformas, išsaugotas po 1812 metų karo.

Geresnė buvo raitelių, kuriuos sudarė bajorai, padėtis. Kartais jiems pavykdavo įsigyti daugiau vienodų uniformų kaip, pavyzdžiui, J. Horodensčio būrio vienam eskadronui. J. Sirevičiaus raitelių būriui siuvimo paslaugas teikė žydas siuvėjas.

Sukilėliai turėjo ir grynųjų, kurių gaudavo iš keleto finansinių šaltinių: tai buvo asmeninės lėšos, įskaitant ir aukas, užgrobtų rusų valdžios kasų pinigai ir surinkti nauji karo mokesčiai. Dvarininkai skyrė lėšų savo vadovaujamų dalinių aprangai ir ginkluotei įsigyti. Tačiau tokių atvejų nustatėme nedaug. Kelmės dvarininkas J. Gruževskis savo lėšomis apginklavo ir uniformomis aprenė ulonų pulką. Gardino gubernijos dvarininkas Vaitiekus Puslovskis savo sūnams Titui ir Vladislavui davė 200 rublių kariniam daliniui organizuoti. Telšių apskrities Pikelių parapijos bajoras paaukoko ir paskolino 209 rublius. Apskritai bajorai karo tarnybai rengdavosi savo lėšomis.

Aukų sukilimui rinkimas buvo plačiai praktikuojamas Užnemunėje. Aukos rinktos Marijampolės ir Kalvarijos pavietuose, ypač aktyviai aukota Marijampolės pavieta – 2874 auksinai, o Kalvarijos – tik 220 auksinų. Rinko mote-

rys, sukilėlių lyderių žmonos: Marijampolėje – Karolina Frenzel ir Symforaina Puszetowa, Kalvarijoje – Righettes. T. Mirskio sukilėliams Užnemunės gyventojai paaukojo 911 auksinų. Daugiausia aukojo Vladislavo kahalas – 507, šio miestelio gyventoja Šmigelska – 184, Jonas Zenevičius – 200, Karpavičius – 45, Pašešupio gyventojas Lopuskis – 20 auksinų. Lėšų rinkimu Vilkmergės apskrityje rūpinosi valdžios struktūros, Suvalkų mieste – Julia Komar.

Sukilimo pradžioje sukilėliams pavykdavo užgrobti rusų valdžios institucijų kasas. Štai Vileikos sukilėliams atiteko 20 000 rublių. Panevėžio apskrities ka-soje sukilėliai rado gerokai mažesnę sumą – keletą tūkstančių rublių asignacijomis. Užgrobę pašto stotį tarp Senojo dvaro ir Valkavisko, sukilėliai iš karininko, vežančio algą Gardine esantiems raiteliams, paėmė 2600 rublių sidabru ir 129 148 rublius asignacijomis.

Visgi pagrindiniai sukilėlių finansiniai šaltiniai buvo asmeninės lėšos ir įvai-rūs mokesčiai. Apie asmeninių pinigų naudojimą kalbėjome anksčiau, kai kil-mingo luomo atstovai savo lėšomis finansavo formuojamus dalinius ir mokėjo už jų išlaikymą. Prie šių lėšų derėtų priskirti gyventojų savanoriškas aukas, ta-čiau jų daug surinkti nepavyko. Lenkų laikinosios valdžios pirmajame posėdyje nutarta apskrityse užvesti aukų knygas ir, remiantis Augustavo vaivadijos pa-vyzdžiu, paraginti piliečius aukoti savo vestuvinius auksinius žiedus arba, jei jų neaukoja, sumokėti 2 dukatus.

Sukilėlių valdžia gyventojams įvedė mokesťines rinkliavas. Šiauliuose nega-lintys atsiųsti raitelio turėjo sumokėti nuo 10 iki 100 rublių sidabru. Vilkmergė-je mokesčius privalėjo mokėti visi miesto gyventojai: katalikai, žydai ir laisvieji žmonės. Įprastai mokesčius, norėdami išvengti karo tarnybos, turėjo mokėti žydų kahalai. Vilkmergės miesto kahalado vadovybė prašė sukilėlių valdžios pagal-bos, kai vietoje kareivio reikėjo surinkti 250 rublių sidabru.

Dideliems sukilėlių daliniams ypač aktuali apsirūpinimo problema tapdavo ilgesnį laiką būnant vienoje vietoje. Kaip įprasta, kariai maitinosi vietos gyven-tojų, kurie tiekė maistą ir pašarus arkliams, sąskaita, o dvarininkai kaskart turėjo padėti jiems sukaupti vis didesnes atsargas. Be to, sukilėliai miškuose ir kitose sunkiai prieinamose vietose įrengdavo slaptavietes, kad ten galėtų laikyti maisto atsargas. Upytės apskrityje tokias slaptavietes turėjo kiekvienas dalinys. Suki-lėlių vadai stengėsi iš anksto pranešti dvarininkams, bajorams, miestiečiams ir valstiečiams apie maisto rekvizicijas laikiniems sandėliams papildyti. Kauno gyventojai turėjo pristatyti reikalingus daiktus, o žydų kahalas – nurodytą kiekį maisto produktų, arklių, žvakių, siūlų, vaško, marškinių, batų, atsiųsti darbi-ninkų įvairiems darbams dirbti.

Sukilėlių vadžia nustatė maisto davinių dydį ir sudėtį. Telšių apskrityje suki-lėliui dienai buvo numatyta skirti 3 svarus (1 svaras – apie 400 gramų) duonos, ketvirtį kvortos (1 kvorta – 0,82 litro) kruopų, pusę kvortos žirnių arba kvortą

bulvių, pusę silkės, pusę svaro mėsos, trečdalį gorčiaus degtinės (1 gorčius – 2,82 litro). Gretimoje Raseinių apskrityje maisto daavinio produktų kiekiai šiek tiek skyrėsi: taip pat buvo skiriami 3 svarai duonos, ketvirtis kvortos kruopų, tačiau keturias savaitės dienas buvo numatyta duoti po svarą mėsos, o per kitas tris dienas – po silkę, šiek tiek daugiau kaip trečdalį gorčiaus degtinės. Akivaizdu, kad toks racionas buvo įmanomas nedažnai – ilgiau apsistojus dislokacijos vietoje ir sukauptus ilgesniam laikui maisto atsargų.

Maisto ir pašaro tiekimu rūpinosi sukilėlių apskričių civilinės valdžios pareigūnai. Neretai jie skelbdavo visuotines rekvizicijas. Raseinių apskrityje, pagal pirmosios rekvizicijos reikalavimus, reikėjo pristatyti: 30 dūmų – vieną jautį, sveriantį ne mažiau kaip 280 svarų (ne mažiau kaip 70 kilogramų), 30 gorčių degtinės, kiekvienam asmeniui – 10 svarų šieno, o 100 dūmų – vieną arkli. Viduklės parapija, kurią sudarė 275 dūmai, privalėjo pristatyti 10 jaučių ir 300 gorčių degtinės, tačiau pavyko gauti tik 5 jaučius ir vos 60 gorčių degtinės. Nustatytą produktų ir gyvulių kiekį bandyta išsireikalauti jėga pasiuntus kareivius, kurių išlaikymui reikėjo skirti 1 svarą mėsos, 2 svarus duonos ir 3 porcijas degtinės bei mokėti vadinamąjį egzekucijos mokestį – 20 grašių per dieną.

Yra žinoma, kad buvo paprašyta Viduklės klebono paraginti gyventojus rinkti maisto ir pašaro rekvizicijas ir už dalį jų pažadėta sumokėti. Jurbarko dvaras, priklausęs P. Zubovui, birželio 10–14 dienomis tapo maisto sandėliu K. Kalinausko ir E. Stanevičiaus būriams. Štabo karininkams ir kareiviams, vežėjams, siuvėjams ir kitiems amatininkams teko 20 svarų jautienos, 6 jaučiai, 1 veršiuokas, 5 vištos, įvairūs kiekiai ryžių, perlinių kruopų, tačiau vos 3 gorčiai geros degtinės, o „ypatingos“ – net 83, alaus jie išgėrė 90 gorčių, tiesa, kavos ir arbatos negavo, suvalgė 30 svarų sviesto, 1 sūrį, 2 kiaušinius, išgėrė 64 gorčius pieno, 4 gorčius grietinės. Įprastai, kai sukilėliai nuolatos žygiuodavo persekiojami prieš arba būdavo priversti slėptis, maistas tilpdavo odiniame maišelyje ant nugaros. Sukilėlių dalinių apsirūpinimo maistu problema gerokai sušvelnėdavo, kai pavykdavo užgrobti didesnes rusų maisto atsargas. Didžiausias grobis atiteko J. Zaliwskio daliniui, užėmusiam Kauną. Sukilėliai rado 50 000 daavinų duonos džiūvėsių, 1500 statinių miltų. Šį grobį, įskaitant ir amuniciją, savo būriams paėmė pats J. Zaliwskis, Leonas Potockis ir M. Prozas⁸.

---

8 Sliesoriūnas F, 1830–1831 metų sukilimas..., p. 114; Pugačiauskas V., Kraštas 1830–1831 ir 1863 metų sukilimuose, *Viduklė*, Kaunas, 2001; Idem, Karo kronikos: 1830–1831 metų sukilimas Raseinių apskrityje, *1830–1831 metų sukilimas. Generolas Antanas Gedgaudas*, Vilnius, 2016, p. 18.

Karo veiksmai: strategija ir taktika, pagrindiniai mūšiai, žuvusiųjų skaičius

Sukilimas tęsėsi beveik 8 mėnesius – nuo kovo 25 iki spalio 13 d. Dėl sukilėlių dalinių ir lenkų korpuso taikomos partizaninio karo taktikos nė vienas mūšis nevyko ilgiau kaip parą, dažniausiai trukdavo keletą valandų, o vienu metu įvairiose Lietuvos vietose vyko daugiau kaip vienas priešininkų susidūrimas. Be to, karo veiksmuose dažnai būta 1–29 dienų pertraukų. Intensyviausiai kovos vyko gegužę – 23 mūšiai, balandį – 21 mūšis, liepą priešininkai kovėsi 18 kartų. Birželio, rugpjūčio, rugsėjo ir spalio mėnesiais įvyko vos po keletą mūšių. Mūsų žiniomis, per 8 mėnesius Lietuvoje įvyko 77 mūšiai, o realūs karo veiksmai tęsėsi 48 dienas.

Apžvelgdami priešininkų kovų dinamiką, daugiau dėmesio skirsime intensyviems mūšiams, kuriuose priešininkai patyrė daug nuostolių, atsiskleidė sukilėlių vadų gebėjimai, sumanumas ir drąsa, eilinių karių ryžtas ir atsidavimas, kurie išsiskyrė taktiniais sprendimais.

Pirmąją karo dieną, 1831 m. kovo 25-ąją, Raseinių apskrityje sėkmingai veiksmus pradėjo du būriai – K. Jautoko sukilėliai užėmė Kelmę, tą pačią dieną užpuolė ryšių ir inžinerijos korpuso kareivius, dirbančius Ventos kanalo statyboje, ir paėmė į nelaisvę 6 karininkus ir 92 kareivius, J. Surkonto sukilėlių būrys Vilkijoje mūšyje su kazokų būriu, saugančiu pasienį, nukovė 3 rusų karius, o likusius paėmė į nelaisvę. Kita diena sukilėliams taip pat buvo palanki, kadangi S. Kalinovskio, J. Suchorževskio ir J. Gruževskio būriai be didesnių pastangų užėmė apskrities centrą – paėmė į nelaisvę Rusijos kariuomenės 60 invalidų komandą. Pagal tokį pat scenarijų sukilėliai užėmė Šiaulius, Telšius, Baisogalą ir Panevėžį.

Rimtesnis susidūrimas su rusų reguliariosios kariuomenės daliniais, pareikalavęs pirmųjų sukilėlių aukų, įvyko kovo 27 d. prie Viduklės. Čia K. Jautoko 200 sukilėlių būrys drąsiai puolė 50 Dono kazokų, vadovaujamus esaūlo Vorobjovo, tačiau nesugebėjo pasiekti pergalės, nors kazokai pasitraukė į Kauną. Sukilėlių nuostoliai – 5 žuvę, 7 pateko į nelaisvę, o kazokai prarado 2 karius.

Sukilėliams veikti buvo lengviau – kadangi generalgubernatorius M. Chrapovickis baiminosi galimo miestiečių sukilimo, Rusijos reguliariosios kariuomenės daliniai buvo susitelkę Vilniuje. Situacija ėmė keistis, kai Kaune apsistojo į Lenkijos karalystę traukiantis leibgardijos eskadronas (apie 1000 karių su 4 patrankomis), vadovaujamas pulkininko T. Bartolomėjaus. Šią karinę jėgą bandyta sustabdyti mažomis pajėgomis – deja, J. Suchorževskio ir E. Stanevičiaus vos 400 sukilėlių pėstininkų ir raitelių patyrė nesėkmę Plembergo dvare, kuris buvo padegtas rusų artilerijos sviediniais. Tiesa, sukilėliai visomis įmanomomis priemonėmis priešinosi rusų eskadronui. Užėmęs Raseinius ir nesutikęs sukilė-

lių pasipriešinimo, eskadrono vadas susidūrė su opia problema – prarado ryšį su kitais daliniais: sukilėliai miestą apsupo, o pasiūstas menkas kazokų pajėgas iš Kauno paėmė į nelaisvę. Rusų žvalgai išsiaiškino, kad sukilėliai rengėsi pulti miestą, todėl pulkininkas balandžio 5 d. nutarė pasiūsti Daragano vadovaujamus karius pasitikti sukilėlių – J. Rimkevičiaus, E. Stanevičiaus, V. Baublevičiaus ir kitų būrių. Susidūrimas įvyko prie Viduklės, ir čia sukilėliai patyrė nuostolių dėl netvarkingo atsitraukimo.

Po nesėkmės kiti vadai – D. Stravinskis, J. Gruževskis ir S. Kalinovskis – neprarado ryžto ir puolė mieste likusius T. Bartolomėjaus karius, tačiau išstumti prieš juos nepavyko. Vis dėlto sukilėliams aplinkybės buvo palankios: pirma, apsuptas mieste rusų dalinys neturėjo galimybės papildyti maisto ir pašaro atsargų, antra, sukilėlių pajėgos nuolat augo, be to, raseiniškiams atėjo į pagalbą Šiaulių apskrities K. Herubavičiaus ir P. Šemetos būriai (800 pėstininkų ir daugiau kaip 180 kavaleristų) bei telšiečių būrys. Taigi, gera dešimtis būrių, užsitikrinę didelę kiekybinę persvarą, balandžio 8 d. nutarė pulti Raseinius. Prieš tai priešui buvo pasiūlyta per pusvalandį pasiduoti palankiomis sąlygomis – nusi-ginkluoti ir palikti amuniciją, suteikus garantiją, kad jis galės laisvai pasitraukti iš krašto, palydėtas iki sienos ginkluotos sargybos.

T. Bartolomėjus atsakymą pateikė artilerijos salvėmis, todėl sukilėliai pradėjo puolimą. Jie sėkmingai įsiveržė į miestą, tačiau rusų pulkininkas, baimindamasis, kad į tris dalis suskirstytas eskadronas gali būti atkirstas ir netekti patrankų, įsakė trauktis Jurbarko link. Tolesni sukilėlių veiksmai liudija vadų drąsą ir taktinius gebėjimus: priešas buvo persekiojamas, renkamos žvalgybinės žinios, atsitraukimo kryptimi ardomi tiltai, užkirstas kelias grįžti į Kauną per Ariogalą, kadangi J. Surkonto būrys gynė perkėlas per Dubysą. Jurbarką pasiekęs dalinys į miestą nežygiavo, o įsikūrė Pašvenčio kaime, kur buvo atakuotas 3 sukilėlių būrių, tačiau nesėkmingai. Sukilėliai nusprendė sulaukti didesnio pastiprinimo. T. Bartolomėjui nieko kito nebeliko, tik stoti į lemiamą mūšį arba pasitraukti per sieną į Prūsiją, ką jis ir padarė gavęs vietos valdžios leidimą.

Tuo pat metu sukilėliai telkėsi Kauno apskrityje. To iniciatoriumi derėtų laikyti Romainių dvarininką M. Prozorą. Nors Kaune, išvykus T. Bartolomėjui, pasiliko nedidelė rusų įgula – apie 930 karių, raitelių eskadrono būrys, jėgerių, kelių ir ryšių inžinerijos, pasienio sargybinių kuopos, sukilėliai nedrįso organizuoti puolimo. Priešingai nei Raseiniuose, čia nepavyko pasiekti didesnės jėgų persvaros, tačiau Jonava buvo užimta. Trakus sukilėliai buvo laikinai užėmę dėl nedidelės rusų įgulos, tačiau G. Oginskio ir V. Matuševičiaus būriai (600 sukilėlių) pasitraukė, kai iš Vilniaus atžygiavo Oloneco pėstininkų vadas pulkininkas Tuchačevskis su 2 pėstininkų kuopomis, 1 patranka ir 50 kazokų būriu. Trumpas priešininkų susidūrimas įvyko prie Žaslių, po to rusai grįžo į Vilnių, o sukilėliai pasitraukė.

Sukilėliai tebebrandino planą užimti Kauną, todėl Žiezmaruose ir Rumšiškėse telkė naujas pajėgas iš Kauno ir Trakų apskričių – M. Prozoro, L. Macianskio, K. Orvydo, F. Modzelevskio, S. Berlinskio, K. Turo, L. Šukštos, D. Stravinskio, A. Puszeto ir K. Szono būrius. Balandžio 7 d. Pažaislio vienuolyne susirinkę vadai parengė Kauno puolimo planą.

Iš pradžių įvykiai klostėsi ganėtinai sėkmingai. Nesutikus didesnio pasipriešinimo, buvo užimtos Kauno priegios, Aleksotas, Petrašiūnai, Karmėlava ir Vilijampolė. Kauno įgulai vadovavęs 9-ojo jėgėrių pulko vadas pulkininkas Józefas Wyszkowski, sužinojęs sukilėlių ketinimus, nutarė imtis iniciatyvos. Kapitono Jegorovo vadovaujami kariai, remiami artilerijos, sėkmingai persikėlė į Vilijampolę ir ją užėmė. A. Puszeto ir K. Szono sukilėliai, išsirikiavę keturiomis kolonomis, nusileido iš Aleksoto prie Nemuno ir ruošėsi puolimui. Persikėlimas per upę nepavyko, kadagi rusai paleido ugnį, o kitame krante stovinčius karius apšaudė iš patrankų. Sukilėliai puolė kelyje į Vilnių esančius miesto sargybos postus, tačiau jiems į pagalbą atskubėjo J. Wyszkowski. Sukilėliai persigalvojo ir nutarė atsitraukti. Beliko vienintelė viltis – M. Prozoro sukilėliai, stovėję Eiguliuose ir Karmėlavoje, prieš kuriuos veikė Esaulovo jėgėrių dvi kuopos, turinčios 1 patranką, ir keliasdešimt raitelių. Esaulovas siekė apeiti sukilėlius iš užnugario, tačiau M. Prozoras, perpratęs šį manevrą, nutarė nesipriešinti ir atsitraukti į Karmėlavą.

Raseinių sėkmės nepavyko išnaudoti dėl keleto priežasčių: pirma, akivaizdi koordinacijos stoka – apsupto miesto puolimas vyko ne vienu metu, antra, vadų neryžtingumas ir nepasitikėjimas savo jėgomis, pirmiausia turio omenyje M. Prozorą, kuris savo atsiminimuose teisinosi, kad mieste rusai atnaujino fortifikacinius įrenginius, o įgulą sudaro apie 6000 karių, tačiau iš tikrųjų, kaip minėta, jų buvo vos 1000. Tuo pat metu šis vadas skundėsi dėl menko karių apginklavimo, tačiau šio būrio būta išties nemažo – apie 2 tūkst. sukilėlių.

Sukilėliams pavyko kovo pabaigoje–balandžio pradžioje ilgiau ar trumpiau kontroliuoti nemažas teritorijas Žemaitijoje, Upytės (Panevėžio), Kauno ir Trakų apskrityse. Naujų kovų židiniu tapo Vilkmėrgės apskritis. Čia veikė A. Kurmino, F. Grotkovskio, C. Pliaterio, J. Gorodeckio, F. Siesickio, J. Makarsko ir M. Končos būriai. Rusų armijos 1-osios husarų divizijos rezervinei brigadai (1285 husarai), stovinčiai mieste (vadas Bezobrazovas), iškilo reali grėsmė, kai sukilėliai pabandė apsupti Vilkmėrgę. Šįkart rusų vadas nutarė nesipriešinti – traukti į Vilnių ir sunaikinti viską, ko nebuvo galima išvežti. Greičiausiai toks jo neryžtingumas paskatino sukilėlius tęsti karo veiksmus, siekiant užkirsti kelią rusų dalinio atsitraukimui į Vilnių.

Šiuo atveju vėl kalbame apie sukilėlių vadovybės tinkamus taktinius sprendimus ir veiksmų koordinavimą. Vilniaus apskrities būrių vadai I. Labanovskis ir I. Jesmanas pasiryžo, kol į pagalbą atskubės ukmergiškiai, rusų husarams neleisti

patekti į Vilnių. Prie Širvintos jie apšaudė rusų ariergardą. Tik po ilgų derybų, Bezobrazovui pagrasinus sudeginti šalia esančius dvarus ir kaimus, sukilėliai leido daliniui persikelti per upę. Sukilėlių aktyvumas po to nesumenko: jie užpuolė ariergardo gurguolę ir 3 karininkus, 4 puskarininkius ir 60 kareivių paėmė į nelaisvę. Sukilėliai nesustabdė rusų dalinio traukimosi, tačiau padarė nuostolių: žuvo 8 rusų karininkai ir kariai, 10 karių buvo sunkiai sužeisti, daugiau kaip 100 pateko į nelaisvę. Taigi dėl sukilėlių energingų ir koordinuotų veiksmų pavyko kontroliuoti rusams svarbią komunikacijos arteriją tarp Vilniaus ir Daugpilio tvirtovės.

Sukilėliai ir toliau laikėsi apskričių centrų užėmimo taktikos. Šį kartą jų puolimo objektas buvo Užnerio apskrities centras. Čia stovėjo nedidelė rusų įgula – vos 80 karių ir jūrų pėstininkų būrys (60 karių), vadovaujamas paporučikio Surkovo. Nesitikėjusi sukilėlių puolimo, įgula menkai gynėsi, nors Surkovas organizavo turgaus aikštėje gynybą ir nukovė keletą sukilėlių. Pirmoji ataka nebuvo sėkminga, bet Surkovas, palikęs savo amuniciją, pasitraukė iš miesto.

Balandžio pradžioje sukilėliai, vieni kitiems padėdami, sėkmingai užėmė Ašmeną, Vileiką ir Dysną. Iki balandžio vidurio jie jau kontroliavo beveik visą kraštą, išskyrus Vilnių, Kauną, Trakus, Palangą, Marijampolę ruošėsi užimti A. Puszeto ir K. Szono sukilėliai. Balandžio viduryje vyko keletas nedidelių susidūrimų su Rusijos reguliariąja kariuomene. Buvo nemažai sukilėlių aukų: Breslaujos apskrityje mūšyje su rusų daliniu Fortunato Podbereskio būrys neteko 10 karių, balandžio 10 d. susidūrime prie Šventosios upės netoli Palangos žuvo K. Jagielovičiaus būrio 22 sukilėliai, o balandžio 13 d. Kaliekių kaime buvo sužeisti ir žuvo 80 sukilėlių. Paimtos dvi medinės patrankos, 4 kardai ir 10 iečių.

Sukilimo vadų ryžtingumą, drąsą, gebėjimą priimti tinkamus taktinius ir strateginius sprendimus liudija ir tolesni veiksmai: pasirengimas užimti svarbiausius krašto centrus – Vilnių ir Kauną. Vilniaus, kaip svarbiausio krašto miesto, užėmimas būtų suteikęs sukilėliams didelį strateginį pranašumą ir pakėlęs jų kovos dvasią.

Balandžio 16 d. Vilkmergėje susirinkę sukilėlių vadai suplanavo pulti Vilnių, sutelkę aplinkinių apskričių sukilėlių pastangas. Šių jungtinių pajėgų vadu jie paskyrė Upytės apskrities sukilėlių vadą grafą T. K. Zaluski. Situacija galėjo būti dar palankesnė šiai operacijai, tačiau Vyriausiajam sukilėlių komitetui nepavyko organizuoti miesto gyventojų pasipriešinimo. Generalgubernatorius M. Chrapovickis, net disponuodamas solidžia karine galia, nesijautė visiškai saugus. Rusijos valdžios vietininkui nerimą kėlė du dalykai: pirma, tai, kad pasiekti Sankt Peterburgą buvo galima tik Gardino keliu, antra, nepasitikėjimas vilniečių lojalumu. Balandžio pradžioje, siekiant pridengti besidislokuojančią kariuomenę, visiškai kontroliuoti miestą ir laikyti gyventojus paklusnius, buvo nuspręsta Vilniuje pastatyti įtvirtinimus.

Jungtinės pajėgas sudarė Upytės, Vilkmergės ir Vilniaus apskričių sukilėliai. Vilniaus apskrities daliniai buvo išsidėstę įvairiose vietose apie Vilnių: Nemenčinėje K. Parčevskis sutelkė daugiau kaip 800, Paberžėje J. Giedraitis – 415 sukilėlių. Sukilėlių vadų pasitarime buvo išnagrinėtas puolimo planas. Juo vadovaujantis, buvo nutarta iš visų pusių apsupti Vilnių ir vienu metu atakuoti rusų pozicijas. Nesėkmės atveju buvo numatytas ir atsarginis variantas – įsitvirtinti užimtose pozicijose ir sekinti priešą nuolatiniu puldinėjimu. Prie bendrų pajėgų turėjo prisijungti Trakų ir Kauno apskričių sukilėliai.

Tiesa, šiuo atveju sukilėliai susidūrė su diem nepalankiomis aplinkybėmis – sparčiai didėjančiu rusų kariniu potencialu ir sukilėlių vadų nesugebėjimu sutelkti kuo daugiau būrių. Matydama, kad sukilimo nepavyko nuslopinti pradinėje stadijoje, rusų politinė ir karinė valdžia į Lietuvą ir Vilnių siuntė naujus didelius dalinius. Pavyzdžiui, generolo majoro F. Širmano dalinys, beveik 2000 karių, ginkluotas 4 patrankomis, išžygiavo iš Daugpilio į Aukštaitiją ir, užėmęs Zarasus, pasiekė Uteną, tuo prikaustydamas dalies sukilėlių būrių dėmesį. Sukilėlių bandymas jį sulaukyti Anykščiuose buvo nevykęs. Vilniuje tuo metu stovėjo Bezobrazovo rezervo husarų brigada, Verzilino linijinis kazokų pulkas, S. Chilkovo 1-osios ulonų divizijos 1-oji brigada, o iš Nesvyžiaus žygiavo generolo majoro J. Otroščenkos 6-osios pėstininkų divizijos 3-ioji brigada. Kita vertus, sukilėliams apsupti Vilnių trukdė tai, kad Trakus ir Ašmeną kontroliavo rusai.

Ašmenoje susiformavo K. Pšezdzeckio vadovaujamos sukilėlių pajėgos – 1440 pėstininkų, ginkluotų mieste rusų paliktais 650 šautuvų, ir 180 pėstininkų su 2 patrankomis. O pasiūsto į apskritį pulkininko Verzilino dalinį sudarė 300 kazokų, 500 pėstininkų, ginkluotų 4 patrankomis. Taigi sukilėliai turėjo kiekybinį pranašumą – du kartus daugiau karių – ir buvo užėmę patogias gynybines pozicijas prie miesto, tačiau dėl netikslios informacijos apie didžiules priešų pajėgas nestojo į mūšį. Vėliau sukilėlių pastangos apginti miestą ir susikauti ties Rumų kaimu buvo nerezultatyvios. Balandžio 16 d. Verzilino dalinys Ašmenoje kovėsi su miestą ginančiais Felikso Stielnickio sukilėliais (600 karių). Sukilėliai nepasinaudojo besiginančios pusės teikiamais pranašumais ir neteko net 200 karių, o priešininkas – tik 40. Bendri sukilėlių ir civilių gyventojų nuostoliai – 350 asmenų.

Sukilėlių vadai Vilniaus puolimui siekė suvienyti kuo daugiau būrių, kad sudarytų didelę kiekybinę persvarą, turint omenyje sukilėlių menką kovinį pasirengimą ir labai prastą apginklavimą. Akivaizdu, kad tai buvo būtina sėkmingos kovos sąlyga. Ar tai jiems pavyko? Sukilėliai rinkosi į Kaugonių kaimą netoli Vievio. Sužinojęs apie tai, M. Chrapovickis pasiuntė pulkininką Verziliną su dviem pėstininkų kuopomis ir 300 kazokų, tačiau mūšio iniciatoriais galima laikyti sukilėlius. Vienas papildomų motyvų buvo Trakų apskrities sukilėlių vado

V. Matuševičiaus palivarko apiplėšimas. Ausieniškų palivarke įvyko priešininkų susidūrimas. Sukilėlių raitelių ataka rusų pėstininkų salvėmis ir patrankų šūviais buvo atremta, tačiau pamiškėje įsitvirtinusių P. Bilevičiaus ir A. Milošo šaulių kazokams ir pėstininkams nepavyko išstumti iki pat vėlyvo vakaro. Tai sukėlė Verzilino nepasitenkinimą – jis sušaudė 30 paimtų į nelaisvę sukilėlių, sudegino palivarką, dalį kaimo ir pasitraukė į Trakus.

Kaugonys liko kaip dislokacijos vieta, ten susitelkė T. K. Zalusčio vadovaujamos pajėgos – apie 1700 karių, L. Potockio – 2000 pėstininkų, I. Bačinskio – 1000 šaulių, dalgininkų ir vienas raitelių eskadronas. Vilniaus apskrities būriuose, išsidėsčiusiuose įvairiose vietovėse, buvo dar apie 2000 sukilėlių. Vilniaus operacijai galima buvo sutelkti 4000–7000 karių. Tiesa, kapitonas Gecevičius, atvykęs iš Nemenčinės, konstatavo, kad nepavyko surinkti Vilniaus apskrities sukilėlių. Operacijos organizatoriai disponavo informacija apie rusų karinių dalinių Vilniuje pagausėjimą ir jų aktyvumą tiek Vilniaus, tiek Gardino gubernijose, bet juos pasiekė žinios ir apie sukilėlių nesėkmę Marijampolėje. Sukilėlių karo taryba, atsižvelgusi į nepalankiai susiklosčiusias aplinkybes, nutarė nepulti Vilniaus, nors diskusijos metu dalis vadų teigė, kad, jeigu sukiltų miesto gyventojai ir akademinis jaunimas, būtų galima ją pradėti. Kita vertus, vadai įvertino savo pavaldinių kovinį potencialą ir galimybes, ką rodo šių įvykių amžininko išsakyta mintis, kad minia žmonių, nors ir neišmanančių taktikos ir nepripažįstančių karinės subordinacijos, gali kovoti su reguliariosios kariuomenės eiliniiais, vadovaujami gabių generolų, mūriniame gynybai su patrankų pozicijomis parengtame mieste. Pirmasis bandymas užimti Vilnių liudijo sukilėlių pajėgų potencialą ir vadų gebėjimus planuoti didesnio masto karines operacijas, jas atlikti praktiškai jau pirminėse stadijose.

Sukilėlių sumanymai ir toliau liko ambicingi – planuota antruoju bandymu užimti Kauną. Jų vadovybė siekė sutelkti dideles pajėgas: M. Prozorui, vadovaujančiam 1000 vietos sukilėlių būriui Karmėlavoje, būtų talkinę Upytės apskrities D. Dvoržeckio ir S. Malinovskio 200 šaulių ir 600 dalgininkų, G. Oginskio raitininkai, taip pat visi Raseinių apskrities daliniai ir šiauliškio K. Herubavičiaus būrys, turėję susirinkti Kėdainiuose. Tuo metu į Kauną atvyko Augustavo gubernijos gubernatoriaus F. Frikeno leibgvardijos kazokų pulko eskadronas, 4 pėstininkų kuopos su 3 patrankomis. Rusijos karinė vadovybė, sužinojusi sukilėlių planus, ėmėsi aktyvių veiksmų: nurodė prie miesto rengti įtvirtinimus ir visokeriopai trukdyti sukilėliams susijungti – netrukus jie buvo užpulti Vilniaus kelyje ir priversti trauktis į Rumšiškės. Įsikūrusius Karmėlavoje sukilėlius puolė F. Frikeno pajėgos, tačiau M. Prozoras nežinojo apie šio dalinio atvykimą, manė, kad jį atakuoja tik Kauno įgula, todėl paliko Karmėlavą ir nusprendė gintis Turžėnuose, pasirinkęs labai vykusią gynybai poziciją šalia upe-lio ir aukšto skardžio bei užnugaryje esančio miško. Pirmąsias atakas sukilėliai

sėkmingai atrėmė, tačiau vietos sentikiai, gerai pažįstantys vietovę, nuvedė dalį rusų karių į užnugarį, todėl būrys buvo puolamas iš dviejų pusių. Tai nulėmė mūšio eigą ir privertė M. Prozorą atsitraukti į Jonavą. Nemažai sukilėlių žuvo, 176 pateko į nelaisvę, o Jonavą pasiekė tik apie pusę buvusio būrio, kadangi kiti tiesiog išsivaikščiojo⁹.

Sukilėliams vis sunkiau sekėsi kovoti su pranašesniu priešu. Tai liudija ir balandžio pabaigoje Žemaitijoje ir Užnemunėje vykę mūšiai. Balandžio 20 d. Darbėnų mietyje ir jo apylinkėse A. Gadono būrys kovėsi su generolo P. Renenkamfo daliniu, tačiau sukilėliams nepavyko apginti artilerijos ugnies padegto miestelio. Sukilėlių nuostoliai buvo nemaži, nors žuvusiųjų skaičius neaiškus, rašoma, kad žuvo „daug“, 38 buvo sunkiai sužeisti, prarasta patranka, priešui atiteko maisto sandėlis ir ginklai. Sukilėliai priešinosi Paleno korpusui, kurį sudarė 4000 karių, ginkluotų 4 patrankomis, žygiuojančiam iš Mintaujos (Jelgavos) į Šiaulius. Balandžio 22 d. sukilėliai po atkaklaus mūšio buvo priversti atiduoti Skuodo miestelį. A. Gadono pulko būrys neteko 17 karių, 40 karių pateko į nelaisvę.

Kitą dieną mūšyje Lietuvos ir Kuršo pasienyje, Šiaulių apskrityje, Kalvių kaime, galėjo žūti iki 70 Kurtuvėnų dvaro grafo S. Tiškevičiaus dalinio sukilėlių, 20 atsidūrė nelaisvėje. Jiems taip pat nepavyko apginti Joniško. Tiesa, sukilėlių, nepaisant akivaizdžios priešų kiekybinės persvaros, būta atkaklių: po keleto dienų jie jau bandė Joniškį susigrąžinti. Šiaulių apskrities vado K. Herubavičiaus būrys keturias valandas nesėkmingai siekė išstumti priešą. Mūšio nuostoliai liudija atkaklias kovas: apie 200 sukilėlių buvo nukauti ir sužeisti, 115 – pateko į nelaisvę. Rusijos pajėgų nuostoliai buvo mažesni – 23 kariai ir 1 karininkas žuvo, 17 karių buvo sunkiai sužeisti.

Keletą dienų dar vyko susidūrimai įvairiose krašto vietose: prie Šeduvos, Kieľiuose, netoli Pikeliškių, Kėdainiuose, prie Eišiškių, Pesčių kaime, Giedraičiuose, Nemenčinės ir Maišiagalos apylinkėse. Čia sukilėliai po trumpų mūšių su Rusijos reguliariosios kariuomenės daliniais buvo priversti atsitraukti.

Balandžio 22 d. Augustavo vaivadijos sukilėliai, vadovaujami A. Puszeto ir K. Szono, stojo į mūšį su šios kariuomenės daliniu dėl Marijampolės. Sutelkę apie 4000 sukilėlių, tarp kurių buvo tik 300 raitelių, o likusieji apsiginklavę dalgiais ir ietimis, iš trijų pusių apsupo mieste stovinčią įgulą, kurią sudarė 3,5 kuopos pėstininkų ir 256 kazokai. Taigi sukilėlių buvo gerokai daugiau, ir pirmosios valandos leido tikėtis pergalės, tačiau tuo pat metu rusų įgula sulaukė generolo majoro S. Malinovskio trijų ulonų eskadronų, atvykusių iš Kalvarijos, pagalbos. Tai buvo labai netikėta ir sukėlė daug sumaišties sukilėlių gretose. Mūšis užsitęsė tris valandas ir pareikalavo daugiau kaip 300 sukilėlių gyvybių (daug nuskendo

---

9 Bieliński K., *Powstanie Listopadowie w Wilnie i na Wilenszczyznie*, Wilno, 1931, p. 14–15; Sliatoriūnas F., 1830–1831 metų sukilimas..., p. 170–185.

Šešupės upėje), per 1000 jų pateko į nelaisvę, majoras K. Szonas buvo pakartas. Rusai neteko vos 11 karininkų ir karių (žuvo). A. Puszeto būriui pavyko išvengti persekiojimo ir sėkmingai susijungti su Raseinių apskrities J. Surkonto sukilėliais Raudondvaryje¹⁰.

Skirtingai nuo Vilniaus, Minsko gubernijoje (Vileikos, Mozyriaus, Rečicos, Dysnos, Bobruisko), Vitebsko gubernijoje prie Babčos kaimo ir Gardino–Belovežo girioje sukilimo aktyvumas gegužės mėn. buvo nepalyginamai mažesnis. Pažymėtina, kad maištingas gyventojų nuotaikas slopino šiose teritorijose dislokuotos didelės rusų pajėgos, todėl susidūrimų būta nedaug. Gegužės 4 d. S. Radziševskio vadovaujami sukilėliai, sutelkę 1700 pėstininkų ir 300 raitelių, Minsko gubernijoje puolė Vileikos miestą, kurį gynė rusų dalinys, vadovaujamas generolo majoro Safjanovo. Mūšis tęsėsi nuo ankstyvo ryto iki pietų. Sukilėliams nepadėjo kiekybinis pranašumas – 200 jų žuvo – nepavyko užimti apskrities centrinio miesto.

Susidūrimas Vitebsko gubernijoje prie Babčos kaimo taip pat baigėsi nesėkme – brolių F. ir I. Odachovskių sukilėlių dalinio avangardas buvo visiškai sutriuškintas. Du nedideli susidūrimai įvyko Belovežo girioje – Svetličiankoje ir Hvožnoje¹¹.

Derėtų aptarti sukilėlių sumanymą antrą kartą užimti Palangą paaiškėjus, kad rusų generolo leitenanto N. Sulimos ulonų ir pėstininkų (3059 kariai ir 12 patrankų) dalinys dislokavosi Kaune, gavęs užduotį atkurti tiesioginį ryšį tarp Vilniaus ir Kauno. Palangos įgulos vadas generolas majoras P. Renenkamfas, sužinojęs, kad ruošiamasi pulti Palangą, nutarė perimti iniciatyvą užpuldamas Darbėnus. Sukilėliai stiprino gynybines pozicijas gyvenamuosiuose pastatuose, tačiau rusai atkakliai puolė naudodami patrankas, padegė miestelį ir privertė sukilėlius pasitraukti, palikus priešui patranką, maisto sandėlį ir dalį ginklų. Tiesa, rusai nesistengė įsitvirtinti Darbėnuose ir grįžo į Palangą. Norėdami išlaikyti iniciatyvą, jie užėmė Kretingą ir Skuodą. Balandžio antroje pusėje šiame regione vyko aktyvūs karo veiksmai, tai liudijo ir priešininkų judėjimas, persigrupavimas, epizodiniai susidūrimai.

Ne visada sukilėliai pralaimėdavo. Galima paminėti K. Hanusevičiaus būrio pergalę Gargžduose, kai buvo išlaikytos gynybinės pozicijos prie Minijos upės saugant tiltą.

---

10 Totoraitis J., *Sudūvos Suvalkijos istorija*, Kaunas, 1938, d. 1, p. 444; Sliesoriūnas F., 1830–1831 metų sukilimas..., p. 187–188; Ziótek J., *Partyzantka w Powstaniu Listopadowym, Powstanie Listopadowe, Dzieje wewnętrzne. Militaria. Europa wobec powstania*, Warszawa, 1980, s. 264–265.

11 Dangel S., *Rok 1831 w Mińszczyźnie*, Warszawa, 1925, S. 43–44; Гарбачова В. В., *Паўстанне 1830–1831 годай на Беларусі...*, p. 77, 82, 96; idem., *Z historii powstania Listopadowego na Białorusi...*, p. 50.

Gegužės pradžioje apie Palangą A. Jacevičius pradėjo telkti J. Moncevičiaus, M. Važinskio, I. Labanovskio, A. Gadono, S. Tautkevičiaus, K. Kalinovskio ir K. Girdvainio sukilėlių būrius. Tai daryti skatino atvykusių Lenkijos karalystės emisarų informacija, kad iš Anglijos turi atplaukti laivai su ginklais ir amunicija. Puolimui iš Kretingos ir Darbėnų pavyko surinkti apie 4000 sukilėlių, iš jų daugiau kaip 2000 – pėstininkų ir 2 patrankas. Šautuvus turėjo ketvirtadalis karių. P. Renenkamfo pajėgos buvo keletą kartų mažesnės, tačiau jis nutarė atakuoti sukilėlius sužinojęs, kad vieni iš jų vyko iš Kretingos link Palangos. Rūdaičių kaime rusai buvo priversti trauktis dėl stiprios sukilėlių šautuvų ugnies ir puolimo iš dviejų pusių, tačiau jiems pavyko stabilizuoti padėtį ir priversti atiduoti Kretingą. Darbėnų gynybai vadovavęs A. Jacevičius turėjo laiko pasiruošti miestelio gynybai, priešakinėse pozicijose ir sparnuose paskirstyti raitelius ir pėstininkus, sukurti rezervą ir netgi įrengti patogias pozicijas patrankoms pastatyti. Dėl buvusio lenkų kariuomenės karininko Szwentachowskio vadovavimo pavyko atsakyti į priešų patrankų ugnį ir vieną jų sunaikinti. Tai buvo vienas iš tų retų patrankų sėkmingo panaudojimo atvejų.

Trijų valandų atkaklių kautynių įtampos tradiciškai neatlaikė dalgininkai ir ietininkai: jie, nepaisydami A. Jacevičiaus pastangų, išsibėgiojo, o kiti daliniai buvo priversti trauktis. Tačiau nemažai sukilėlių vadų laikėsi tvirtai ir sutelkę pajėgas sugebėjo bendromis pastangomis atkovoti miestelį. Tačiau P. Renenkamfo dalinys, atskubėjęs saviškiams pagelbėti, privertė sukilėlius trauktis ir susikovė su ariergarde buvusiais J. Giedraičio raiteliais. Mūšio nuostoliai (21 rusų kareivis žuvo, 54 buvo sunkiai sužeisti; sukilėlių nuostolių nepavyko tiksliai suskaičiuoti, tik žinoma, kad 25 pateko į nelaisvę su sužeistu J. Giedraičiu ir buvo prarasta patranka) liudija sukilėlių kovingumą.

Telšių apskrityje sukilėliai nesėkmingai priešinosi M. Paleno korpusui, ypač daug nuostolių patyrė gindami Varnius ir Telšius. Žemaičių vadams, nors situacija ir buvo sudėtinga, pakako ryžto mėginti įgyvendinti planą iki galo. Gegužės 12 d. A. Jacevičius, papildęs šaudmenų atsargas, apsupo Palangą. Pirmiausia kautynės sėkmingai prasidėjo prie Vilimiškės kaimo, kai priešas buvo išstumtas iš apkasų, tačiau tolesnes kovas sustabdė žinia apie M. Paleno korpuso žygį į Plungę, todėl A. Jacevičius, bijodamas būti atakuotas iš užnugario, nutarė nutraukti kovą ir pasitraukti.

Gegužės pabaigoje sukilėliai išitraukė į keletą epizodinių rusų išprovokuotų susidūrimų, tačiau jiems pavyko išvengti itin didelių nuostolių. Štai gegužės 20 d. visą vakarą Žadvainiuose J. Rimkevičiaus sukilėliai gynėsi nuo rusų kapitono L. Opermano raitelių, bandydami evakuoti parako ir amunicijos dirbtuves.

Kita diena sukilėliams taip pat buvo nesėkminga. Užklupti netikėtai, jie nesugebėjo pasitraukti. Gegužės 30 d. Mičiūnų kaime Vilniaus universiteto studentai ir V. Matuševičiaus vadovaujamas sukilėlių būrys susikovė su Sevastjano-

vo daliniu. Dalinys neteko 8 jėgerių, 1 kazokas dingo be žinios, sukilėliai nuostolių patyrė kur kas daugiau – žuvo 200 karių. Dalis sukilėlių peržengė Vilniaus gubernijos ribas. Gegužės 29-osios naktį M. Prozoro ir J. Surkonto sukilėlius, prisijungusius prie Augustavo vaivadijos sukilėlių vado majoro A. Puszeto būrio, kuris buvo įsirengęs stovyklavietę Paliepių kaime netoli Leipalingio dvaro, staiga užpuolė rusai¹².

Lenkijos reguliariosios kariuomenės korpusui žygiuojant į Lietuvą, sukilėlių būriai įsijungė į bendrą kovą. Pirmiausia į Lietuvą atžygiavo generolo D. A. Chłapowskio vadovaujamas dalinys – 700 karių (1-asis ulonų pulkas, 100 raitųjų šaulių, 1 būrys „pontonierių“, 100 karininkų instruktorių ir puskarininkų, 2 patrankos). Dalinio gretos augo prisijungiant vis naujiems sukilėlių būriams, susitelkusiems Belovežo girioje, o iš naujų savanorių generolas pradėjo formuoti pėstininkų ir kavalerijos brigadą. Gegužės 29 d. pasiekęs Valkavisko apskritį dalinys išaugo iki daugiau kaip 4 000 karių. Prie dalinio, žygiuojančio Lydos, Eišiškių kryptimi, vis jungėsi sukilėliai, pavyzdžiui, kunigaikščio G. Oginskio 250 karių, Kietaviškėse – 350 Vilniaus universiteto studentų, vadovujamų Gerardo Gronostaiskio. Iš prisijungusių vietos kovotojų – apie 5000 sukilėlių – buvo formuojami 4 kavalerijos ir 2 pėstininkų pulkai. Štai birželio 9–11 d. prie D. A. Chłapowskio dalinio prisijungė M. Končos, C. Pliaterio, P. Bilevičiaus, J. Chmaržinskio, A. Kurmino, A. Kolyškos, F. Kosovskio, F. Podbereskio, A. Imbros, M. Lisieckio ir S. Radziševskio būriai, birželio viduryje – penkiolika lietuvių sukilėlių būrių, iš kurių turėjo būti formuojami 10-asis, 11-asis ir 12-asis ulonų pulkai, 6-asis raitųjų šaulių pulkas, 19-asis, 25-asis ir 26-asis pėstininkų pulkai. Pagal skaičių sukilėliai pulkuose pasiskirstė nevienodai, štai 26-ajame pulke jų buvo 1500, 6-ajame raitųjų šaulių ir 12-ajame ulonų pulkuose – apie 1000.

Prie pulkininko Józefo Szymanowskio 19-ojo pėstininkų pulko prisijungė apie 2000 sukilėlių. Šio pulko formavimu rūpinosi Kazimieras Narbutas, 1812 metų kare dalyvavęs kaip Napoleono švoležerų pulko karininkas. Birželio 16 d. J. Szymanowskio vadovaujamas apie 700 karių pulkas ir Šiaulių apskrities sukilėlių daliniai – apie 2000 pėstininkų ir 500 raitelių su 3 patrankomis – bandė užimti Šiaulius. O rusų dalinio vadas Kocebu turėjo tik 559 grenadierius ir 2 patrankas. Taigi kiekybinis pranašumas – akivaizdus, nes sukilėlių buvo daugiau kaip septynis kartus. Tiesa, situacija jiems nebuvo palanki – miestą rusų įgula neblogai įtvirtino, dėl gamtinės aplinkos ypatumų gynybinės pozicijos buvo geros: jas supo ežeras pelkėtais krantais, o perėją tarp jo ir šalia esančio dar vieno

---

12 Callier E., *Bitwy i potyczki, stoczone przez wojsko polskie w roku 1831*, Poznań. 1887, s. 172–173; Sliesoriūnas F., 1830–1831 metų sukilimas..., p. 233–240, 245, 271; Kieniewicz St., Zahorski A., Zajewski W., *Trzy powstania narodowe*, Warszawa, 1992, s. 226; Puzyrewski A. K., *Wojna polsko-ruska 1831 r.*, Warszawa, 1899 s. 30; Pugačiauskas, Lietuvos karai..., p. 70–71.

ežero dengė rusų įtvirtinimai su patrankų pozicijomis ir mūrinis kalėjimo pastatas, taip pat mieste pastatytos barikados, o iš aukšto bažnyčios bokšto buvo galima stebėti, kuria kryptimi puola sukilėliai.

Sukilėliai buvo numatę veikti trimis kryptimis – Kuršėnų, Mintaujos ir Vilniaus keliais. Priešas atrėmė pirmąsias dvi atakas, antroji buvo nukreipta į užsibarikadavusius pastatuose karius, šaudant į juos iš artilerijos pabūklų. Tačiau priešas gynėsi, traukdamasis iš kelių pozicijų, jas padegė. Trečioji ataka, netgi įtraukus geriausius karius, taip pat nebuvo visiškai sėkminga. Vėlgi šiuo atveju, kaip ir Marijampolėje, sukilėliams sutrukdė netikėta aplinkybė – majoro Pušinskio 2 kuopų grenadierų atvykimas į mūšio lauką. Puolančiųjų nuostoliai buvo gerokai didesni: žuvo 3 lenkų karininkai, 58 puskarininkiai ir kareiviai. Yra žinoma, kad žuvo 2 sukilėlių vadai – I. Jarudis ir P. Ostrovskis, buvo sužeistas K. Herubavičius. Tačiau sukilėlių atkaklumas nenuėjo perniek, nes rusai, baimindamiesi naujo puolimo, pasitraukė iš Šiaulių. Tiesa, neilgam – sutelkę pajėgas iki 5 batalionų su 6 patrankomis, vėl puolė miestą. Sukilėlių karo taryba nutarė pasitraukti, kadangi stokojo amunicijos, nežinojo, kokio dydžio yra priešų pajėgos, be to, lenkų karininkai buvo nusiteikę skeptiškai dėl vietos sukilėlių gebėjimo priešintis. Nesuspėję greitai pasitraukti sukilėliai buvo atakuoti, bet įstengė priešintis keletą valandų¹³.

Birželio 19 d. ties Vilniumi, Panerių kalvose, kur vyko didžiausias sukilimo mūšis, sukilėliai talkino Lenkijos reguliariajai kariuomenei. Birželio 14 d. generolas A. Gelgudas nusprendė žygiuoti link Vilniaus turėdamas 11 000–12 600 karių, tarp jų – 5000 vietos sukilėlių, ir 28 patrankas. Generolo Henryko Dembińskio dalinį sudarė 1800 pėstininkų ir 600 raitelių (turėjo 4 patrankas), prie jo vėliau prisijungė I. Jesmano sukilėliai. Tuo metu (birželio 14–16 d.) rusų įgulą sudarė beveik 26 000 karių, ji turėjo 87 patrankas. Nuo pat birželio pradžios Vilniaus karinė įgula buvo stiprinama įvedant naujas pajėgas, o balandžio mėnesį imperatorius Nikolajus I inicijavo karinių įtvirtinimų (atitiko II kategorijos tvirtovių klasifikaciją) įrengimo planą mieste, pagrindinėse aukštumose, ant Pilies ir Trijų kryžių kalnų, dešiniajame Neries krante (užėmė dalį žydų kapinių). Tiesa, sukilėlių puolimo metu tebuvo pradėti pirmieji statybos darbai. Taigi puolančioji pusė neturėjo kiekybinio pranašumo, stokojo mūšiuose užgrūdintų karių ir negalėjo lygintis patrankų skaičiumi.

A. Gelgudas planavo pulti miestą iš abiejų pusių ir taip priversti rusų įgulą jį atiduoti be mūšio. Beje, lenkų generolai vieningos nuomonės dėl Vilniaus puolimo neturėjo, H. Dembińskis siekė A. Gelgudą pašalinti iš vado pozicijų

---

13 Wypatki po Szawlami, Pamiętniki polskie..., t. III, p. 198–200; Pamiętniki generała Józefa Szymanowskiego, We Lwowie, 1898, s. 134–143, 150–153; Sliesoriūnas F., 1830–1831 metų sukilimas..., p. 322–324; Puzyrewski A. K., Wojna polsko–ruska..., p. 307. Pugačiauskas V., Lietuva ir 1830–1831 m. sukilimas..., p. 64–65.

dėl neveiklumo, tačiau D. A. Chłapowski nesutiko su tokiu radikaliu pasiūlymu, apkaltinęs savo kolegą drąsos stoka. H. Dembiński turėjo atakuoti miestą nuo Vilkmergės kelio, atitraukdamas dėmesį nuo pagrindinės puolimo krypties – Panerių kalvų, tačiau šis planas nepavyko, kadangi jį užpuolė rusų generolo S. Chilkovo pajėgos ir privertė pasitraukti. Nepavykus šiam planui, A. Gelgaudas įsakė H. Dembińskiui vykti į Nemenčinę ir 20 d. pulti miestą prie Žaliojo tilto, siekiant išskaidyti rusų pajėgas.

Tuo metu D. A. Chłapowski artėjo nuo Čiobiškio ir Kaugonių prie Vilniaus, turėdamas tikslą užimti Panerių kalvas, o pagrindinės pajėgos buvo vienos dienos žygio atstumu nuo ariergardo. Generolas tikėjo, kad miestiečiai, sužinoję apie atžygiuojantį lenkų dalinį, sukils prieš rusų įgulą. Priartėjęs prie Vilniaus, turintis menkas pajėgas D. A. Chłapowski stebėjo, kaip rusai įsitvirtina Panerių kalvose, tačiau negalėjo tam sutrukdyti. Atvirksčiai – jis pats buvo nuolat puldinėjamas. Vilnius vėl buvo sustiprintas generolo Dmitrijaus Kurutos daliniu, kurį sudarė du pėstininkų ir trys kavalerijos pulkai, iš viso 6506 karininkai ir kariai, ginkluoti 20 patrankų. Taip buvo užsitikrintas dar didesnis pranašumas, leidžiantis kontroliuoti situaciją ir drąsiai puldinėti priešą, besirengiantį generaliniam puolimui.

Gavęs žinių apie didžiulį priešų pajėgų susitelkimą mieste, generolas D. A. Chłapowski bandė korpuso vadą atkalbėti nuo sumanymo jį pulti, argumentuodamas tuo, kad priešas gerai pasirengęs gintis, ir pasiūlė naują planą – padalyti korpusą į tris dalis, kad jos pasiskirstytų po kraštą ir paremtų partizanų kovą. A. Gelgaudas sprendimo susikauti su Rusijos kariuomene generaliniame mūšyje neatšaukė. Vienu iš svarbių argumentų galima laikyti A. Gelgaudo norą tokiu būdu pakelti karininkų ir karių kovingumą ir nuotaiką ir numalšinti neloyalumo apraiškas.

Pasižiūrėkime, kaip apie 8 kilometrus nuo miesto savo gynybines pozicijas išdėstė rusų generolai. Panerių kalvose prie Kauno, Trakų ir Gardino traktų sankirtos iki Neries upės pagrindinę priešakinę gynybinę poziciją užėmė generolo D. Osten-Sakeno vadovaujamos pajėgos – 8000 karių su 30 patrankų. Pozicijos centrinėje dalyje, prie koplyčios, išsidėstė 4 batalionai ir dviem eilėmis sustatė 20 savo patrankų: sunkioji atsidūrė kalvos viršūnėje, lengvosios – papėdėje. Dar iš jų galima buvo tiesiogiai apšaudyti kryžkelę. Kalvos papėdėje, antrajame ešlone, išsidėstė generolo D. Kurutos 4 batalionai ir 8 eskadronai gvardiečių su 16 patrankų, trečiajai linijai, kurią sudarė 4 batalionai pėstininkų, 14 kavalerijos eskadronų ir 12 patrankų, vadovavo generolas S. Chilkovas. Šios trys grandys ir gynė Vilniaus prieigas.

Mūšio dieną, anksti ryte, A. Gelgaudas padalijo korpusą į tris žygio kolonas, puolė rusų postus Kauno kelyje ties Voke ir privertė trauktis į Panerius, o 9 val. priartėjo prie pagrindinių pozicijų. Pirmieji atakavo F. Koso pėstininkai, siekdami užimti pozicijas prie koplyčios, tačiau du bandymai buvo nesėkmingi. Daugiausia žalos padarė rusų artilerijos ugnis, o išskaidyta po mūšio lauką lenkų

artilnerija neturėjo galimybių paremti puolančiųjų. Kairiajame sparne puolimą tuo pat metu vykdė generolo F. M. Rohlando brigada. Pėstiesiems šauliams sekėsi geriau: jie užėmė rusų gynybines pozicijas ir patraukė link Neries slėnio, tačiau ten pateko į kryžminę artilnerijos ugnį ir Volynės pėstininkų pulko puolimą, tad, patyrę daug nuostolių, grįžo į pradines pozicijas. Apie 11. 30 val. nuo Trakų trakto priešą puolė J. Zaliwskio būrys (apie 1500 partizanų), atakavęs kairįjį sparną ir sukėlęs tam tikrą sumaištį prieš gretose, kadangi pėstininkai vilkėjo iš sandėlio Kaune paimtą rusų pėstininkų aprangą. Puolimas, neparemtas artilnerijos ugnimi, taip pat buvo nesėkmingas, ir dalinys pasitraukė iš kovos lauko.

Po nesėkmingų atakų 14 val. A. Gelgaudas nesiryžo siųsti į kovą rezervo – D. A. Chłapowskio dalinio – ir nutarė trauktis baimindamasis atsakomosios rusų atakos – mūšyje nedalyvavusios rusų kavalerijos puolimo. Mūšyje sukilėliai veikė nevieningai, dažnai pagal sparčiai besikeičiančią situaciją dalinių vadai priimdavo savarankiškus, bet nesuderintus sprendimus. D. Osten-Sakenas nepasinaudojo palankia situacija ir tik praėjus pusvalandžiui po mūšio pasiuntė tris kavalerijos pulkus. Generolo D. A. Chłapowskio ulonams pavyko sulaikyti rusų persekiojimą, o generolas D. Osten-Sakenas nutarė nebetęsti kovos. Dėl to A. Gelgaudo pajėgoms pavyko pasiekti Vievį. Mūšį dėl Vilniaus, trukusį 4 valandas, sukilėliai pralaimėjo. 600 žuvo, tarp jų, anot generolo A. Gelgaudo pranešimo, – 400 vietos sukilėlių. Rusijos kariuomenės nuostoliai buvo mažesni – apie 500 žuvusiųjų. Lenkų korpuso ir vietos sukilėlių pralaimėjimo priežasčių buvo keletas: žvalgybinių žinių apie priešą neturėjimas, vėliau surengtas puolimas, nekoordinuotas vadovavimas mūšiui, tinkamai nepanaudota artilnerijos ugnis¹⁴.

Po Vilniaus kautynių rusai sutelkė dar didesnes pajėgas ir tokiu būdu perėmė iniciatyvą, todėl sukilėliams dažniausiai tektavo gintis, o ne kurti prieš puolimo planus. Rezervinės armijos vadas P. Tolstojus sudarė du veiksmų planus: pagal pirmąjį – persekioti A. Gelgaudo kariuomenę, t. y. neleisti atsitraukti į Žemaitiją, jam nepavykus – išvyti sukilėlius į Prūsijos karalystę. Reikia pasakyti, kad sukilėlių karinė vadovybė nedemonstravo ryžto ginti Kauną, nes pulkininkui Piotruvi Kiekernickiui buvo įsakyta palikti miestą. Įsakymas buvo įvykdytas, bet nevisiškai: pulkininkas paliko Kaune 6 kuopas, o pats pasitraukė į Vilijampolę, nesugebėjęs sunaikinti tilto per Nerį. Rusai, atžygiavę Jonavos ir Rumšiškų keliais, įsiveržė į miestą, o kazokai sumušė P. Kiekiernickio vadovaujamą

---

14 Sliesoriūnas F., 1830–1831 metų sukilimas..., p. 300, 302, 307; Feduszka J., Powstanie listopadowie na Litwie i Żmudzi..., p. 154; Kieniewicz S., Zahorski A., Zajewski W., Trzy powstania narodowe..., p. 228; Zajewski W., Powstanie listopadowie..., p. 132; Ziolk J., Powstanie listopadowie na Litwie, in *Powstanie listopadowie 1830–1831*, (wyd. 2), Warszawa, 1990, s. 408; Sarcevičius S., Valionienė O., Pugačiauskas V., Kreivoji pilis: tarpdisciplininių tyrimų atvejis, Vilnius, 2016, p. 25–26; Pociūnas A., Panerių kautynės. 1831 m. balandžio 19 d., *Karys*, 2001, nr. 9, p. 8–11; Małysa A., Generał Antoni Giełgud..., p. 217–231.

dalinį. Sukilėlių nuostoliai buvo itin dideli – į nelaisvę pateko 600 kovotojų, tarp jų – P. Kiekiernickis, 25-ojo pėstininkų pulko vadas majoras Sulinskis ir 29 žemesnieji karininkai¹⁵.

Rusijos rezervinė armija ir kai kurie kiti daliniai puolė atsitraukiantį link Žemaitijos lenkų korpusą ir pavienius sukilėlių būrius. Vienu sėkmingesnių mūšių galima laikyti Panevėžio gynybą, vadovaujamą generolo H. Dembińskio (26-asis lietuvių pėstininkų pulkas). Mūšyje, kuris tęsėsi nuo 4 val. ryto iki 14 val., generolo vadovaujamos pajėgos, įsitvirtinusios mieste, atrėmė priešų pėstininkų, remiamų patrankų ugnimi, ataką ir sėkmingai atsitraukė (tarp jų ir M. Prozoro 90 raitelių būrys) be didesnių nuostolių. Lenkų generolo ataskaitos duomenimis, žuvo 3 karininkai, 8 puskarininkiai ir 118 kareivių.

Paskutiniu dideliu mūšiu, kuriame kovėsi bendros pajėgos, galima laikyti Šiaulių puolimą. Karinėje taryboje buvo nutarta pulti šį miestą. Liepos 8 d. generolo H. Dembińskio iniciatyva organizuota ataka buvo nesėkminga – priešų nepavyko išstumti, todėl buvo nuspręsta palaukti A. Gelgaudo pajėgų. Sukilėlių kariuomenei 7 kartus pavyko įsiveržti į miestą, tačiau jie nesugebėjo įtvirtinti pergalės. Generolas J. Szymanowski nutarė pasitelkti lietuvių eskadroną, vadovaujamą K. Narbuto, o H. Dembińskis – 3-iąją ulonų eskadroną. K. Narbuto raiteliai pasižymėjo narsiai įsiverždami į turgavietę, tačiau buvo atremti patrankų karteče ir šautuvų ugnimi. Bandymai išstumti priešą iš miesto eskadrono jėgomis nebuvo sėkmingi. Susidūrimuose jis ir jo trys sūnūs žuvo. Naujų atakų suorganizuoti nepavyko. Beveik 10 val. trukusiame mūšyje rusai patyrė didžiausius per visą karo laikotarpį nuostolius, kadangi žuvo pulkininko Kriukovo dalinio 3 karininkai ir 112 karių (daug buvo sunkiai sužeistų – 358). Įvykių amžininkas Mykolas Petkevičius teigė, kad tą dieną patirti nuostoliai buvo kur kas didesni už Vilniaus mūšio nuostolius.

Po nesėkmės prie Šiaulių A. Gelgaudo korpusas buvo padalintas į tris dalis, o lietuvių sukilėliai pateko į F. M. Rohlando ir H. Dembińskio dalinius, tačiau nemažai veikė ir savarankiškai. Pasitraukus iš Lietuvos lenkų korpusui, o su juo ir apie 2000 vietos kovotojų, priešintis tapo praktiškai neįmanoma. Aplinkybės vis labiau sunkėjo dėl Rusijos kariuomenės aktyvaus persekiojimo, todėl dalis sukilimo vadų persikėlė į Augustavo vaivadiją, dalis pateko į nelaisvę, o kiti pasidavė. Kovas tęsė sukilėliai, vadovaujami T. Mirskio, rugsėjo–spalio mėn. veikę įvairiose Užnemunės vietovėse: Prienuose, Lukšiuose, Vilkaviškyje, Kazlų Rūdoje, Augustave. Sėkmingiausia operacija buvo Augustavo užėmimas, tačiau po Balbieriškio mūšio, patyrus nesėkmę, būriai išsiskirstė. Gardino gubernijoje sukilimas birželį ir liepą plėtojosi vangiai, ypač Pružanų, Slanimo, Kobrino, Lydos apskrityse. Sukilėlius nuolatos persekiojo priešas, o liepos mėn. sukilimas

---

15 Ružancovas A., *Kaunas 1831 ir 1863–1864 m. sukilimuose*, Kaunas, 1927, p. 5; Puzyrewski A. K., *Wojna polsko-ruska...*, p. 353; Pugačiauskas, *Lietuvos karai...*, p. 72.

galutinai nuslopo, kai H. Dembiński pasitraukė į Lenkijos karalystę¹⁶.

Sukilėlių nuostolių skaičiavimas yra sudėtingas dalykas dėl sunkiai įveikiamos problemos – to meto šaltinių stygiaus ir informacijos nepatikimumo. Nepaisant to, reikia įvertinti žuvusiųjų skaičių, kad ir labai apytiksliai, kadangi be to neįmanoma susidaryti bendro kovų vaizdo. Sukilėlių dokumentų ir atsiminimų nėra daug, o juose dažnai pateikiamos bendros žinios, nenurodant skaičių, be to, tendencingai – sumažinat savo nuostolius ir padidinant priešų. Pavyzdžiui, argumentuojama tuo, kad sukilėlių nuostoliai buvo mažesni už rusų, kadangi sukilėliai, taupydami šovinius, tiksliau šaudė. Reikia pabrėžti, kad dažniausiai sukilėliai, kaip pralaimėjusi pusė, neturėjo galimybės tiksliai suskaičiuoti žuvusiųjų, kadangi po mūšio skubiai atsitraukdavo. O Rusijos karinių dalinių vadų raportuose stengtasi padidinti žuvusių sukilėlių skaičių, siekiant vadovybės akyse iškelti pergalės reikšmę, sureikšminti savo nuopelnus. Pavyzdžiui, dalinio vadas T. Bartolomėjus mūšyje prie Tauragės, vertindamas sukilėlių nuostolius, pažymėjo, kad maištininkų nuostoliai labai dideli ir skaičiuojami per 1000 karių, kai iš tikrųjų jų būta keli šimtai, kadangi žinoma, kad sukilėliai kovojo kaip besiginančioji pusė ir sugebėjo atsitraukti. Naujausiais skaičiavimais, bendras žuvusiųjų skaičius galėjo būti apie 5590, neišskiriant lietuvių sukilėlių ir lenkų reguliariosios kariuomenės korpuso karių, kadangi neįmanoma jų atskirai identifikuoti. Kita vertus, ši statistika neapima mirusių nuo žaizdų, o juk sužeisti didesniuose mūšiuose sukilėliai buvo skaičiuojami šimtais¹⁷.

Taigi sukilėlių karinės pajėgos, disponuodamos tik vietiniais ištekliais ir žmogiškaisiais resursais, padedant sąjungininkų lenkų reguliariosios kariuomenės korpusui, 8 mėnesius su pertraukomis sugebėjo tęsti kovą su kur kas gausesniais ir geriau pasirengusiais Rusijos kariuomenės daliniais. Savanoriškai įstoję ar paimiti rekrutais sukilėliai kartu su reguliariosiomis pajėgomis dalyvavo pasipriešinimo kovoje (o tai daugeliui buvo visiškai nauja gyvenimo patirtis) ir įgijo pradinių kariavimo įgūdžių. Visa tai visuomenės sąmonėje palaikė ir formavo ginkluoto pasipriešinimo Rusijos despotinei valdžiai tradiciją, kuri vėliau tapo sektinu pavyzdžiu ateities kartoms.

---

16 Pietkiewicz M., *La Lithuanie et sa dernière insurrection, Bruxelles*, 1832, p. 196; Sliesoriūnas E., 1830–1831 metų sukilimas..., p. 335–336, 340–342; Pugačiauskas V., *Lietuvos karai...*, p. 73.

17 Ten pat, p. 66–75.

III

1863–1864 M. SUKILIMAS: SUKILĖLIŲ BŪRIŲ POTENCIALAS

Prabėgus šiek tiek daugiau kaip trims dešimtmečiams, antrą kartą tikėtasi Rusijos imperijos karinę galią palaužti ginkluotų vietos gyventojų pastangomis, sulaukus *visaliaudinio* palaikymo ir, kaip anksčiau, parėmus Lenkijos karalystės sukilimą. Sukilėlių lyderiai deklaravo savo tikslus: pirmiausia politinį – ATR ir socialinę reformą, suteikiančią valstiečiams žemės ir teisių.

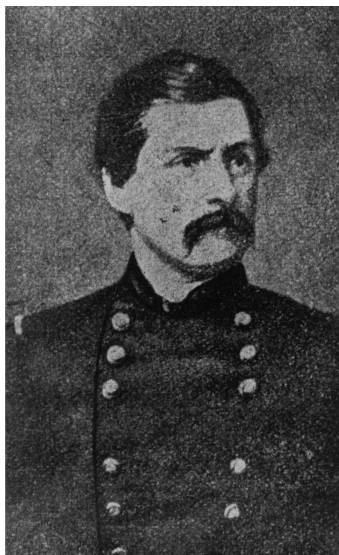
1861 m. pabaigoje Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, susidarė dvi dėl įtakos besivaržančios politinės grupuotės (partijos) – baltieji ir raudonieji. 1863 m. sausio 22 d., anksčiau nei buvo numatyta, sukilimas prasidėjo Lenkijoje, po keleto savaičių – Lietuvoje, Marijampolės apskrityje. Organizaciniai nesklandumai persekiojo sukilimo valdžią iki pat 1863 m. birželio, kai jo organizatoriams pavyko sudaryti koalinę baltųjų ir raudonųjų valdžią – Lietuvos provincijų vykdomąjį skyrių. Jame ypatingi įgaliojimai buvo suteikti Varšuvos paskirtam komisarui. Raudonųjų sukilimo vadai Antanas Mackevičius ir Boleslovas Dluskis (slap. Jablonovskis, 1829–1905), nesutarė su baltųjų valdžios atstovais ir dažnai veikė savarankiškai.

Karo veiksmų geografinės ribos

1863–1864 m. sukilimo, kaip ir 1830–1831 m., geografinės ribos apėmė buvusios LDK teritoriją, tik, savaime suprantama, karo veiksmų intensyvumas buvo skirtingas. Sukilimo pradžios vieta sietina ne su Žemaitija, o su Augustavo vaivadijai priklausančia lietuviškąja Užnemunė, kai 1863 m. sausio pradžioje Tautinės vyriausybės Augustavo vaivadijos komisaras Józefas Piotrowskis sukviėtė organizatorius į prie Pilviškių esantį Antanavo dvarą, čia išsirinko vaivadijos karinį viršininką ir numatė savanorių susirinkimo vietą Vilkaviškyje.

Pirmas 130 sukilėlių savanorių būrys, vadovaujamas Marijampolės mokytojo Žukovskio, buvo prisaikdintas Čystos Būdos kaime, o vėliau gerokai išaugusio būrio vadu paskirtas Kirsnos palivarko savininkas Karolis Jastržemskis. Būtent šiame kaime vasario 2 d. įvyko pirmasis ginkluotas sukilėlių susidūrimas su Rusijos reguliariosios kariuomenės daliniu. Nuo šio regiono neatsiliko Vilniaus gubernijos Trakų apskrities gyventojai, prie Jiezno ir Butrimonių susitelkę į sukilėlių būrį, vasario 4 d. bandė išlaisvinti rekrutus.

Žinia apie prasidėjusį sukilimą skatino pradėti veikti aktyviau vasario–kovo mėn. Švenčionių apskrityje, Zulovo miškuose, sukilėlius telkė Feliksas Vislouchas (1833–?) ir Stanislovas Buchoveckis. Trakų apskrityje rinkosi Vilniaus ir jo apylinkių jaunimas, vadovaujamas paporučikio Kleto Korevos (slap. Skirmuntas), Lydos apskrityje iniciatyvos ėmėsi Liudvikas Narbutas (1832–1863).

Lydos apskrities sukilėlių būrio vadas L. Narbutas (LVIA)

Pamažu būriai kūrėsi ir kitose Vilniaus gubernijos apskrityse. Iš pradžių jie vykdė diversines operacijas: gadino telegrafo linijas, geležinkelyje Vilnius–Sankt Peterburgas apšaudė traukinius ir sargybas.

Kauno gubernijoje sukilimą organizavo Lietuvos komiteto paskirtas Kauno vaivadijos karinių pajėgų viršininkas B. Dluskis. Pirmiausia sukilėliai rinkosi Panevėžio, Kauno ir Šiaulių apskrityse. Lietuvos provincijų skyrius kovo 31 d. išplatino raginimą sukilti ne tik Lietuvos, bet ir Baltarusijos gyventojus, o po kelių savaičių skelbė atsišaukimą baltarusių kalba, adresuotą valstiečiams. Minsko gubernijoje pirmasis sukilėlių mūšis įvyko balandžio 19 d., Vitebsko – balandžio 25 d., Mogiliavo – gegužės 5 d.

Kovo mėn. Gardino gubernijos valdžią pasiekė žinios, kad sukilėliai planuoja užimti miestą. Tai buvo susiję su Gardino jaunimo nusiteikimu pradėti kovą ir gandas, kad jie, susijungę Pariečės apylinkėse su kitais sukilėliais, vadovaujamais L. Kulčickio, ketino pulti centrinę gubernijos miestą. Rusijos karinės pajėgos buvo gerokai padidintos, tačiau tai nesutrukdė Konstantinui Kalinauskui, Lietuvos provincijų skyriaus komisarui, kuruoti būrių kūrimą: verbuoti sukilėlius, rūpintis jų apginklavimo ir amunicijos tiekimo reikalais, užtikrinti tarpusavio komunikaciją.

Gardino gubernijos kariniu viršininku buvo paskirtas 1831 m. sukilimo dalyvis pulkininkas Anufras Duchinskis, štabo vadu – Valerijus Vrublevskis. Pastarojo būrys laikėsi Sokoldos miškuose netoli Baltstogės, jį sudarė miškininkų mokyklos auklėtiniai ir miško darbuotojai. Vėliau prisijungė grupė Rusijos kariuomenės karininkų ir 70 savanorių iš Baltstogės. Kovą būrį sudarė apie 400 sukilėlių. Gardino, Valkavisko, Kobrino ir Lietuvos Brastos apskrityse veikė Aleksandro Lenkevičiaus, Stasiukevičiaus ir Romualdo Trauguto vadovaujami sukilėliai, o aktyviausia kova vyko Pružanų apskrityje.

Minsko gubernijoje, Ihumeno apskrityje, aktyviausiai veikė Stanislavo Laskovskio būrys (250 savanorių), Antano Trusovo būrys (apie 300 sukilėlių) – Minsko apylinkėse. Kiti būriai buvo negausūs, nesugebėję pritraukti daugiau sukilėlių, todėl buvo greitai sumušti. Borisovo ir Slucko apskrityse sukilėlių veiksmus galima vertinti kaip minimalius, o Bobruisko, Rečicos ir Mozyriaus apskrityse, atrodė, kad jie visiškai neveikia.

Mogiliavo gubernijos teritorijoje sukilėlių veiksmai buvo trumpalaikiai – vyko tik gegužės mėn. Sukilimo organizavimui vadovavo Mogiliavo gubernijos

karinis viršininkas Liudvikas Zvieždovskis. Čia veikė keletas sukilėlių būrių, tiesa, susidedančių iš keliasdešimties karių, tarp jų didžiausias buvo Jono Žukovskio (slap. Dalgis) būrys, žygiuodamas per kaimiškas vietas skelbęs valstiečiams atsisaukimus apie išlaisvinimą ir prievolių panaikinimą.

Be šių pastangų, sukilimo organizatoriai platesnio vietos gyventojų palaikymo nesulaukė. Tuo metu gausūs Rusijos daliniai, aktyviai veikdami, neutralizavo būrius, juos išskaidė arba, kaip atsitiko Jono Budzilovičiaus būriui, veikusiam Oršos apskrityje, – sumušė. L. Zvieždovskis, matydamas, kad susidūrė su nenugalimomis kliūtimis, nutarė nebekovoti – likvidavo savo būrį ir išvyko į užsienį.

Vitebsko gubernijoje sukilėlių centru tapo Marienjauzeno dvaras, priklausęs Aleksandrai Lippe-Lipskajai, kurios brolis poručikas Antanas Rykas tapo pagrindiniu organizatoriumi. Prie jo prisidėjo buvusios LDK teritorijose Rusijos įgulse tarnaujantys karininkai, dvaro tarnautojai ir smulkūs bajorai. Rusijos valdžiai pavyko susekti konspiratorius, iš viso buvo nuteisti 44 asmenys. Šioje gubernijoje, kaip ir Mogiliavo, sukilėlių veiksmai buvo epizodiniai, čia, Dysnos, Lepelio ir Sebežo apskrityse, veikė vos 6 nedideli būriai (vadai – broliai Aleksandras ir Vincentas Alšeiskiai, Vladislovas Dyka), kuriuos sudarė nuo kelių dešimčių iki keleto šimtų gerai ginkluotų, turinčių pakankamai šaudmenų ir maisto atsargų karių. Reikia pasakyti, kad šiose teritorijose veikiančius būrius daugiausia sudarė bajorai, gimnazijų ir universitetų studentai, valstybės institucijų tarnautojai, dvarininkai, dvarų tarnautojai, valstiečių buvo mažuma¹.

Palyginę su Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijose susikūrusiais būriais, matome du ryškius skirtumus, susijusius su būrių dydžiu ir sudėtimi. Sukilimui sėkmingai plisti Minsko, Mogiliavo ir Vitebsko gubernijose trukdė visuomenės paramos stoka ir didelės Rusijos karinės pajėgos.

Organizacija, dydis, ginkluotė, aprūpinimas

Lietuvoje sukilimo organizacinė struktūra buvo sukurta tik Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose ir keliose Minsko gubernijos apskrityse. Mogiliavo ir Vitebsko gubernijose ji nebuvo sukurta, tik buvo paskirti kariniai viršininkai. Sukilimo vadovybė siekė, kad sukilėliams vadovautų karininkai. Tam tikslui buvo parengti specialūs dokumentai – karinės instrukcijos, kuriose surašyta bendra ginkluotos kovos tvarka. Svarbiausia užduotis buvo rasti vadų, kurie gebėtų

---

1 Zieliński S., *Bitwy i potyczki 1863–1864 r.*, Rapperswil, 1913, s. 276–278, 286–289; Maksimaitienė O., *Lietuvos sukilėlių kovos 1863–1864 m.*, Vilnius, 1969, p. 93–110; Fajnhauz D., *1863. Litwa i Białoruś*, Warszawa, 1999, s. 160–167; Матвейчык, Д. Ч., Паўстанне 1863–1864 гадоў у Беларусі: нарыс баявых дзеянняў, Мінск, 2013, с. 48–71; Šenavičienė I., *Lietuva ir 1863–1864 m. sukilimas, Lietuvos karai...*, p. 107–109, 113.

organizuoti karines pajėgas, sudarytų planus ir nustatytų taktiką, kurią galėtų įgyvendinti kovos lauke. Karinės organizacijos struktūrą lėmė administracinis padalijimas. Lietuvoje sukilėlių karinės organizacijos vadu tapo gubernijos (vaivadijos) karinis viršininkas, kuriam buvo tiesiogiai pavaldūs apskričių (paviėtų) karinis viršininkas ir sukilėlių būrių vadai. Tiesa, Lietuvos karinei organizacijai buvo labiau būdinga apskrities karinio viršininko institucija². 1863–1864 m. buvo skirti 203 vadai (neatmestina, kad jų galėjo būti ir daugiau). Vilniaus gubernijoje – 34, Kauno – 100, Gardino – 37, Minsko – 24, Mogiliavo – 6, Vitebsko – 2.

Sukilimo vadovybė – Laikinoji tautinė vyriausybė (vėliau – Tautinė vyriausybė) stengėsi nustatyti bendrą karinio vadovavimo tvarką ir ją įforminti karinėse instrukcijose, reglamentuose ir specialiuose potvarkiuose. Šiuose dokumentuose ir jų pagrindu Lietuvos sukilėlių vadovybės parengtose instrukcijose ir nutarimuose atsispindi, kaip buvo formuojamos ir funkcionavo Lietuvos karinės pajėgos. Jie, atsižvelgiant į sukilimo eigą, buvo nuolat atnaujinami. Vidaus tvarkai sukilėlių būriuose ir vidaus subordinacijai palaikyti skirtos karinės instrukcijos išleistos 1861 m. Paryžiuje ir Londone. Sukilimui išibėgėjus ir siekiant įvesti griežtesnę tvarką, gegužės 12 d. Tautinė vyriausybė paskelbė plačios apimties instrukciją dėl naujai kuriamos sukilėlių vaivadijų ir būrių štabų struktūros, dar vėliau nurodyta įkurti karinių komisarų instituciją.

Centrinės valdžios instrukcijos pasiekdavo Lietuvos sukilėlius, be to, buvo rengiamos vietinės instrukcijos, tačiau šių dokumentų, ypač sukilimo pradžioje, stigo. Kaip žinoma, karinius reikalus Tautinėje vyriausybėje tvarkė karinis skyrius, o Lietuvoje – įsteigta karinė sekcija, vadovaujama inžinieriaus kapitono Juozo Kalinausko. Pirmajame įsakyme buvo aprašyta sukilėlių organizacijos Lietuvoje karinė struktūra ir taktika, įsakyta kariniams viršininkams besąlygiškai vykdyti išdėstytus nurodymus. Štai keletas pagrindinių jų nuostatų: vaivadijos karinis viršininkas yra vyriausiasis karinių pajėgų vaivadijoje vadas, kuriam pavaldūs pavietų ir būrių kariniai viršininkai (jeigu būrys peržengtų vaivadijos ribas, jo vadovavimą perimtų tos vaivadijos viršininkas ir analogiškai jam būtų pavaldūs minėtų pavietų ir būrių viršininkai). Tikrosios tarnybos kariams, be nustatyto išlaikymo, buvo numatyta mokėti mėnesinę algą.

Būriams buvo draudžiama turėti didelius kiekius amunicijos, kadangi ji dažnai atitekdavo priešui, nurodyta pagrindines atsargas laikyti slaptose tam specialiai įkurtose vietose, o nedidelę jų dalį nešiotis. Sukilėliams, siekiant apsaugoti juos nuo rusų valdžios represijų, buvo draudžiama lankytis dvaruose. Tai, kas reikalinga būrio kasdieniam išgyvenimui, jie turėjo per pasiuntinius pasiimti sutartose vietose. Karininkams ir kariams buvo draudžiama pasitraukti iš būrio

---

2 Fajnhauz D., 1863. *Litwa i Białoruś...*, p. 117.

be leidimo, netgi savaitgaliais išvykti į dvarus, kaimus ir miestelius. Nurodyta nuolat būti pasirengusiems – statyti 2 karių sargybas. Įsakymai turėjo būti skaitomi visam būriui³.

1863 m. Lietuvos laikinosios provincijos vyriausybės vadinamojoje „Sukilimo instrukcijoje“ apibrėžtos sukilėlių būrių vadų valdžios ir kompetencijos ribos – kol negauna nurodymų iš vaivadijos viršininko, būrio vadas savo užimtoje teritorijoje disponuoja neribota valdžia, yra „savo pavaldinių gyvenimo ir mirties ponas“, turi kviesti prisijungti prie sukilimo visus galinčius nešiotis ginklą ir valstiečių skriaudėjus karo lauko nutarimu bausti mirties bausme, kad užkirstų kelią savivaliavimui⁴.

Šiame sukilime, palyginti su 1830–1831 m. sukilimu, dalyvavo nemažai kariškių, vadovavusių sukilėlių jungtiniams daliniams ir atskiriems būriams. Vienas iš rekrutavimo šaltinių buvo 1861–1862 m. Genujoje, vėliau Cuneo veikusi karininkų mokykla, įsteigta Lenkijos emigrantų pastangomis. Šios mokyklos 200 absolventų įsiliejo į sukilėlių gretas Lenkijoje ir Lietuvoje, tarp jų – sukilėlių būrių vadai F. Visluochas, S. Buchoveckis, Boleslovas Kolyška (slap. Kajetonas, 1836–1863), Z. Mineika, T. Nešokotis, Valeras Mročkovskis ir dėstytojas Povilas Suzinas (1837–1863).

Dar vienas kadrinių karininkų šaltinis – Rusijos imperijos kariuomenė ir karinės mokymo įstaigos. Į Lietuvą iš Sankt Peterburgo atvyko Rusijos generalinio štabo kapitonas Zigmantas Sierakauskas, artilerijos kapitonas Ignas Leskauskas, atsargos majoras B. Antonievičius ir keliolika kunigaikščio Konstantino karo artilerijos kariūnų – Tadas Nemčevskis, Povilas Vivulskis, Povilas Bagdonavičius (1842–1863), Henrikas Kulieša. Kiti ketino atvykti į Lietuvą, kai prasidės užsienio valstybių intervencija.

Sukilime galėjo dalyvauti apie 100 Rusijos kariuomenės karininkų ir apie 60 karo mokyklų auklėtinių, taip pat dalis perėjęsių į sukilimo pusę vietinių dalinių (Kasperas Feliksas Maleckis (1840–1917), Dominykas Felicijonas Maleckis (1841–1863)). Kilę iš buvusios LDK teritorijų karininkai atvyko iš Maskvoje dislokuotų dalinių. Į sukilimą įsijungė atsargos karininkai ir puskarininkiai, kaip antai, B. Dluskis (slap. Jablonovskis, 1829–1905), L. Narbutas, Edvardas Šulcas, G. Čechovičius, Antanas Jasinskis (1822–1877), Tomas Egidijus Kušleika (1821–1894), Mamertas Gedgaudas, Zigmantas Citaivičius (1828–1863), Stanislovas Kozakauskas (1837–1863), Horodenskis (slap.

---

3 Maksimaitienė O., Lietuvos sukilėlių kovos..., p. 44–46; Vaičenonis J., 1863–1864 m. sukilimas: karinis aspektas, *1863 metų sukilimas: veidai, vardai, istorijos*, Šiauliai, 2013, p. 19; Šenavičienė I., 1863 m. Lietuvos kariuomenės fenomenas, *Kintančios Lietuvos visuomenė: Struktūros, veikėjai, idėjos*, Vilnius, 2015, p. 413–414.

4 1863 m. Lietuvos ir Baltarusijos laikinosios provincijos vyriausybės instrukcija sukilėlių būrių vadams, *Восстание в Литве и Белорусси*, Москва, 1965, p. 9.

Kęsgaila (1833–1863), Severinas Grosas (slap. Aleksandraitis), Aleksandras Stabrovskis (slap. Liubičius, 1839–?), Julijonas Čiudovskis (slap. Zbogemskis, 1832–?), Maksimiljonas Černiakas (slap. Lada, 1834–1865), A. Jasinskis (1822–1877) ir kiti. Nepaisant šios palankios aplinkybės, kadrinių karininkų stigo, todėl būriams vadovavo ar ėjo karininkų ir puskarininkų pareigas neturintys specialaus karinio pasirengimo, juolab karinio vadovavimo praktikos, asmenys, tarp jų – studentai Bronislovas Žarskis, Povilas Červinskas (slap. Sova), moksleiviai Boleslovas Narbutas, Astalfas Kvinta, valdininkas Vladislovas Suzinas, kunigai A. Mackevičius, Antanas Norvaiša, Vladislovas Dembskis ir Juozas Gorbačevskis, valstiečiai Adomas Bitė, Kazimieras Lukošius, Mykolas Puidokas, Vilimas.

Istorikės Onos Maksimaitienės skaičiavimais, 62 sukilėlių vadai turėjo karinį pasirengimą: Vilniaus ir Kauno gubernijose buvo 56 Rusijos kariuomenės tikrosios tarnybos ir atsargos puskarininkiai ir eiliniai, 4 Cuneo karo mokyklos karininkai (mūsų žiniomis, 6 gubernijose būrių vadais buvo 8 Cuneo auklėtiniai), 2 – tarnavę kitų valstybių kariuomenėse. Be karinio išsilavinimo vadovavo 64: 8 studentai, 3 moksleiviai, 8 kunigai, 8 tarnautojai, gydytojai, agronomai, matininkai, 2 dailininkai, 14 valstiečių (išimtinai Kauno gubernijoje), 1 miestietis, 20 bajorų ir dvarininkų (taip pat tik Kauno gubernijoje); 19 asmenų biografijos neišsiaiškintos. Ši statistika liudija, kad apie pusė būrių vadų karybos meno mokėsi mūšiuose⁵.

Tarp vadų išsiskyrė 36 metų Z. Sierakauskas, išsitarnavęs Rusijos kariuomenėje nuo eilinio iki generalinio štabo kapitono ir turėjęs daugiausia – 8 metų – karo tarnybos praktikos. Tiesa, tarnybą pradėjo eiliniu Rusijos gilumoje esančioje karinėje tvirtovėje, vėliau ėjo puskarininkio pareigas prižiūrėdamas karinės statybos darbus ir tik nuo 1856 m. tarnavo Bresto pulke praporščiku. Nuo 1857 m. 2 metus karybos žinias gilino Generalinio štabo akademijoje, ją baigęs buvo paskirtas į Rusijos kariuomenės generalinio štabo Statistikos skyrių, ten rengė drausmės statutą. Naudodamasis tarnybinėmis pareigomis, sugebėjo gauti Vakarų gubernijų ir Lenkijos karalystės karinius žemėlapius. Pažymėtina, kad karininko praktika labiausiai susijusi su karinėmis-administracinėmis pareigomis, o ne su praktine kovos patirtimi, tačiau jis buvo plataus politinio ir visuomeninio akiračio, turėjo lyderio savybių ir organizacinių gebėjimų. Todėl neatsitiktinai Z. Sierakauskas, asmuo, turintis autoritetą tarp sukilėlių vadų, 1863 m. pradžioje buvo paskirtas Lietuvos sukilėlių kariniu viršininku. Tiesiog buvo tikima jo, kaip karininko, talentu.

---

5 Maksimaitienė O., Lietuvos sukilėlių kovos..., p. 53–58; Vaičėnionis J., 1863–1864 m. sukilimas..., p. 12–15.

Sukilėlių būrių vadas
Z. Sierakauskas (LVIA)

nės artilerijos paporučikas, studijavęs Pavlovsko kadetų korpuse ir Michailovo artilerijos mokykloje. Pastarojoje mokėsi ir P. Bagdonavičius (Niečujus) (apie 1842–1863), turintis kario ir vado savybių, kadangi buvo disciplinuotas, nuovokus ir drąsus, savo 150 karių būrį mokė rikiuotės. Rusijos kariuomenės atsargos poručikas T. Kušleika įgijo karinių veiksmų patirties malšindamas 1849 m. sukilimą Vengrijoje⁶.

Ne kariškiai vadai vadovavosi savo gyvenimiška patirtimi, dažnai jaunatviniu entuziazmu, nenumaldomu ryžtingumu ir, be abejo, demonstravo tam tikras lyderio, gebančio suburti žmones kilniam tikslui, savybes. Vienas ryškiausių buvo kunigas A. Mackevičius, kurio asmenines savybes nežinomas įvykių amžininkas apibūdino taip: „Nebuvo žymus vadas, apdovanotas kariniu genialumu, bet pasiekė šlovę vien ryžtu ir drąsa – ta neatsiejama visų didžiųjų sielų savybė.“ A. Mackevičiaus vadovavimas būriui buvo išskirtinis ta prasme, kad jis siekė skubiai susijungti su kitais sukilėlių būriais ir taip rasti savo kariams tikrai patyrusį vadą. Tai, pasak istorikės Olgos Mastianicos, liudija, kad A. Mackevičius savo vaidmenį pirmiausia suvokė kaip dvasinio, o ne karinio vadovo.

Gargždų vikaras Izodorius Noreika taip pat ėmėsi organizuoti būrį, tačiau dalinys greitai buvo likviduotas, o vadas sušaudytas. Dailininkas Eliziejus Liut-

Karinius gebėjimus demonstravo ir Rusijos kariuomenės atsargos kapitonas B. Dluskis. Jis vadovavo sukilėliams Žemaitijoje, puikiai išmanė ir, kaip matysime vėliau, taikė partizaninio karo taktiką. Lydos apskrities karinis viršininkas L. Narbutas turėjo kariavimo patirties, įgytos Kaukaze, kovose su kalniečiais, pakeltas į praporščikus, Krymo kare kovėsi su turkais. Taigi kovinės patirties per beveik dešimtmečius tarnybos sukaupta buvo pakankamai.

Jos turėjo ir Z. Citavičius, vadovaujantis 250 sukilėlių būriui, tarnavęs Sankt Peterburgo II kadetų korpuse ir kavalerijos dalinyje Tverėje ir išsitarnavęs iki kapitono laipsnio. D. Maleckis, Rusijos kariuomenės

6 Maksimaitienė O., Iš Zigmanto Sierakausko gyvenimo ir veiklos, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, serija A, 1965, t. 1 (16), p. 145–148; Jurgėla R. K., *Lietuvos sukilimas 1862–1864*, Boston, 1970, p. 281; Vaičenonis J., 1863–1864 m. sukilimas..., p. 12–13; Brigys J., *1863 m. sukilimas Raseinių apskrityje: biografijų žodynas*, Vilnius, 2013, p. 71; *Sukilėlių būrių Žemaitijoje monografija*, parengė Ieva Šenavičienė, Dainius Junevičius, Vilnius, 2015, p. 76–80, 84–87, 116–121, 128–132.

kevičius (1825–1863) prie Karsakiškio vadovavo būriui, dislokuotam Žaliojoje girioje, buvo A. Mackevičiaus pavaduotojas⁷.

Lenkijoje prasidėjus sukilimui, Lietuvoje spontaniškai kūrėsi savanorių sukilėlių būriai. 1863 m. kovo 28 d. sukilėlių būrio vadas Kletas Ciškevičius nusiuntė Pašušvio klebonui įsakymą dėl visuotinio šaukimo paskelbimo. Iš apylinkės klebonų to pareikalavo ir Nevėžio būrio vadas T. Kušleika – nurodė iš kiekvienos trobos į mišką pasiųsti po vieną žmogų su dalgiu ar vežimu, o atgal sugrįžusio (pabėgusio) namiškiams liepė nepriimti. Tautinė vyriausybė visuotinio šaukimo įsakymo nebuvo paskelbusi, o savavalių tokio šaukimo organizatorių Lenkijos karalystėje ir Lietuvoje greičiausiai atsirado ne vienas. 1863 m. balandžio 29 d. ji išleido instrukciją, kurioje buvo nurodyta, kad kiekviena apskritis gali įtraukti į sukilimą tik tiek žmonių, kiek įstengia apginkluoti.

Naujausių tyrimų duomenimis, sukilėlių skaičius Lietuvoje turėjo svyruoti nuo 38 695 iki 50 000. Pažymėtina, kad tikslesnį skaičių pateikti ganėtinai keblu dėl didelio sukilėlių mobilumo, t. y. būriuose sukilėlių skaičius nuolatos keitėsi dėl jų susijungimo arba išsiskaidymo į smulkesnius vienetus, būrius nuolat tai palikdavo, tai papildydavo nauji žmonės, be to, susidūrimuose neretai jie smarkiai nukentėdavo. L. Narbuto būrys, kol buvo visiškai sunaikintas, atsikūrė 5 kartus, A. Mackevičiaus – 10 kartų. Istorikės Ievos Šenavičienės duomenimis, Vilniaus gubernijos sukilėlių būriuose galėjo kovoti 6 628, Kauno gubernijoje – 17 03567, Gardino gubernijoje – 10 056, Minsko gubernijoje – 4133, Mogiliavo gubernijoje – 734, Vitebsko gubernijoje – 109 vietos gyventojai. Pagal sukilėlių skaičių 1863 m. sukilimo intensyvumas Kauno gubernijoje buvo 2,6 karto didesnis nei Vilniaus gubernijoje, 1,7 karto – nei Gardino gubernijoje, 4,1 karto – nei Minsko gubernijoje, 23,2 karto – nei Mogiliavo gubernijoje ir 156,3 karto – nei Vitebsko gubernijoje. Į Gardino guberniją perėjo ir kovojo 36 būriai iš Lenkijos karalystės, kuriuose apytikriai galėjo būti apie 6150 žmonių⁸.

Anksčiau trumpai aptarėme karinę hierarchinę valdymo struktūrą, o dabar apžvelgsime tokius karinių pajėgų ypatumus kaip jų suskirstymo tvarka, logistika, ginkluotė ir karių gyvenimą reglamentuojančios taisyklės. Visa tai buvo stengiamasi reglamentuoti Tautinės vyriausybės potvarkiais, kuriais siekta sukilėlių pajėgas organizuoti remiantis reguliariosios kariuomenės funkcionavi-

---

7 Mastianica O., Dėl kun. Antano Mackevičiaus vadovavimo sukilėlių būriui 1863–1864 m. sukilime, in *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse*, Vilnius, 2009, p. 205, 209; Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė. Biografijos kontūrai, parengė Ieva Šenavičienė, *Historiae Lituaniae fontes minores*, t. VII, Vilnius, 2012, p. 195–196; Sukilėlių būrių..., p. 171., Prašmantaitė A., *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius, 2014, p. 108.

8 Kieniewicz S., *Powstanie styczniowe*, Warszawa, 2009, s. 488; Šenavičienė I., Lietuva ir 1863–1864 m. sukilimas, Lietuvos karai..., p. 111–114.

mo praktika. Pagal Tautinės vyriausybės įstatymus dalyvavimas sukilime buvo laikomas karo tarnyba, už kurią iki darbo užmokesčio ar pensijos gavimo ar dėl sužeidimų praleistas laikas turėjo būti skaičiuojamas trigubai, o žuvusio kario šeimai išmokama pinigine pašalpa. Kariniai sukilėlių laipsniai buvo kaip ir kitose kariuomenėse – pulkininko, kapitono, majoro, poručiko, paporučikio, feldfebelio, vachmistro, kapralo. Sukilėlių kariuomenė buvo dalijama į būrius ir eskadronus. Ji susidėjo iš kavalerijos ir pėstininkų (šaulių ir dalgininkų). Kavalerija turėjo būti ginkluota ietimis, kardais ir pistoletais, šauliai – štuceriais (graižtviniais šautuvais) ar šautuvais su durtuvais, dalgininkai – ištiesintais dalgiais, ietimis, kartais durtuvais, būgnininkai – pistoletais, trimitininkai – kardais ir pistoletais. Karininkai buvo ginkluoti kardais ir revolveriais.

Lygiavamzdis medžioklinis šautuvas su kapsuline spyna, kalibras – 18 mm, Rusija, Tula, XIX a. II pusė (VDKM)

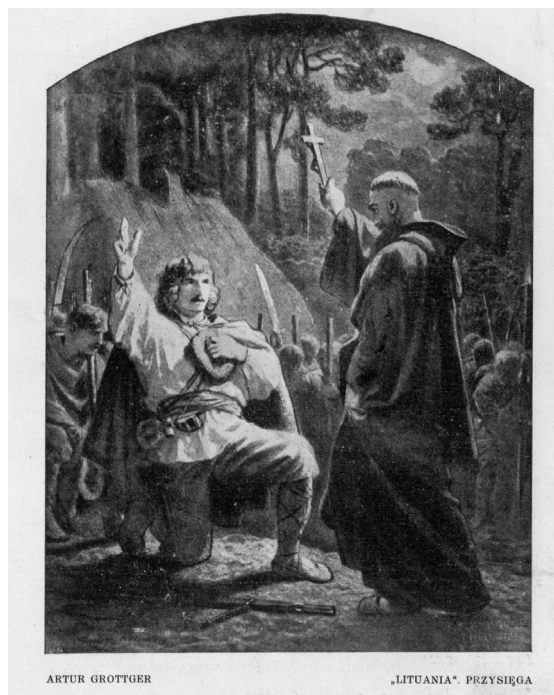

Pistoletas su kapsuline spyna, kalibras – 11,2 mm, XIX a. II pusė (VDKM)

Būrio vadams buvo neprivaloma karinius veiksmus aiškinti eiliniams, apie juos pranešdavo tik prieš pat žygį ar mūšį. Bausmės dėl drausmės pažeidimų būryje būdavo įspėjimas, tarnyba be eilės, sunkesnis darbas, areštas, nušalinimas nuo pareigų, ypatingais atvejais galėjo bausti net mirtimi. Moterims dalyvauti sukilime buvo draudžiama. 1863 m. pabaigoje Tautinė vyriausybė buvo numačiusi reorganizuoti sukilėlių pajėgas, skirstydama jas į korpusus, divizijas, pulkus

ir batalionus. Lietuva turėjo sudaryti V korpusą (vadovauti numatytas B. Dluskis), tačiau to nebuvo padaryta⁹.

Reikėtų atkreipti dėmesį į dar vieną svarbų dalyką – daugumos Lietuvos tautinės vyriausybės dokumentų nebuvo galima įgyvendinti dėl keleto paprastų priežasčių: trumpo būrių gyvavimo laikotarpio, profesionalių karininkų stokos, minimalaus finansinio ir materialinio (maistu ir ginklais) aprūpinimo. Būrių vidaus tvarką stengtasi reguliuoti vadovaujantis turimomis instrukcijomis, taip pat ir jų struktūrą, bent jau didesnių būrių, kurie buvo skirstomi į plutonus (20–30 karių) ir sekcijas (10 žmonių). Ypatingas dėmesys buvo skiriamas saugumui. Žygio metu raiti žvalgai turėjo joti priekyje 200–300 m atstumu nuo pagrindinio būrio, taip pat reikėjo organizuoti 2–3 pėsčių karių sargybą būrio šonuose. Laikinosiose stovyklavimo vietose išstatoma 2 žmonių sargyba ir siunčiami žvalgai stebėti prieš judėjimo keliais. Būrys laikino sustojimo vietoje gyvenvietėse turėjo būti apgyvendintas klojimuose ir kituose tokio pobūdžio statiniuose, kad kariai būtų dislokuoti kuo kompaktiškiau, o būrio vadas galėtų pasirūpinti asmenine apsauga.

ARTUR GROTTGER

„LITUANIA“. PRZYSIĘGA

„Sukilėlio priesaika“,
dail. Arturas Grotgeras (LVIA)

Įstoję į būrį sukilėliai prisiekdavo, buvo supažindinami su elementariomis karinės tvarkos taisyklėmis. Būriuose stengtasi palaikyti drausmę viešai baudžiant nusikaltusius aukščiausiomis baudmėmis. A. Mackevičiaus būryje sudaryti teismai paskelbė nuosprendį už bajoro Noreikos nužudymą, sukilėlį Tiškevičių nuteisė pakarti už pasitraukimą iš sargybos posto, ketinimą išprievartauti merginą ir arklių iš sukilėlių stovyklos pagrobimą. Būrių vadai už savivaliavimą (piniginių rinkliavų iš dvarininkų rinkimą, produktų, arklių ir kito turto atiminėjimą) Tautinės vyriausybės įsakymais buvo nušalinti nuo vadovi-

9 Восстание..., p. 469–471; Vaičenonis J., 1863–1864 m. sukilimas..., p. 12–13; Šenavičienė I., 1863 m. Lietuvos kariuomenės fenomenas..., p. 416–417.

mo arba net patys būriai išformuoti, kaip tai atsitiko T. Kušleikos vadovaujamai kavalerijai¹⁰.

Lietuvoje dar prieš sukilimą mėginta apsirūpinti ginklais iš užsienio, tačiau, nepaisant pastangų, buvo pasiekta nedaug. Lietuvos vadovybė savo agentui užsienyje Bronislovui Zaleskiui tam tikslui buvo davusi 100 tūkst. sidabro rublių, Belgijoje jos pavesti sukilėliams ginklų ieškojo Achilas Bonoldis, vėliau – B. Dluskis. Sukauptiems ginklams laikyti Kėdainiuose buvo įkurta slapta bazė. Nepaisant finansinio palaikymo, iš pradžių pastangos ne visada buvo vaisingos. Kaip žinoma, nepavyko iki galo didžiausia pulkininko Teofilio Lapinskio vadovaujama dėl ginklų, amunicijos ir kovotojų organizuota ekspedicija, kai iš Anglijos į Žemaitiją Baltijos jūra gabenta per 150 savanorių (tarp jų – keliolika karininkų), 1000 karabinų, 750 kardų, 200 iečių, 100 tūkst. šovinių karabinams, 50 centnerių parako, 2 mln. kapsulių, daug pabūklų, dalgių, revolverių, drabužių ir batų. Lietuvos pakrantę ekspedicija pasiekė tik 1863 m. birželio 15 d. Ginklus ir žmones į krantą bandyta plukdyti valtimis, tačiau, kilus audrai, dauguma įgulos ir ginklų nuskendo¹¹.

Tačiau prasidėjus sukilimui paaiškėjo tikrieji ginklų stygiaus mastai, kai kur į būrius savanoriai netgi nebuvo priimami, nes neturėjo ginklų. Šiuo atveju labiausiai gelbėjo geografinis veiksnys, t. y. pasienio su Prūsija zona, kur vietos gyventojai galėjo pasinaudoti kontrabanda. Akivaizdu, kad tokiu būdu buvo galima gauti jų tik nedidelius kiekius, nuo 1863 m. vasario uždarius sieną, pagal Sankt Peterburge pasirašytą vadinamąją Alvenslebno konvenciją dėl Rusijos ir Prūsijos bendradarbiavimo, malšinant sukilimą, karybos reikmenis ir medžiagas gabenti buvo gerokai sunkiau. Paraką per muitines sukilėliai gabendavo raudonmedžio gabaluose, sardinių dėžutėse, garstyčių, mineralinio vandens, romo buteliuose. Jie įsigijo kardų, pistoletų, šautuvų, amunicijos, netgi Lježe pagamintų štucerių, vertinamų dėl kokybės. Ginklų lengviau pavykdavo gauti tik Augustavo vaivadijos sukilėliams, kurie susitardavo su pasienio miestelių – Šakių ir Virbalio – gyventojais, palaikančiais glaudžius ryšius su Prūsijos pirkliais.

Taigi daugiausia ginklų buvo įsigyjama vietoje. Jau minėjome, kad sukilėlių vadovybės nurodymu savanoriai iš namų turėjo pasiimti turimus ginklus – vienavamzdžius arba dvivamzdžius medžioklinius šautuvus, revolverius, pistoletus, kardus, šovinių, parako, ištiesintus dalgius, ietis, kirvukus, pritaisytus prie ilgos rankenos. Pirmaisiais sukilimo Lietuvoje mėnesiais Lietuvos sukilėlių vadovybės raštuose nurodoma, kad kiekvienas sukilėlių būrio vadas taip pat turi teisę, išdavęs kvitą, paimiti iš gyventojų šaunamuosius ginklus ir dalgius.

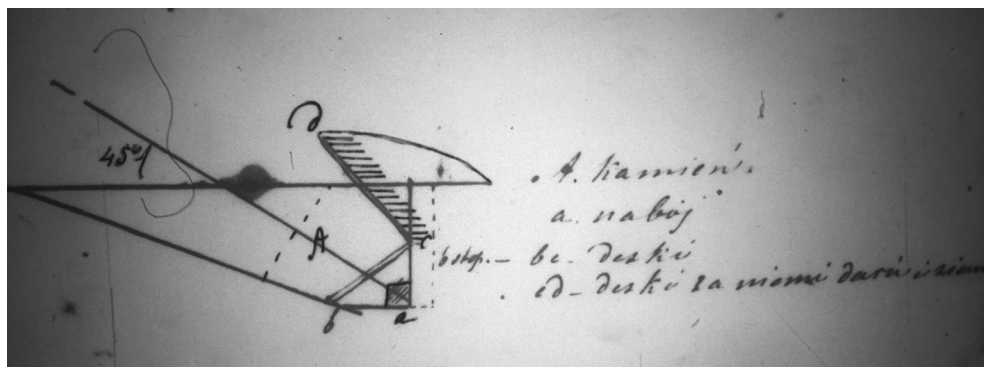
10 Восстание..., p. 470–471; Maksimaitienė O., Lietuvos sukilėlių kovos..., p. 91–93; *Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai*. Sud. Maksimaitienė O., Strazdūnaitė R., Vilnius, 1988, p. 102, 121, 135–136.

11 Zieliński S., *Bitwy i potyczki...*, p. 298–299.

Stovyklose buvo steigiamos ginklų dirbtuvės ne tik jiems gaminti, bet ir remontuoti, kulų ir šratų liejyklos, telkiamos maisto, drabužių atsargos. Viena me mūšyje bandyta panaudoti du falkonetus ir medinę patranką. Parako sukilėliai gaudavo iš miestų prekyvių žydų, kai kada iš kitų būrių, turinčių didesnes jo atsargas, alavo – išlydę iš dvarų surinktų laikrodžių svarsčius arba gavę iš degtinės varyklų.

Sukilėliai, priešingai nei ankstesniame sukilime, praktiškai nesinaudojo patrankomis. Sukilėlio L. Narbuto tėviškėje Šavrių dvare Lydos apskrityje buvo atkastos dvi plieninės 3 svarų patrankos, tačiau neaišku, ar jos buvo naudotos. Sukilėlių vadas Juozapas Košanskis (slap. Glebas) kautynėse prie Alytaus naudojo savadarbę medinę patranką, kuri po to iš karto tapo netinkama. Pagrindinis sukilėlių ginklas buvo vienvamzdis arba dvivamzdis medžioklinis šautuvas, nes karinių šautuvų buvo nedaug ir tie patys įsigyti daugiausia kaip trofėjai. Dažniausiai naudoti šaltieji ginklai – perdirbti dalgiai, ietys, pagamintos iš šieniu ir šiaudams smulkinti mašinų peilių, kardai. Karininkai įprastai turėjo revolverius ir pistoletus.

Tiesa, būta bandymų naudoti minas. Štai sukilėlių parengtoje minos įrengimo ir naudojimo instrukcijoje skaitome, kad duobė turi būti iškasta 45 laipsnių kampu iki 6 pėdų (1 pėda – 30,48 mm) gylio, jos dugnas išklotas lentomis, ant jo išberta 60 svarų parako ir jis taip pat uždengtas lentomis, o ant jų sukraunami 6–7 vežimai nedidelių akmenų, kad efektyviai būtų išnaudota parako sprogimo jėga. Parako užnugaryje irgi klojamos lentos, siekiant jo jėgą nukreipti reikiama kryptimi. Taip parengta mina užverčiama ir prispaudžiama žemėmis. Apskaičiuota, kad akmenys po sprogimo turėjo kristi ne arčiau negu už 40 sieksnių (1 sieksnis – 2,1 metro) ir padengti iki 300 kvadratinių sieksnių (1 kvadratinis sieksnis – 4,5 metro) plotą. Tokios minos, įrengtos prie Rusijos dalinių žygiavimo kelių, priešui galėjo padaryti daug nuostolių. Minai parengti, projektuotojų nuomone, reikėjo 3 val. ir 20–30 žmonių.

Minos instrukcija

Bandyta Sankt Peterburge ir Rygoje įsigyti ginklų, formų metalo kulkoms lieti, tai atsivežti Varšuvos–Sankt Peterburgo geležinkeliu ir atplukdyti upėmis. Antai 1863 m. birželio 28 d. Minsko gubernijoje, Rečicos apskrityje, Pripetės upėje sulaikytame garlaivyje buvo rasta šautuvų, o prie Belosorokų miestelio – pirklio valtis su šautuvais, paraku ir šaudmenimis. Dar vienas ginklų įsigijimo būdas buvo užpulti Rusijos kariuomenės ginklų sandėlius, nedidelius dalinius ar karinį transportą, taip pat jų įsigyti mūšiuose kaip karo trofėjų.

Sukilėliai buvo skatinami pinigineis premijomis: apskričių viršininkai turėdavo sukilėliams už štucerį su durtuvu, atsižvelgdami į jo būklę, sumokėti 16–20 grašių, už karabiną su durtuvu – iki 13 grašių, už gerą kuprinę – 6–20 grašių, už šovininę – 3–10 grašių, už pistoletą – 5 grašius, už revolverį – 6–20 grašių, už maišelį didelio kalibro 10 tūkst. padegamųjų kapsulių – 20 grašių, už sauso parako centnerį – iki 66 grašių, už gerą patranką – iki 666 grašių, už patranką su vežimu ir arkliais – iki 1066 grašių, už dėžę su amunicija – 100 grašių, už vežiojamą dėžę su amunicija – 200 grašių¹².

Sukilėliai neturėjo galimybių įsigyti vienodų uniformų, todėl buvo rekomenduojama laikytis etalono, numatyto kariuomenei, ir dėvėti pilko milo ar vilnos drabužius, kelnes, ilgus batus, paprastas kepures, tokių pat formų ir spalvų, kokios nešiojamos apylinkėje, kad prireikus galima būtų pasislėpti tarp gyvenotojų. Viršutiniai drabužiai – milinės, „vengrinės“, žiemą – kailiniai, sermėgos, austriški ir rusiški kariniai vilnoniai apsiaustai (burkos), sujuosti odiniais diržais su sagtimis. Sukilėlių karininkai nešiojo perpetes, kartais – antpečius su žvaigždutėmis, antsiuvus ant rankovių ir kokardas ant krūtinės, sidabrinčius ir auksinius galionus, ant kepurėlių – kokardas, plunksnas. Sukilėliai nešiojo šovinines, turėjo kišenėles padegamosioms kapsulėms laikyti, kuprines ar medžioklinčius krepšius. Pavyzdžiui, Z. Sierakausko būrio sukilėliai dėvėjo pilkas milines ir juodas kepures, A. Mackevičiaus kariai – pilkas milines iki kelių, sujuostas odiniais diržais, karininkai – „vengrinės“, o vadas vilkėjo avikailiu pamuštais tautiniais lenkų drabužiais, pečius dengė margu rytietišku apsiaustu, mūvėjo apskritą raudoną kepuraitę su stručio plunksna. Vadai dėl saugumo sumetimų privalėjo savo aprangą neišsiskirti iš eilinių, jų statusą rodė tik antpečių ir apykaklių antsiuvai. Panevėžio apskrities sukilėlių viršininkas Mečislovas Siesickis (slap. Centauras) surinko keliems šimtams karių drabužius (marškinius, kelnes,

12 Minos instrukcija, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 494, ap. 1, b. 28, l. 6; Janulaitis A., *1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje*, Kaunas, 1921, p. 37–39; Восстание..., p. 9–10; Maksimaitienė O., *Lietuvos sukilėlių kovos...*, p. 57–67; Fajnhauz D., 1863. Litwa i Białoruś..., p. 234–235; Šenavičienė I., 1863 m. Lietuvos kariuomenės fenomenas..., p. 420–421; Vaičėnionis J., 1863–1864 m. sukilimas..., p. 15–16; Górze B., *Uzbrojenie oddziałów powstańczych w latach 1863–1864, Powstanie Styczniane 1863–1864, Aspekty militarne i polityczne*, Materiały z sympozium, pod redakcją naukową prof. dr. hab. Janusza Wojtasika, Warszawa, 1995, s. 54; Antanas Mackevičius. *Laiškai ir parodymai...*, p. 41.

autus), keletą kuprinių ir šovininių. Drabužius ir batus stovyklose siuvo siuvėjai ir batsiuviai. L. Narbutas vilkėjo avikailiu apsiūtą striukę¹³.

1863 m. balandžio 8 d. Tautinė vyriausybė nurodė pavietų išdo komitetams į Tautos išdą surinkti pinigus iš žemvaldžių, pramonininkų ir kitų profesijų asmenų, taip pat gyventojų. Mokestis – nuo 2 iki 10 % grynųjų nuolatinių pajamų, gautų 1862 m. Nuo mokesčio buvo atleidžiami neturintys nuosavybės valstiečiai, tačiau jiems nebuvo draudžiama aukoti savo noru. Kad ir nepalan-kiomis sąlygomis, rinkliavas pavyko organizuoti, tačiau surinktos sumos nebuvo didelės – keli šimtai rublių sidabru.

A. Mackevičiaus būrio finansinė situacija atrodė taip: vadas paaukojo 360, žmonės – 450, karo vadai B. Kolyška ir Z. Sierakauskas – 1250, iš kitų rinklia-vų – 240 rublių sidabru. Taigi A. Mackevičius disponavo 2300 rublių sidabru, be to, prisidėjo aukomis bajorai, pakelti į karininkus, kuriems dar net nebuvo mokama alga. Šios sumos, anot vado, taupiai naudojant, pakako būriui išlaikyti. Nemažai lėšų buvo skiriama sukilėlių algoms mokėti, kas mėnesį 3 rubliai mais-to produktams pirkti ir kitoms reikmėms¹⁴.

Dar vienas pajamų šaltinis – rusų valdžios institucijų iš gyventojų surinktų mokesčių konfiskavimas. Kartais taip pavykdavo gauti nemažas sumas, kaip an-tai, iš Užvenčio valsčiaus viršaičio buvo paimta 390 rublių, iš Valkininkų – net 500 rublių sidabru. Reikia pasakyti, kad, paėmę pinigus, sukilėliai išrašydavo kvitus. Panevėžio apskrityje sukilėlių vadas E. Liutkevičius pinigus rinko iš dva-rininkų, konfiskuodavo surinktus mokesčius. Tokiu būdu jis disponavo tūks-tantinėmis pinigų sumomis ir galėjo paremti būrių vadus Z. Sierakauską (2500 rublių sidabru) ir Jakubovskį (1000 rublių sidabru)¹⁵.

Žvilgtelėkime, kaip maitinosi sukilėliai. Pagal 1863 m. gegužės 22 d. Tauti-nės vyriausybės išleistas sukilėlių stovyklose gyvenimą reglamentuojančias ins-trukcijas, kareiviai turėdavo keltis 4–5 val. ryto pagal būgnininko ar trimitinin-ko signalą. Atsikėlę privalėdavo nusiprausti, sukalbėti poterius, tada susitvarkyti drabužius ir amuniciją. Po pusryčių 2–3 val. vykdavo rikiuotė, po jos būdavo laisvalaikis, tada kariai ir išsimaudydavo, išsiskalbdavo drabužius. 12–13 val. valgydavo pietus. Karininkai negalėjo išsiskirti, turėdavo drauge su kareiviais pietauti. Dienos davinyš kiekvienam būrio nariui, nepaisant laipsnio, buvo nu-statytas toks: 2 svarai duonos (1 svaras – 365 gramo), 1 svaras mėsos (jautienos, veršienos, avienos), 1 svaras košės; kiaulienos pėstininkams būdavo skiriama 1/4 svaro, raiteliams – 1/8 svaro, druskos – 1/30 svaro, degtinės – 1/4 kvortos.

13 Ten pat, p. 39, 89–90, 120, 128; Восстание..., p. 470; Ilgūnas G., *Antanas Mackevičius. Sukilimo žygiai ir kovos*, Vilnius, 2007, p. 81; Šenavičienė I., 1863 m. Lietuvos kariuomenės fenomenas..., p. 413–414.

14 Antanas Mackevičius. *Laiškai ir parodymai...*, p. 41, 89.

15 *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1965, t. II, p. 59, 71.

Būrių vadai privalėjo stebėti, kad dalgininkai, kurie sudarė didelę dalį sukilėlių dalinių, nebūtų skriaudžiami: kad stovyklos darbai būtų dalijami visiems po lygiai, maistas nebūtų prastesnis nei kitų būrio narių.

Galimybės išlaikyti tokią maitinimo tvarką buvo ribotos. Štai 1863 m. kovo 20 d. Kauno apskrities karinis viršininkas B. Kolyška kreipėsi į vietos gyventojus, kad jie 5 dienoms surinktų rūkytos mėsos, džiovėsių ir eitų į sukilėlių būrius. Namuose likusiems gyventojams buvo nurodyta miškuose iškasti duobes grūdams ir kitoms maisto atsargoms slėpti, o artėjant priešui, gyvulius suvaryti į mišką, kur iš anksto jiems būtų sukalti aptvarai. Mogiliavo gubernijos karinio viršininko L. Zviezdovskio instrukcijoje būrių vadams nurodyta sukilėliams atsinešti po 4 svarus duonos džiovėsių, truputį druskos, gabalą mėsos ir gertuvę degtinės, kad kiekvienas galėtų prasimaitinti dvi dienas. Pagal instrukciją, sukilėlių būrių vadai maisto ir pašaro pastočių galėjo reikalauti iš vietos gyventojų, už tai buvo sumokama arba išrašomas kvitas. Štai būrio vadas kunigas A. Mackevičius buvo nustatęs tokią tvarką – iš valstiečių visą laiką pirkti už pinigus, o iš dvarų imti tik neatlygintinai, beje, dvarininkams, nenorintiems to daryti, išskirtiniais atvejais net buvo grasinama mirties bausme. Dvaro savininkai, ypač Žemaitijoje, savo noru rėmė sukilėlius maistu, avalyne, drabužiais, įrengdavo didesnio kiekio maisto produktų slaptavietes. Būta dvarininkų, kuriems buvo naudojama prievarta: iš jų atimami produktai, arkliai, renkama piniginė ir kito kia rinkliava. Nuolat žygiuojantys būriai maitindavosi dvarų arba valstiečių sąskaita, nenorintys tai daryti buvo priverčiami jėga. Sukilėlių apsirūpinimo maistu klausimas nebuvo lengvai sprendžiamas. Atsiminimuose užsimenama apie alkanus karius, besimaitinančius tik duona ir „šlakeliu“ degtinės, ir kad kartais maisto stoka būdavo viena iš papildomų priežasčių paleisti būrį¹⁶.

Karo veiksmai: strategija ir taktika, pagrindiniai mūšiai, žuvusiųjų skaičius

Lietuvių sukilėlių strategija sietina su veiksmais siekiant trikdyti rusų karinių dalinių judėjimą Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkeliu, taip trukdant permesti dalinius į Lenkijos karalystės teritoriją. Politinė ir karinė situacija, prasidėjus sukilimui, šią užduotį gerokai pasunkino, kadangi po Vakarų valstybių (Didžiosios Britanijos, Prancūzijos) protestų Rusija Lietuvoje sutelkė dideles pajėgas dėl galimo karinio konflikto. 1863 m. balandžio viduryje Vilniaus karo

---

16 Восстание..., p. 114, 164, 167–168, 173–175; Ilgūnas G., Antanas Mackevičius..., p. 152–154; Šenavičienė I., 1863 m. Lietuvos kariuomenės fenomenas..., p. 417–418; Kunigas Mackevičius..., p. 206, 213; Brigys J., 1863 m. sukilimas Raseinių apskrityje..., p. 121, 146, 159, 256, 248.

apygardoje reguliariosios kariuomenės padidėjo nuo 66 500 iki 98 600, o vėliau dar išaugo beveik 25 000 karių. Taigi, palyginę su sukilėlių skaičiumi, matome didžiulę disproporciją, kuri aiškiai liudijo, kad sukilimas pasmerktas pralaimėti, jeigu nebus paramos iš išorės. Kita vertus, dalis sukilimo vadų puoselėjo viltį, kad įmanoma laimėti, jeigu prisijungs plačiosios masės ne tik Lietuvoje, bet ir pačioje Rusijoje. Tokią viziją propagavo sukilimo lyderiai Z. Sierakauskas ir A. Mackevičius.

Sukilėlių strateginis sumanymas Z. Sierakausko buvo išdėstytas Vilniuje, karo vadų pasitarime. Sukilimo centru buvo numatyta Kauno gubernija, kurioje kiekviena apskritis turėjo organizuoti būrius, sutelkti apie 5 tūkst. karių pajėgas, per Prūsijos pasienį apsirūpinti ginklais, po to plėsti sukilimo geografinę erdvę pirmiausia į Vilniaus guberniją. Tokiu manevru buvo siekiama atitraukti dėmesį nuo Z. Sierakausko dalinių, žygiuojančių į Kuršo guberniją, kad užimtų Daugpilio tvirtovę, kurioje būta ginklų ir amunicijos atsargų ir kuri turėjo tapti stipria užtvara, stabdant Rusijos dalinių žygį į Lietuvą. Z. Sierakauskas gerai žinojo, kokia prasta yra tvirtovės būklė (sugriuvusi ir menkai aprūpinta, saugoma vieno bataliono), kadangi joje lankėsi. Planavo ne atviru puolimu, bet klasta ją užimti, panaudojęs sukilėlius, persirengusius darbininkais, kurie atvyko statyti cerkvės, ir kalinius, taip pat atliekančius statybos darbus. Sukilėliai siekė disponuoti priėjimu prie Baltijos jūros, kad galėtų gauti reikiamą paramą iš užsienio, pasinaudoję T. Lapinskio jūrų ekspedicija. Vilniaus gubernijos sukilėliams buvo keliama užduotis trukdyti rusų kariniams daliniams judėti geležinkeliu ir siekti atitraukti jų dėmesį. Šis sumanymas žlugo Z. Sierakausko daliniui pralaimėjus prie Medeikių kaimo ties Biržais¹⁷.

Lietuvos sukilėlių taktika įvardyta Sukilimo instrukcijoje. Joje nurodyta, kad kol neįgis reikiamos jėgos, jie turi vengti susidūrimų su reguliariaja kariuomene, tačiau organizuoti mažesnių priešo būrių puolimus ir juos nuginkluoti, sunaikinti komunikacijas ten, kur labiausiai būtina, sulaikyti kurjerius ir estafetes, visais būdais naikinti policiją¹⁸. Pulko vado T. Kušleikos instrukcijoje būrių vadams Julijonui Montautui ir Nikodemui Orlovskiui (slap. Garibalis) nurodyta besąlygiškai vykdyti įsakymus ir užtikrinti vidaus tvarką: rūpintis pavaldiniais, kad jie būtų pamaitinti, ir naudoti tokią taktiką: nepakliūti į priešų rankas, būti itin atsargiems, išstatyti sargybas, neduoti ramybės priešui, naikinti užkardas, tiltus, pašto stotis, transportą, neskriausti gyventojų, elgtis kukliai ir būti blaiviems.

Mogiliavo, Minsko ir Vitebsko gubernijose nedideli būriai taikė partizaninio

17 Jurgėla R. K., Lietuvos sukilimas 1862–1864..., p. 281–282; Maksimaitienė O., Lietuvos sukilėlių kovos..., p. 114–123; Aleksandravičius E., Kulakauskas A., *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996, p. 142–143; Vaičėnionis J., 1863–1864 m. sukilimas..., p. 19–20.

18 Ten pat, p. 12–15; 1863 m. Lietuvos ir Baltarusijos laikinosios provincijos vyriausybės instrukcija sukilėlių būrių vadams, Восстание в Литве и Белорусси, Москва, 1965, p. 9.

karo taktiką: įprastai stodavo į mūšį tik užklupti priešą, kuris buvo sutelkęs itin dideles pajėgas – pėstininkų kuopas, sustiprintas kazokais. Tiesa, šių būrių vadai bandė derintis prie bendrų sukilėlių veiksmų. Štai Naugarduko apskrityje Stanislovas Alenskis Vilniuje tarėsi dėl bendros taktikos – jo vadovaujamų 150 sukilėlių turėjo susijungti su Ašmenos apskrities sukilėliais, sudaryti vieną 300 sukilėlių būrį ir pridengti L. Narbuto būrį, stumiant Rusijos pajėgas iš Lydos apskrities. Tačiau sumanymas sužlugo, kai priešas būrį sumušė¹⁹.

Štai L. Narbuto nedidelis, bet gerai profesionalaus kariškio vadovaujamas ir apmokytas būrys mūšyje sustodavo virtinėmis, gerai pažindamas vietovę, sumaniai išnaudojo gamtinį reljefą, naudojo medžių užtvaras, kadangi neturėjo gurguolės, galėjo lengvai judėti ir užimti patogias pozicijas. Su Rusijos kariuomenės daliniais nestodavo į atvirą mūšį, tačiau dažnai apšaudydavo juos iš patikimos priedangos, atsitraukdavo į kitas pozicijas, įprastai į tankų mišką, kuriame priešų veiksmams buvo suvaržyti. Netekęs priedangos būrys išsisklaidydavo į visas puses ir vėl susirinkdavo atokesnėse vietose.

„L. Narbuto mirtis mūšyje ties Dubičiais“, dail. Mykolas Elvyras Andriolis (LVIA)

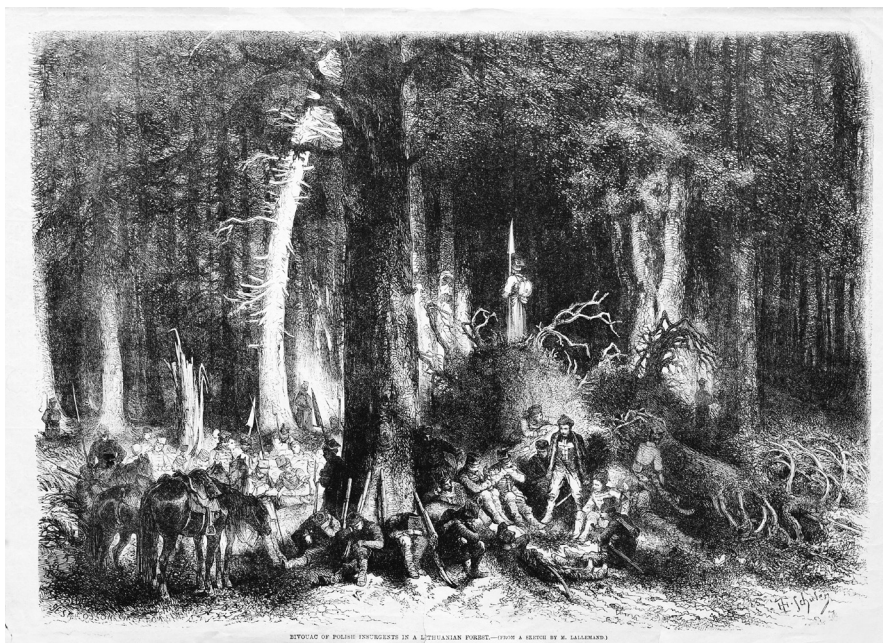
Būriai įsikurdavo ilgesniam ar trumpesniam laikui įrengtose stovyklose miškingose ir pelkėtose, sunkiai prieinamos, vietovėse, be to, dar susirepdavo savo įtvirtinimus. Čia buvo įrengiamos ginklų dirbtuvės, kulkų liejyklos, kaupiamos maisto ir drabužių atsargos. Vasara, padažnėjus karo veiksams ir rusų karinių dalinių puolimams, stacionarios stovyklos prarado prasmę, todėl nuspręsta kurti

19 Матвейчык, Д. Ч., Паўстанне 1863–1864 гадоў у Беларусі..., р. 59; 1863–1864 metai Lietuvoje..., р. 47.

laikinas. Žiemą sukilėliai įsirengdavo žemines arba laikinai nutraukdavo kovą. Įvykių amžininkas taip aprašė savo viešnągę sukilėlių stovykloje:

„Jau gerokai nuėjai atstumą – pagalvoji, esi miško glūdumoje – tuomet išgirsti iš saugaus nuotolio kažkieno šaukiantį balsą. „Stok, nes užmušiu!“ – pakartoja aidas. Supranti lietuvišką šneką – atsakai ta pačia tarme – reiškia, savi, o palydovas leidžiasi į kalbas su sargybiniais. Jų būta dviejų. Abu ginkluoti medžiokliniais vienvamzdžiais. Taigi, vienas atima ginklus iš atvykėlių ir tarsi suimti veda ištryptu takeliu link stovyklos. Vos nuėjęs apie du šimtus žingsnių, išgirsti tolimą klegesį – tarp medžių kur ne kur mirguliuoja švieselės. Pakeliui sutinki patrulius, vienas iš jų tavęs vos nepavaišina kulka, nes dvivamzdis jam pasivaideno durtuvu, o vengrinė – maskolišku munduru. Tačiau išvengi keisto likimo pokšto, už kurį galėjai užmokėti gyvybę, ir įžengi į stovyklą. Medžiai reti, tik vietom perpinti tankumyno – nuošliaužos, krūmai, išvartos. O viduriu eina takas, jo šonuose rūkdami dega laužai, apie kuriuos susispietę būreliai žmonių. Vieni guli, kiti rūko pypkes – sėdi ir kalbasi. Laužo šviesa krinta jiems tiesiai į veidus, suteikdama grupei tapybišką vaizdą. Atsisuka į praeinančius, tačiau jie – ne naujiena, tad vėl nususuka. O ten toliau pastebi lėtai žingsniuojančius stovyklos budėtojus, nuo šalčio daužančius koja į koja. Už jų įžiūri palapines ir gultus, kurie išdėstyti meniška netvarka ir strategiškai neteisingai.“²⁰

„Sukilėlių stovykla miške“ (VDKM)

20 Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė. Biografijos kontūrai, parengė Ieva Šenavičiėnė, *Historiae Lituaniae fontes minores*, t. VII, Vilnius, 2012, p. 192.

Sukilimui Lenkijoje ir Lietuvoje plečiantis, nuo 1863 m. gegužės Tautinė vyriausybė paskelbė perėjimą nuo gynybinės prie puolamosios partizaninio karo taktikos. Dėl šios priežasties veikę pavieniai sukilėlių būriai buvo pradėti telkti į stambesnius junginius. Lietuvoje susikūrė nemažai atakoms tinkamų didelių jungtinių būrių, kuriuos sudarė nuo 500 iki kelių tūkstančių žmonių. Vilniaus gubernijoje pagarsėjo M. Černiako vadovaujamas jungtinis būrys (650 žmonių). Kauno gubernijoje veikė B. Kolyškos Dubysos pulkas (700–1170 žmonių), I. Leskausko (600–1300 žmonių), Povilo Šimkevičiaus (iki 1500 žmonių) ir kiti smulkesni jungtiniai būriai. Gardino gubernijoje A. Lenkevičiaus jungtinį dalinį sudarė net 3000, O. Duchinskio būrį – iki 1000, Vincento Lukoševičiaus – iki 600 žmonių²¹. Centrinės valdžios nurodymuose pabrėžiama, kad sukilėlius būtina motyvuoti kautis, kadangi vien gynybinė taktika juos demoralizuoja, suteikia priešui iniciatyvą ir pranašumą, todėl reikia derinti raitelių ir dalgininkų veiksmus, nes pastarieji gali padėti laimėti.

Tiesą pasakius, bendroje kovoje po pirmų didesnių pralaimėjimų išryškėjo du kovos būdai. Pirmas – rodos, vienintelis pavyzdys, siejamas su B. Dluskiu, kuris, griežtai vadovaudamasis karybos kriterijais, galutinai atsisakė dalgininkų, kaip neturinčių ir negalinčių turėti jokių kovinių gebėjimų. Po mūšio Naujaberžėje B. Dluskis toliau tęsė kovas su atrinktų pavyzdgingiausių ir energingiausių 40 jaunuolių savanorių, kuriems iškėlė sąlygą – gebėti nužygiuoti per dieną apie 8 mylias ir 3 dienas maitintis tik duona ir vandeniu, kaip pažymi amžininkas, nes „nenorėjo valstiečių ir net juos atstumdavo“²². Antras – įpras-tas, labiausiai paplitęs, kai trumpų karinių pratybų stovyklose buvo bandoma suformuoti elementarius kovos įgūdžius neapmokytiems kariams, kurių dauguma po pirmo rimtesnio mūšio dažniausiai pasitraukia iš rikiuotės, o jų vietą užima vėl kovai nepasirengę nauji atvykę civiliai²³.

Buvusios LDK teritorijose, remiantis naujausio istorikės I. Šenavičienės tyrimo duomenimis, įvyko 368 susirėmimai su Rusijos kariuomene. Tai rodo, kad sukilėliai aktyviai priešinosi. Tiesa, tik kai kuriuos karo veiksmus galime vadinti mūšiais arba kautynėmis. 1863 ir 1864 m. Vilniaus gubernijoje įvyko 60 susirėmimų, jų intensyvumo kulminacija buvo birželio mėn. (14) – daugiausia Vilniaus, Trakų ir Dysnos apskrityse. Daugiausia susirėmimų būta Kauno gubernijoje: 1863 ir 1864 m. iš viso čia įvyko 207 susirėmimai (1863 m. – 190, 1864 m. – 17). Ypač daug susirėmimų užfiksuota birželio–rugsėjo mėn. (114), tuo laikotarpiu labai aktyvi buvo Šiaulių apskritis (31 % visų susirėmimų). Aktyviausiai sukilime dalyvavo

21 Šenavičienė I., 1863 metų sukilimo Lietuvoje sisteminė kiekybinė analizė, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2013, t. 1, p. 67–70;

22 Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė..., p. 197–198.

23 Strelcovas S., 1863 m. sukilimo kovos Šiaurės Lietuvoje kaip partizaninio karo interpretacija, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. (16), 2013, p. 14–24.

Šiaurės Lietuvos – Panevėžio (apie 23 % visų susirėmimų) Šiaulių (apie 22 %), Vilkmergės (apie 15 %), Kauno (apie 14,6 % visų susirėmimų) apskričių – sukilėliai. Kovo–lapkričio mėn. Gardino gubernijoje iš vietos gyventojų sudaryti būriai kovėsi 62 susirėmimuose. Minsko gubernijoje balandžio–rugsėjo mėn. kautynės vyko 37 kartus (daugiausia – 17 – susirėmimų buvo gegužės mėn.). Aktyviausios buvo Ihumeno, Pinsko, Borisovo apskritys. Mogiliavo gubernijoje kovos vyko tik 1863 m. gegužės mėn. Čerikovo, Seneno ir kitose apskrityse iš viso buvo 7 susirėmimai. Vitebsko gubernijoje 4 susirėmimai įvyko 1863 m. balandį, Daugpilio ir Dysnos apskrityse – gegužę²⁴.

Dauguma karo veikslių – epizodiniai trumpalaikiai priešininkų susidūrimai. Juos būtų sunku vadinti mūšiais, kuriuose vyko atkaklios ir atviros kautynės, naudota taktika ir patirta nuostolių. Įprastai mūšių iniciatoriai buvo rusų daliniai, nuolatos persekiojantys sukilėlių dalinius, o pastarieji, ištikimi partizaninės kovos taktikai, stengdavosi nestoti į atvirą kovą – atsišaudydami atsitraukdavo ir išsiskaidydavo į mažesnes grupes, veikdavo skirtingomis kryptimis. Sukilėlių iniciatyvai galime priskirti tik keletą mūšių. Algimantas Daugirdas dabartinės Lietuvos teritorijoje, t. y. Užnemunėje, Vilniaus ir Kauno gubernijoje, išskyrė 37 pagrindinius mūšius²⁵. Šiuo atveju dėmesį sutelksime į mūšius, kuriuose vyko intensyvios priešininkų kovos, sukilėliai kaip lygūs su lygiais kovėsi su Rusijos reguliariosios kariuomenės daliniais, būrių ir junginių vadai pasižymėjo narsa ir sumanumu.

Pirmuoju mūšiu, kuriame sukilėliai sėkmingai priešinosi, galima vadinti kautynės prie Naujaberžės. Čia jungtinis B. Dlusčio ir A. Mackevičiaus būrys (500–600 karių) gerai pasirengė kovai, kelią per mišką užtvėrė medžiais, o laukymėje įrengė apkasų sistemą. Mūšiui vadovo profesionalus kariškis B. Dluskis, įgijęs kovos patirties Kaukaze. Rusijos pėstininkų puolimas išskleistomis voromis iš dviejų šonų nepavyko dėl šaulių paleistos ugnies. Tokiu būdu nebuvo leista susijungti priešininko pajėgoms, todėl ir kiti puolimai nebuvo sėkmingi. Tai privertė rusus atsitraukti, o sukilėliai galėjo netrukdomi persigrupuoti. Apie 300 valstiečių, daugiausia dalgininkų, išsigandę šaudymo ir pamatę priešą iš arti, paprasčiausiai iš mūšio lauko pasitraukė²⁶. Įvykių amžininkas mūšio eigą aprašė taip:

„Maskoliai puolė pirmi. Priekinės šaulių kolonos išsiskleidė grandine ir iškart pateko į ugnį. Atakos kartojo kelis kartus per valandą ir kiekviena iš jų kėlė sumaištį ir dezertyravimą. Vis dėlto Maskva iš to neturėjo jokios naudos paprasčiausiai dėl to, kad sukilėliai, nors ir praretėję, šaudydami išsilaikė visuose

24 Šenavičienė I., Lietuva ir 1863–1864 m. sukilimas..., p. 116. Daugirdas A., *Svarbiausių 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje mūšių vietos*, Kaunas, 2014.

25 Ten pat. Zieliński S., *Bitwy i potyczki 1863–1864 r.*, Rapperswil, 1913.

26 Ten pat, p. 287; Ilgūnas G., Antanas Mackevičius..., p. 81; Daugirdas A., *Svarbiausių 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje...*, p. 13–15.

taškuose ir nesitraukė iki mirties. Išsidėstę tankumynėje, susidurdavo su priešu per du žingsniu, o tada dvivamzdžių taiklumas nusileisdavo štuceriams. Maskoliai neatakuodavo durtuvais ir bijojo siųsti kolonas į miško tankynę, o sukilėliai šaudė be perstojo kaip išmanydami, be komandos, tarsi kiekvienas iš jų būtų pats sau vadas. Maskoliai su didžiausiu siaubu atsitraukė pamatę, kad pralaimėjo, o sukilėliai irgi galvojo, jog yra sumušti Maskvos. Dėl to kilo sumaištis ir dezertyravimas į miško gilumą.²⁷

Kovo 28-oji sukilėliams taip pat buvo sėkminga diena, kadangi kautynėse Vilkiyoje susijungę B. Kolyškos ir B. Žarskio būriai, pasivadinę Dubysos pulku, sėkmingai užpuolė ir sutriuškino leibgardijos šaulių bataliono pirmąją kuopą, nukovę 36 karius. Kitą dieną netikėtai atakuoti prieš sukilėliai vėl demonstravo ryžtą ir gebėjimą priešintis, kontratakuoti priešą ir priversti jį pasitraukti po 4 val. trukusio susirėmimo prie Aukštadvario.

Balandžio 1 d. mūšį prie Lenčių taip pat derėtų apžvelgti plačiau, kadangi jungtinėmis pajėgomis (apie 600 ginkluotų sukilėlių) priešintasi 4 pulkininko Delinhauzeno pėstininkų kuopoms ir 2 kavalerijos eskadronams. Rusijos pėstininkų atakos, trukusios apie 2 valandas, priverstė sukilėlius trauktis, tačiau mūšio baigtį lėmė jungtinis B. Dluskio vadovaujamas dalinys, kuris atliko manevrą, nukreipdamas karius į rusų pozicijų užnugarį. Netikėtumo veiksnys ir puolimas iš dviejų pusių priverstė rusus susvyruoti ir pasitraukti iš mūšio lauko.

Kitu sėkmingos kovos, demonstruojant iniciatyvą sukilėliams, pavyzdžiu galima laikyti Kazlų Rūdoje balandžio 9 d. įvykusias kautynes, kai M. Mročkovskio 300 sukilėlių būrys užpuolė Rusijos dalinį, priverstė jį atsitraukti ir išsisklaidyti miške. Tiesa, mūšio nuostoliai liudija, kad susidūrimo būta labiau epizodinio, kadangi 5 rusų kariai žuvo ir keliolika buvo sužeisti, o sukilėliai, kaip puolančioji pusė, neteko vos vieno kario (sužeistas).

Išskirtiniu kovingumu išsiskyrė Z. Sierakausko vadovaujami daliniai. Pirmiausia jie pasižymėjo prie Genėtinių kaimo, kai sukilėlius, žygiuojančius į Raguvo mišką, ėmėsi persekioti kapitono Kavero dalinys. Sukilėliai pasalai pasirinko apaugusią krūmais laukymę, kuri siaurėjo ir baigėsi pelkėto miško plotu. Čia buvo išrikiuoti B. Kolyškos ir Antonievičiaus šauliai, o A. Mackevičiaus vadovaujamiems dalgininkams įsakyta apeiti rusus iš užnugario. Atviroje vietovėje rusai buvo pasitikti kryžmine ugnimi, todėl, nematydami kitos išeities, puolė į durtuvų ataką su kelią jiems pastojusiais A. Mackevičiaus sukilėliais. Kelias atakas sugebėjo atremti, tačiau rusų pėstininkams vis tiek pavyko prasiveržti pro dalgininkų gretas. Rusijos dalinio patirti nuostoliai buvo nemaži – 40 žuvusiųjų ir apie 60 sužeistųjų, o sukilėliai neteko vos 6 karių (2 žuvo, 4 sužeisti).

Z. Sierakausko vadovaujama rinktinė, susidedanti iš keleto būrių, pasipildė

---

27 Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė..., p. 195–196.

naujomis pajėgomis – E. Liutkevičiaus, A. Jasinskio, S. Kozakausko savanorių būriais. Jungtinės pajėgos apsistojo Karsakiškyje ir užėmė patogias gynybines pozicijas girininko name, apsuptame pelkių ir kiemo statinių, todėl pirmoji rusų pėstininkų ataka, kaip ir bandymas apeiti iš šono, buvo nesėkminga, netekus 9 karių. Matydami, kad šioje pozicijose sukilėlius nugalėti bus sunku, rusai pasitraukė. Sukilėlius ir toliau lydėjo sėkmė. Nepaisant nepalankių aplinkybių, buvo nutarta žygiuoti link Daugpilio, sukilėliai kelyje kovėsi su juos persekiojančiais rusais, kautynėse prie Medeikų jie iš anksto užėmė patogias gynybines pozicijas miške ir pamiškėje, tris valandas trukusiame mūšyje ne tik sugebėjo persigrupuoti, bet ir pabandė apsupti priešą. Matydamas blogėjančią situaciją, Rusijos pajėgų vadas majoras Merlinas, neturėdamas galimybės panaudoti 70 kazokų, nutarė pasitraukti. B. Kolyškos entuziazmui persekioti priešą nepritarė Z. Sierakauskas, nutaręs sulaukti pastiprinimo.

Šio mūšio sėkmė, matyt, dar labiau paskatino vyriausiąjį sukilėlių vadą Z. Sierakauską imtis platesnio plano užimti Daugpilio tvirtovę, kad būtų galima apsirūpinti ginklais ir praplėsti sukilimo ribas Kuršo gubernijoje, taip pat sudaryti galimybę laisvai žygiuoti link Baltijos jūros. Sukilėlių galėjo būti 1500–2500, suskirstytų į 9 batalionus, ir įkurtas štabas, kurį sudarė karo mokyklų auklėtiniai arba tarnavusieji Rusijos kariuomenėje. Šio žygio taktika buvo aptarta štabe dalyvaujant karininkams. Tačiau Rusijos karinei vadovybei pavyko sužinoti iš į nelaisvę patekusių sukilėlių apie šį drąsų sumanymą. Lietuvos provincijų skyrius nurodė Z. Sierakauskui atsisakyti žygio į Kuršo vaivadiją, tačiau jis tai ignoravo – padalijo karines pajėgas į tris dalis ir parinko skirtingus maršrutus, nurodęs susirinkti Biržų girioje, Medeikų kaime. Čia dalis susirinkusiųjų įsitraukė į kovą su majoro Merlino pėstininkų ir 70 kazokų daliniu. Sukilėliai sugebėjo užimti pamiškėje tinkamą poziciją ir pabandė apsupti puolančiuosius. Tai privertė rusus trauktis, juolab kad dėl miškingos vietovės negalėjo panaudoti kazokų. B. Kolyška buvo nusiteikęs persekioti priešą, tačiau Z. Sierakauskas šiam sumanymui nepritarė.

Sukilėliai, belaukdami trečiosios kolonos, vadovaujamos A. Mackevičiaus, po mūšio pasitraukė į Gudiškio vienkiemį girioje, tuo metu Medeikiuose esantys rusai sulaukė generolo majoro Ganeckio vadovaujamų pajėgų, susidedančių iš šaulių, pėstininkų kuopų, kazokų ir ulonų eskadronų. Sukilėliai (apie 1500 karių) buvo priversti pasirodžius priešui paskubomis užimti gynybos pozicijas. Šiuo atveju nepadėjo ir gamtinės kliūtys – pelkėtas upelis, kurį rusų pėstininkai perbrido nepaisydami šalto oro ir pradėjo pulti sukilėlius iš šono. Apie dvi valandas trukusio mūšio eigą lėmė vadų praradimas – buvo sužeistas Z. Sierakauskas, majoras P. Vivulskis, žuvo dviejų batalionų vadai majorai B. Antonievičius ir B. Žarskis. Sukilėliams talkino tik netikėtos oro sąlygos: dėl prasidėjusio sniego ir artėjančių sutemų nebuvo galima tęsti mūšio, todėl sukilėliai sėkmingai

„Sukilėliai mūšyje“, dail. Arturas Grotgeras (LVIA)

atsitraukė. Sukilėlių nuostoliai galėjo būti apie 200 žuvusiųjų ir sužeistųjų²⁸.

Kitą dieną sukilėliai patyrė nesėkmę ir prie Šniurkiškių. Jie su atvykusiu A. Mackevičiaus batalionu nesugebėjo pasipriešinti, vėliau buvo suimtas Z. Sierakauskas ir kiti vadai, tarp jų – grafas J. Kosakovskis ir B. Kolyška. Taigi sukilėlių plano žygiuoti į Daugpilį tapo neįmanoma įgyvendinti. Prie Gudiškio sukilėliai pralaimėjo dėl dviejų esminių priežasčių: dėl neatliktos žvalgybos rusams pasisekė juos užpulti netikėtai ir nepavyko sutelkti daugiau sukilėlių, laiku nespėjus prisijungti A. Mackevičiaus daliniui.

Kitų mūšių istorijos liudija, kad sukilėlių būriai arba jų junginiai galėjo sėkmingai priešintis, jeigu sugebėjo gerai įsitvirtinti gynybinėse pozicijose. Tai pasakytina ir apie mūšį gegužės mėn. Legečių miške prie Stemplių. Dar vienas kovos būdas, kurį naudojo sukilėlių būriai, – įtvirtintos stovyklavietės. Sėkmingiausiu pasipriešinimo atveju galima būtų laikyti kautynes prie Papilės. B. Dlusčio vadovaujama rinktinė, 250–300 sukilėlių, ginkluotų šaunamaisiais ginklais, savo stovyklą sustiprino nupjautų medžių šakomis, iškasė apkasus ir parengė pylimus. Iš tokių pozicijų galėjo gintis šauliai, dalį pozicijos dengė miškinga pelkė, taip pat buvo pasirūpinta žvalgyba. Taigi netikėtumo veiksnys šiuo atveju nevaicino reikšmingo vaidmens, o pozicijos buvo iš anksto parengtos ne

28 Vaičėnionis J., *Lietuvos karyba. Nuo baltų iki XXI amžiaus*, Kaunas, 2011, p. 141–143; Daugirdas A., *Svarbiausių 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje...*, p. 32–33.

tik atsižvelgiant į vietovę, bet ir dar sustiprintos dirbtiniais įrenginiais. Tiesa, juos galėjo trikdyti matomas vaizdas, kadangi prieš juo rikiavosi suomių šauliai su baltais kryžiais ant avikailio kepurų, dar vadinami kryžiuočiais. Pirmoji priešo ataka voromis nebuvo rezultatyvi, nes priedangoje į keturkampį išsirikiavusius sukilėlius buvo sunku pasiekti šautuvų ugnimi. Kovojančios pusės buvo taip arti viena kitos, kad galima buvo girdėti komandas balsu ir susikalbėti, o rusų karininkas revolverio šūviu nukovė karininką Vladislavą Jančiauskį. B. Dluskis, skatindamas ir grasindamas, atidžiai sekė mūšio eigą ir tvarką rikiuotėje. Priešas neteko 100 karių ir 6 karininkų. Rusų dalinio vadas pulkininkas Denisovas sustabdė puolimą, kad pergrupuotų pajėgas ir prieš pradėdamas naują ataką sustiprintų jas rezervu.

Septintą valandą prasidėjo nauja ataka, palaikoma trimitų ir būgnų garsų, tačiau buvo atremta šautuvų ugnimi, privertusia priešą trauktis. O B. Dluskių įsakymu kariai pradėjo persekioti priešą, kuris pateko į spąstus – neperžengiamą pelkę – ir buvo sukilėlių sunaikintas. Mūšis tęsėsi 12 valandų, kadangi Denisovas nesiliovė atakavęs, tačiau, nepavykus užimti sukilėlių pozicijų, buvo priverstas trauktis. B. Dluskis, įkvėptas pergalės, norėjo pulti Papilėje esantį rusų dalinį, tačiau žinia apie atžygiuojančias papildomas Rusijos pajėgas privertė atsisakyti šio sumanymo. Duomenys apie žuvusiuosius ganėtinai prieštaringi, tačiau didesnių nuostolių patyrė būtent puolančioji pusė²⁹.

Buvusio Rusijos kariuomenės karininko P. Suzino vadovaujamo būrio kovos patirtis įvairi – neretai jis sėkmingai taikė partizaninės kovos taktiką, tačiau neišvengė ir pralaimėjimų. Pradėjęs savo veiklą pavasarį Prienų miškuose, jis buvo priverstas pajėgas padalyti į mažesnius būrius ir nuolatos prieš persekiojamas keisti dislokacijos vietas, keltis iš Augustavo vaivadijos į Kauno guberniją ir atvirkščiai. Bračiulių kaime kariai iš anksto sužinojo apie artėjantį priešą, todėl turėjo laiko gynybinei pozicijai smuklėje ant iš trijų pusių apsuptos mišku kalvos įrengti, paslėpti ten labiau patyrusius šaulius, kitus – tarp trobų, dalgininkus įkurdinti pakelės grioviuose ir dalį palikti rezerve. Vadas nurodė smuklėje esantiems šauliams pulti rusų pėstininkus iš kuo mažesnio atstumo, kad jie būtų užklupti netikėtai, po to atakuoti ugnimi iš pozicijų trobose ir priversti trauktis link griovių, kuriuose jų jau laukė dalgininkai.

Šį sumanymą sužlugdė šauliai, per anksti paleidę ugnį, bet nepadarę priešui nuostolių ir, svarbiausia, neprivertę jo trauktis. Rusijos pėstininkai atakavo trobose įsikūrusius sukilėlius, o tuo metu dalis dalgininkų ne puolė į ataką, bet nutarė pasitraukti. Vadas, stabdydamas panikos apimtus šaulius, buvo mirtinai

---

29 Maksimaitienė O., Lietuvos sukilėlių kovos..., p. 128–129; Aleksandravičius E., Kulakauskas A., Carų valdžioje..., p. 145–146.

sužeistas³⁰.

Taigi šiuo atveju matome, kad iš anksto parengta gynybinė pozicija ir gerai apgalvotas mūšio planas negarantavo pergalės, jeigu sukilėliams pristigtų kovingumo. Gardino gubernijoje didžiausias mūšis įvyko prie Milovodovo, kur Stravinskio, A. Lenkevičiaus, Petro Judzilo ir Vlotkos susijungę būriai, apie 800 sukilėlių, siekė kontroliuoti Pružanų apskritį. Gegužės 22 d. susikovė su pulkininko Bulharino daliniu, tačiau nė vienai pusei nepavyko pasiekti pergalės. Naktį sukilėlių vadai nutarė pasitraukti sužinoję, kad rusams pavyko pritraukti naujų pajėgų. Sukilėliai pasidalijo į smulkesnius būrius ir tęsė partizaninę kovą.

Mogiliavo gubernijoje, kaip jau minėta anksčiau, sukilėliai vien tiktai užėmė gynybines pozicijas ir nerodė iniciatyvos. Galėtume įvardyti tik vieną mums žinomą atvejį, kai Rusijos kariuomenės poručiko L. Zvieždovskio 100 karių būrys užėmė apskrities centrą – Gorki miestelį, kurį saugojo rusų invalidų komanda, nukovę 9 priešo karius. Tačiau rusai, sutelkę didesnes pajėgas, planavo apsupti sukilėlius, ir tai privertė būrio vadą pasitraukti iš užimtų pozicijų, o karius paleisti³¹.

Kalbėdami apie sukilėlių karinių pajėgų nuostolius susirėmimuose su priešu, galime konstatuoti, kad juos įmanoma įvertinti tik apytiksliai, kadangi tiek Rusijos kariuomenės dalinių vadų raportuose, tiek sukilėlių būrių ataskaitose pateikiami ganėtinai fragmentiški, netikslūs ir neobjektyvūs duomenys, ypač pateikti prieš. Akivaizdu, kad pralaimėjusi pusė neturėjo galimybių suskaičiuoti savo žuvusių karių, be to, neturime duomenų apie mirusius nuo žaizdų arba sušaudytus belaisvius. Galėjo žūti iki 6000 sukilėlių, daugiausia mirčių buvo 1863 m. gegužės ir birželio mėn., kai vyko intensyviausi susidūrimai su priešu³².

Sukilėlių kariniai daliniai, kaip ir pirmajame sukilime, kūrėsi spontaniškai, rėmėsi išimtinai vietos ištekliais ir beveik metus demonstravo savo galimybes kovoti su Rusijos reguliariosios kariuomenės daliniais.

---

30 Zieliński S., *Bitwy i potyczki...*, p. 261–262; Daugirdas A., *Svarbiausių 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje...*, p. 46–47.

31 Fajnhauz D., *1863 Litwa i Białoruś...*, p. 162; Матвейчык Д. Ч., *Паўстанне 1863–1864 гадоў у Беларусі...*, p. 45–46.

32 Šenavičienė I., *Lietuva ir 1863–1864 m. sukilimas...*, p. 134–135.

SANTRUMPOS

ATR – Abiejų Tautų Respublika
LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
LDK – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
LVIA – Lietuvos valstybės istorijos muziejus
VDKM – Vytauto Didžiojo karo muziejus

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Archyvai ir skelbti šaltiniai

Lietuvos valstybės istorijos archyvas. F 494.
Antanas Mackevičius. Laiškai ir parodymai, sud. Maksimaitienė O., Strazdūnaitė R., Vilnius, 1988.
Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė. Biografijos kontūrai, reng. Šenavičienė I., *Historiae Lituaniae fontes minores*, t. VII, Vilnius, 2012.
Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos posėdžių protokolai, sud. Pugačiauskas V., Vilnius, 2012.
Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, Vilnius, 1965.
Pamiętniki generała Józefa Szymanowskiego, We Lwowie, 1898.
Pamiętniki Polskie, t. III, Paryž, 1844.
Восстание в Литве и Белорусси, Москва, 1965.

Literatūra

Aleksandravičius E., Kulakauskas A., *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996.
Bieliński K., *Powstanie Listopadowie w Wilnie i na Wilenszczyznie*, Wilno, 1931.
Biržiška V., Lietuvių kariuomenė 1812–1813–1814 m., *Mūsų žinynas*, nr. 20, 1824.
Brigys J., *1863 m. sukilimas Raseinių apskrityje: biografijų žodynas*, Vilnius, 2013.
Bukhary E., *Napoleon's Guard cavalry*, London, 1985.
Callier E., *Bitwy i potyczki, stoczzone przez wojsko polskie w roku 1831*, Poznań.
Dangel S., *Rok 1831 w Mińszczyźnie*, Warszawa, 1925.
Daugirdas A., *Svarbiausių 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje mūšių vietas*, Kaunas, 2014.

- Dundulis B., *Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812)*, Vilnius, 1981.
- Dundulis B., *Napoléon et la Lituanie*, Paris, 1941.
- Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse*, sud. Prašmantaitė A., Vilnius, 2009.
- Fajnhauz D., *1863. Litwa i Białoruś*, Warszawa, 1999.
- Gorbaczowa O., Z historii powstania Listopadowego na Białorusi, *Przegląd Historyczno–Wojskowy*, nr. 2 (197), 2003, s. 35–74.
- Glemža L., Lietuviški kariniai daliniai Prancūzijos kariuomenėje, *Karo archyvas*, t. XVIII, 2003, p. 146–154.
- Iwaszkiewicz J., *Litwa w roku 1812*, Warszawa, 1912.
- Ilgūnas G., *Antanas Mackevičius. Sukilimo žygiai ir kovos*, Vilnius, 2007.
- Janulaitis A., *1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje*, Kaunas, 1921.
- Juknevičius P., Sukilėlių vadas Karolis Zaluskis, *Tėvynė*, nr. 55.
- Jurgėla R. K., *Lietuvos sukilimas 1862–1864*, Boston, 1970.
- 1830–1831 metų sukilimas. Generolas Antanas Gelgaudas*, Vilnius, 2016.
- Kieniewicz S., Zahorski A., Zajewski W., *Trzy powstania narodowe*, Warszawa, 1992.
- Kieniewicz S., *Powstanie styczniowe*, Warszawa, 2009.
- Kintančios Lietuvos visuomenė: struktūros, veikėjai, idėjos*, Vilnius, 2015.
- Kraštas 1830–1831 ir 1863 metų sukilimuose*, Viduklė, Kaunas, 2001.
- Kukiel M., *Zarys historii wojskowości w Polsce*, Kraków, 1929.
- Lietuvos karai*, sud. Vitkus G., Vilnius, 2014.
- Małysa A., *Generał Antoni Giełgud (1792–1831)*, Oswiecim, 2016.
- Maksimaitienė O., *Lietuvos sukilėlių kovos 1863–1864 m.*, Vilnius, 1969.
- Maksimaitienė O., Iš Zigmanto Sierakausko gyvenimo ir veiklos, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A*, t. 1 (16), 1965, p. 145–148.
- Nawrot D., *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice, 2008.
- Pietkiewicz M., *La Lithuanie et sa dernière insurrection*, Bruxelles, 1832.
- Powstanie Listopadowe, Dzieje wewnętrzne. Militaria. Europa wobec powstania*, Warszawa, 1980.
- Powstanie listopadowe 1830–1831*, wyd. 2, Warszawa, 1990.
- Pociūnas A., Panerių kautynės. 1831 m. balandžio 19 d., *Karys*, nr. 9, 2001, p. 8–11.
- Powstanie Styczniowe 1863–1864, Aspekty militarne i polityczne*. Materiały z sympozium, pod redakcją naukową prof. dr. hab. Janusza Wojtasika, Warszawa, 1995.
- Prašmantaitė A., *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius, 2014.
- Pugačiauskas V., *Lietuva ir Napoleonas*, Vilnius, 2012.

Pugačiauskas V., Regulariosios kariuomenės formavimas Vilniaus departamente, *Lituanistika*, nr. 4, 1992, p. 18–23.

Pugačiauskas V., *Napoleono administracija Lietuvoje*, Vilnius, 1998.

Pugačiauskas V., *Napoleonas ir Vilnius*, Vilnius, 2012.

Puzyrewski A. K., *Wojna polsko–ruska 1831 r.*, Warszawa, 1899.

Rakutis V., *LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius, 2001.

Ružancovas A., *Kaunas 1831 ir 1863–1864 m. sukilimuose*, Kaunas, 1927.

Sarcevičius S., Valionienė O., Pugačiauskas V., *Kreivoji pilis: tarpdisciplininių tyrimų atvejis*, Vilnius, 2016.

Sliesoriūnas F., *1830–1831 m. sukilimas Lietuvoje*, Vilnius, 1974.

Sliesoriūnas F., Klasiniai prieštaravimai 1830–1831 m. sukilime, *LMAD*, serija A, t. 1 (18), 1965, p. 85–108.

Strelcovas S., 1863 m. sukilimo kovos Šiaurės Lietuvoje kaip partizaninio karo interpretacija, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. (16), 2013, p. 14–24.

Sukilėlių būrių Žemaitijoje monografija, reng. Šenavičienė I., Junevičius D., Vilnius, 2015.

Šenavičienė I., 1863 metų sukilimo Lietuvoje sisteminė kiekybinė analizė, *Lietuvos istorijos metraštis*, t. 1, 2013, p. 67–70.

Tyszkiewicz J., *Historia 17 pułku ułanów na tle wojsk litewskich*, Gdynia, 2004.

Totoraitis J., *Sūduvos Suvalkijos istorija*, Kaunas, 1938.

Vaičėnonis J., *Lietuvos karyba. Nuo baltų iki XXI amžiaus*, Kaunas, 2011.

Viduklė, Kaunas, 2001.

Zakrzewski B., *Emilia Plater, Zyciorysy historyczne, literackie i legendarne*, Warszawa, 1980.

Zieliński S., *Bitwy i potyczki 1863–1864 r.*, Rapperswil, 1913.

Žemaitijos dvarai – pasipriešinimo centrai prieš Rusijos imperiją XIX a., Šiauliai, 2006.

1863 metų sukilimas: veidai, vardai, istorijos, Šiauliai, 2013.

Гарбачова В. В., *Паўстанне 1830–1831 годай на Беларусі*, Мінск, 2001.

Матвейчык, Д. Ч., *Паўстанне 1863–1864 гадоў у Беларусі: нарыс баявых дзеянняў*, Мінск, 2013.

Удзельнікі паўстання 1830–1831 гг. на Беларусі: бібліяграфічны слоўнік, В. В. Гарбачова, Мінск, 2004.

Виткунас М., Эмилия Плятер в исторической памяти литовцев, *Vēsture: avoti un cilvēki*, t. XXI, 2018, p. 405–417.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Abromovičius 23
Abromovičius M. 37
Achmatovičius Mustafa 26, 27, 34
Alenskis Stanislovas 94
Alšeiskis Aleksandras 80
Alšeiskis Vincentas 80
Andriolis Mykolas Elvyras 94
Antonievičius 82, 99
Azulevičiai 27

B

Bagdonavičius Povilas 82, 84
Baltunis Simonas 15
Barnovskiai 27
Bartolomėjus Teodoras 55, 61, 62, 75
Beliakai 27
Berthier 35
Bignon Edouard 8, 9
Bilevičius Juozapas 47, 53
Bilevičius Motiejus 15
Bilevičius Pranciškus 47, 66, 70
Bišpingas Adomas 10, 19, 21, 34
Bitė Adomas 83
Bitinavičius 48
Bonoldis Achilas 88
Buchoveckis S. 82
Budzilovičius Jonas 80
Bukša 15
Bulharinas 102

C

Ciskevičius Kletas 85
Citavičius Zigmantas 82, 84

Chłapowski Dezydery Adam 49, 50, 70, 72, 73
Chmaržinskis 36
Chodzka 48
Chodkevičius Aleksandras 9, 10, 12, 17, 18, 34
Chrapovickis Antanas 9, 24
Chrapovickis Mykolas 47, 61, 64, 65

Č

Čapskis Stanislovas 10, 21, 33, 37
Čechovičius G. 82
Černiakas Maksimiljonas 83, 96
Červinskas Povilas 83
Čiudovskis Julijonas 83

D

Daendels Hermann 36
Dąmbrowski Jan Henryk 45
Daugirdas Algimantas 97
Daujotas A. 47
Daujotas O. 47
Davout Louis 36
Delinhauzenas 98
Dembskis Vladislovas 83
Dembiński Henryk 71, 72, 74, 75
Denisovas 100
Dibičas-Zabalkanskis Ivanas 41
Dyka Vladislovas 80
Dluskis Boleslovas 78, 79, 82, 84, 87, 88, 96, 97, 98, 100, 101
Duchinskis Anufas 79, 96
Dvoržeckis Lionginas 47

G

Ganeckis 99
Gecevičius 66
Gedgaudas Mamertas 82
Gelgaudas Antanas 5, 10, 19, 34, 35, 36, 45, 57, 71, 72, 73, 74
Gèrard Étienne Maurice 36

Giedraitis Romualdas 9, 14, 34, 36
Giedraitis J. 65, 69
Giedraitis Mykolas 51
Girdvainis K. 69
Gorbačova Olga 51
Gorbačevskis Juozas 83
Goreckis Antanas 46
Gorskis Juozapas 47
Grabovskis Steponas 9
Gregorovičius 36
Grotkovskis Ferdinandas 47, 63
Grottgeras Arturas 100
Grosas Severinas 83
Gruževskis Julius 44, 58, 61, 62
Gutergis Kazimieras 15

H

Hanusevičius K. 68
Herubavičius Konstantinas 45, 46, 62, 66, 67, 71
Hogendorp fon Dirk 9, 14, 19, 28, 34
Horainas Jonas 18
Horodenskis 58, 82
Hovanskis Nikolajus 41

F

Francesonas 21, 22

I

Imbra A. 70
Ivaškevičius 48

J

Jacevičius Anufras 46, 49, 53, 57, 69
Jagielovičius K. 64
Jančiauskis Vladislavas 101
Jarudis I. 71

Jasinskis Antanas 82, 83, 99
Jasinskis Jokūbas 22
Jastržemskis 78
Jautokas K. 57, 61
Jatulis Juozapas 15
Judzilas Petras 102

K

Kalibatas Simonas 15
Kalinauskas Juozas 81
Kalinauskas Konstantinas 79
Kalinovskis K. 56, 57, 61, 62, 69
Kanopka Jonas 9, 28
Karpavičius 59
Kasparavičiūtė Vilhelmina 49
Kašičas Juozapas 51
Kiekernicki Piotr 73, 74
Kienevičius Feliksas 51
Klotas Mykolas 47
Klusowicz Józef 28
Kocebu 70
Kolankovskis 47
Kolyška A. 70
Kolyška Benediktas 47
Kolyška Boleslovas 82, 92, 96, 98, 99, 100
Komar Julia 59
Konča Medardas 47, 63, 70
Koreva Kletas 78
Korickis Murza 26
Kosakovskis Juozapas Dominykas 21, 26, 34
Kosas 72
Kosokovskis Ferdinandas 47
Kosakovskis J. 100
Kosakovskis Juozapas 9
Koselskis Kajetonas 9, 21, 22
Kosciuška Tadas 9, 14, 22
Kostrovickis 27
Košanskis Juozapas 89
Kozakauskas Stanislovas 82, 99

Kozlovskis 35
Kučevskis Juozapas 24
Kulčickis L. 79
Kulieša Henrikas 82
Kurčevskis Andžėjus 26
Kurminas A. 63, 70
Kuruta Dmitrijus 72
Kušleika Tomas Egidijus 82, 84, 85, 88, 93
Kvinta Astalfas 83

L

Labanovskis I. 69
Lampert Karl 33
Lapinskis Teofilis 88, 93
Laskovski Stanislovas 79
Lengningas 29
Lenkevičius Aleksandras 79, 96, 102
Leskauskas Ignas 82, 96
Lippe-Lipskaja Aleksandra 80
Lisieckis Mykolas 47, 48, 55
Litvinovas 48
Liutkevičius Eliziejus 84, 91, 99
Loison Louis-Henri 27
Lopacinskis Juozapas 47
Lopacinskis Kazimieras 47
Lubeckis Karolis 9
Lukoševičius Vincentas 96
Lukošiūnas Kazimieras 83

M

Macdonald Etienne 35
Mackevičius Antanas 78, 83, 84, 85, 87, 90, 91, 93, 97, 98, 99, 100
Maksimaitienė Ona 83
Maleckis Dominykas Felicijonas 82, 84
Maleckis Kasperas Feliksas 82
Maret Bernard Hugues 10, 14, 25, 33, 34
Markevičius 18
Mastianica Olga 84

Matuševičius Vincentas 47, 54, 62, 66, 69
Merlinas 99
Mikailovska Eleonora 49
Milovidovas 102
Mineika Z. 82
Mirskis Teodoras 51, 52, 59, 74
Modzelevskis F. 63
Moniuška Ignas 27
Montautas Julijonas 93
Mostovičius 48
Mročkovskis Valeras 82, 98
Murat Joachim 34, 46
Muravjovas Michailas 41

N

Napoleonas 8, 9, 12, 13, 15, 21, 25, 26, 32, 33, 34, 35, 36, 37
Naraškevičius 18
Narbutas Kazimieras 70, 74
Narbutas Liudvikas 78, 79, 82, 84, 85, 89, 91, 94
Nemčevskis Tadas 82
Niesialovskis Ksaveras 14, 34
Nikolajus I. 71
Noreika 87
Noreika Izodorius 84
Nosarževskis Jonas 25

O

Obuchovičius Ksaveras 10, 17
Obuchovičius Pavelas 26
Odachovskis Ignas 42, 47, 68
Odachovskis Feliksas 42, 47, 68
Oginskis Gabrieličius 47, 54, 62, 66
Opermanas L. 69
Orlovskis Nikodemus 93
Orsetis Pranciškus 24
Orvydas K. 63
Osten-Sakenas D. 72, 73, 73
Oskerka Emilis 41, 51

Oštorpas Leonas 24, 25
Otroščenka J. 65

P

Palenas M. 69
Parčevskis K. 49, 52, 65
Paškauskas Mykolas 51
Paškovskis 47
Petrikovskis 22
Piotrovskis 47
Piotrowski Józef 78
Pliateris Cezaris 45, 63
Pliateris Kazimieras 26, 34
Pliaterytė Emilija 49, 50
Podrebskis Fortunatas 47, 64
Poniatowski Józef 10, 13, 35
Potockis Leonas 60, 66
Prozoras Karolis 41
Prozoras Mauricijus 44, 55, 60, 63, 66, 67, 70, 74
Prušynska Marija 49
Pšezdzeckis Karolis 10, 21, 37, 47, 53, 56, 65
Pugačiauskas Virgilijus 6
Puidokas 8 3
Puslovskis Titas 41, 47, 51
Puslovskis Vaitiekus 58
Puszet Anton 40, 51, 52, 63, 64, 68, 70
Puszetowa Symforaina 59
Puzyna Stanislovas 16

R

Radvila Liudvikas 8
Radvilas Mykolas 24
Radziševskis Stanislovas 47, 68, 70
Rajeckis Konstantinas 10, 16, 36
Rašnavičiūtė-Tomašveska Marija 49, 50, 51
Renenkamfas P. 67, 68, 69
Righettes 59
Rykas Antanas 80

Rimša Ksaveras 15, 36
Rinkevičius J. 62, 69
Rohland Francizsek Maksymilian 45, 73
Rokickis Ignas 26
Romaševskaitė Antanina 49
Romeris Mykolas 22
Ronkas Jagenas 47

S

Safjanovas 68
Sapiega Aleksandras 9,12
Sapiega Povilas 8
Semaška Juozapas 41, 42
Siesickis F. 63
Sierakauskas Zigmantas 82, 83, 90, 91, 93, 98, 99
Sierakovskis Mykolas 47
Siesickis Mečislovas 90
Sirevičius J. 58
Sliesoriūnas Feliksas 50
Sobeckis Feliksas 9
Sokolnicki Michał 25
Soltanas Adomas 14
Soroka Feliksas 20
Stabrovskis Aleksandras 83
Stanevičius Ezechelis 40, 44, 57, 58, 60, 61, 62
Stasiukevičius 79
Stravinskis 102
Stravinskis D. 62, 63
Strovskis Andrejus 14, 36
Suchorževskis J. 47
Sulima 68
Sulinskis 74
Surkontas J. 40, 62, 68, 70
Suzinas Povilas 82, 101
Szymanowski Józef 46
Szon Karol 40, 51, 52, 63, 64, 67
Szwentachowski 69

Š

Šemeta Pranciškus 45, 62
Šenavičienė Ieva 85, 96
Širmanas Fiodoras 55, 57, 65
Šmigelska 59
Šostakovskis 23
Šukšta Bernardas 47
Šulcas Edvardas 82

T

Tański Kazimierz 25
Tarvydas Simonas 15
Tatura Adomas 41
Tautkevičius S. 47, 57
Tiškevičius 87
Tiškevičius Henrikas 4
Tiškevičius Mykolas 10, 14, 15, 16, 35, 36
Tiškevičius S. 47, 57
Tyzenhauzas Ignas 9
Tyzenhauzas Konstantinas 10, 19
Tyzenhauzas Rudolfas 27
Toločka Stanislovas 47
Tolstojus Piotras 5 2, 73
Traugutas Romualdas 79
Truskovskis Kazimieras 47
Trusovas Antanas 79
Tuchačevskis 62

U

Ulanas Samuelis 26, 27

V

Vavžeckis Juozapas 10, 14
Verzilinas 65
Vilimas 83
Vislouchas Feliksas 78

Viškovskis Pranciškus 9
Vivulskis Povilas 82, 99
Vlotka 102
Volfas 48
Vrublevskis Valerijus 79
Wyszkowski Józef 63

Z

Zakševskis 21
Zaleskis Bronislovas 88
Zaliwski Józef 52, 60, 73
Zaluskis Teofilis Karolis 43, 45, 46, 49, 64, 66
Zenevičius Jonas 59
Ziółek Jacek 50
Zubovas Platonas 49, 60
Zvieždovskis Liudvikas 80, 92, 102

Ž

Žarskis Bronislovas 83, 98, 99
Žemaitis Motiejus 15
Žylinskis Jonas Stanislovas 47
Žongolovičius 48
Žukovskis 78
Žukovskis Jonas 80

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Abiejų Tautų Respublika 5, 40, 41, 78
Alytus 89
Alvenslebenas 88
Anykščiai 55, 65
Antanavas 40, 78
Ariogala 62
Augustavas 40, 51, 52, 59, 66, 67, 70, 74, 78, 88, 100
Aukštadvaris 97
Aukštaitija 65
Ausieniškiai 66
Ašmena 17, 21, 27, 47, 48, 53, 56, 64, 65, 94

B

Babča 68
Baisogala 61
Balbieriškis 74
Balstogė 5, 8, 10, 11, 21, 23, 24, 25, 51, 79
Baltarusija 51, 79
Baltija 88, 93, 99
Belgija 40, 52, 88
Belosorokai 90
Belovežas (giria) 40, 42, 51, 68, 70
Berezina (upė) 16, 33, 37, 46
Berlynas 45
Bielskas 54
Biržai 23, 48, 93
Biržų giria 99
Bobruiskas 21, 41, 68, 79
Borisovas 21, 41, 79, 97
Bračiuliai 100
Bremenas 36
Breslauja 14, 16, 17, 18, 25, 40, 64
Butrimonys 78

C

Chojnikai 41
Cuneo 82, 83

Č

Čerikovas 97
Čiobiškis 72
Čysta Būda 78

D

Danija 36
Darbėnai 54, 55, 67, 68, 69
Daugpilis 42, 48, 57, 64, 65, 97, 99, 100
Didžioji Britanija (Anglija) 69, 88, 92
Dysna 40, 41, 42, 50, 51, 64, 68, 80, 96
Dubičiai 94
Dubysa (upė) 62

E

Eiguliai 63
Eišiškės 19, 67
Eržvilkas 44
Europa 37

G

Gardinas 5, 8, 10, 11, 16, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 35, 40, 42, 49, 50, 51, 52, 58, 59, 64, 66, 68, 72, 74, 79, 80, 81, 85, 86, 96, 102
Gargždai 55, 68, 84
Gdanskas 29
Genuja 82
Giedraičiai 67
Gorki 102
Gruzija 36
Gudiškis 99, 100

H

Hamburgas 36
Hvožna (upė) 68

I

Ihumenas 41, 79, 97
Ilyrija 28

J

Jieznas 78
Jonava 58, 62, 67, 73
Joniškis 67
Jurbarkas 44, 62

K

Kaliekai 55, 64
Kalvarija 27, 40, 51, 53, 58, 59, 67
Kalviai 67
Kamajai 55
Kamenecas 52
Karaliaučius 29, 36, 57
Karmėlava 63, 66
Karsakiškis 85, 99
Kaugonys 65, 66, 72
Kaukazas 84, 97
Kaunas 20, 23, 25, 27, 28, 29, 34, 40, 43, 44, 47, 56, 58, 60, 61, 62, 63, 64,
65, 66, 68, 72, 73, 79, 80, 81, 83, 85, 92, 93, 96, 97, 100
Kazlų Rūda 74, 97
Kelmė 44, 58, 61
Kėdainiai 88
Kieliai 67
Kietaviškės 70
Kirsna 78
Klaipėda 54
Kobrinas 40, 41, 51, 74, 79
Koidanovas 16, 33, 37

Kretinga 68, 69
Krymas 84
Kuliai 49
Kupiškis 10
Kuršas 67, 93, 99
Kuršėnai 71
Kurtuvėnai 67

L

Leipalingis 70
Lenkija 36, 41, 49, 70, 78, 82, 85, 96
Lenkijos karalystė 5, 40, 52, 61, 69, 74, 78, 83, 85, 92
Lepelis 42, 80
Lietuva 5, 8, 9, 19, 20, 21, 25, 27, 28, 33, 34, 35, 37, 40, 42, 44, 45, 49, 52, 61, 65, 67, 70, 74, 78, 81, 82, 83, 85, 87, 88, 92, 93, 96, 97
Lietuvos Brasta (Brestas) 23, 40, 42, 51, 79
Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 5, 10, 13, 17, 33, 40, 41, 43, 49, 78, 82, 96
Liškiava 35
Liubekas 36
Lyda 27, 40, 42, 49, 52, 54, 75, 78, 84, 89, 94
Lježas 88
Londonas 81
Lukšiai 74

M

Maišiagala 67
Malta 33
Marijampolė 40, 51, 58, 59, 64, 66, 67, 71, 78
Maskva 14, 82, 97, 98
Medeikiai 99
Merkinė 35
Mičiūnai 69
Minija (upė) 68
Minskas 5, 8, 10, 11, 16, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 40, 41, 42, 49, 50, 51, 58, 68, 79, 80, 81, 85, 93, 97
Mintauja (Jelgava) 67, 71
Modlinas 35
Mogiljovas 8, 41, 79, 80, 81, 85, 92, 93, 97, 102

Molodečnas 34
Montvydava 57
Mostai 29
Mozyrius 21, 26, 41, 51, 68, 79
Možaiskas 46

N

Naliboka (giria) 40, 51
Narva 35
Naugardukas 18, 21, 23, 27, 40, 41, 42, 51, 94
Naujaberžė 96, 97
Nemenčinė 65, 66, 67, 72
Nemunas (upė) 35, 36, 57, 63
Neris (upė) 71, 72
Nesvyžius 10, 23, 26, 65

O

Olanecas 62
Orša 8
Ostrogas 53
Ovručas 41

P

Palanga 53, 55, 64, 68, 69
Paliepiei 70
Paneriai 34, 71, 72
Panevėžys 14, 23, 55, 58, 61, 74, 79, 90, 91, 97
Papilė 99, 100
Paryžius 32, 81
Pariečė 79
Pašušvys 85
Pašventis 62, 71
Pažaislis 63
Pesčiai 67
Petigorskas 14
Petrašiūnai 63
Pikeliai 58

Pikeliškiai 67
Pilviškiai 7
Pinskas 10, 17, 23, 41, 42, 51
Plembergas 44, 61
Plungė 49, 69
Podolė 9, 52
Polockas 8, 41
Poznanė 35
Prancūzija 5, 8, 12, 27, 32, 34, 36, 40, 54, 92
Prastavonys 58
Prienai 52, 74, 100
Pripetė (upė) 41, 90
Prūsija 45, 52, 54, 57, 73, 88, 93
Pružanai 40, 51, 74, 79, 102
Punskas 40

R

Raseiniai 10, 20, 23, 25, 40, 42, 44, 46, 47, 48, 53, 60, 61, 62, 63, 66
Raudondvaris 68
Rečica 41, 51, 68, 79, 90
Reinas 36
Rezgiai 57
Rietavas 47, 56
Ryga 90
Romainiai 62
Rumai 65
Rumšiškės 63, 74
Rusija 5, 8, 13, 15, 16, 17, 28, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 52, 53, 55, 58, 61, 64, 66, 67, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 89, 90, 92, 93, 94, 97, 99, 100, 101, 102
Rūdaičiai 69

S

Salantai 49
Sankt Peterburgas 41, 64, 79, 82, 84, 88, 90, 92
Sebežas 80
Seinai 35, 51
Senasis dvaras 59

Seredžius 48
Sibiras 36
Sierakovas 3 6, 37
Skuodas 68
Slanimas 10, 23, 40, 41, 42, 51, 74
Sluckas 41, 79
Smolenskas 46
Stempliai 100
Suvalkai 53, 59
Svetličanka 68

Š

Šakiai 88
Šalčininkai 19
Šavrai 89
Šeduva 67
Šešupė (upė) 68
Šiauliai 14, 20, 23, 25, 26, 40, 46, 47, 48, 50, 55, 56, 59, 61, 67, 70, 71, 74, 79, 96, 97
Širvintos 64
Škverinas 35
Šniurkiškės 100
Šveicarija 45
Švenčionys 78
Šventoji (upė) 64
Švėkšna 53

T

Tauragė 35, 75
Telšiai 14, 20, 40, 42, 46, 47, 49, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 69
Tilžė 36
Tytuvėnai 57, 58
Trakai 20, 25, 42, 43, 47, 62, 63, 63, 64, 65, 66, 72, 73, 78, 96
Trakiškiai 35
Tula 86
Turžėnai 66
Tverė 84

U

Ukraina 9

Uptytė 14, 16, 20, 25, 40, 42, 45, 47, 48, 53, 59, 63, 64, 65, 66

Usač 42

Užnemunė 40, 51, 52, 58, 59, 67, 74, 78, 97

Užneris 14, 17, 21, 25, 42, 48

Užventis 91

V

Valkaviskas 21, 40, 51, 59, 79

Valkininkai 35, 91

Varniai 47, 55, 69

Varšuva 35, 37, 40, 41, 42, 78, 90, 92

Varšuvos kunigaikštystė 9, 10, 13, 14, 22, 26, 35, 36, 46

Varta 36

Veliuona 48

Vengrija 84

Venta (kanalas) 61

Viduklė 60, 61, 62

Vidžiai 53

Vievis 65

Vileika 17, 40, 42, 50, 53, 55, 56, 58, 59, 68

Vilijampolė 63, 73

Vilimiškė 69

Vilkaviškis 74, 78

Vilkija 98

Vilkmergė (Ukmergė) 14, 16, 17, 18, 23, 25, 42, 43, 48, 51, 52, 53, 55, 57, 59, 63, 64, 65, 72, 97

Vilnius 5, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 40, 42, 43, 44, 45, 48, 50, 52, 54, 57, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 92, 93, 94, 96, 97

Virbalis 88

Vitebskas 8, 42, 68, 79, 80, 81, 85, 93

Vysla (upė) 35

Vladislavas 59

Vokė 72

Volynė 41, 73

Ž

Žadvainiai 57, 69

Žalioji (giria) 85

Žasliai 62

Žemaitija 16, 34, 35, 40, 42, 43, 46, 48, 49, 58, 63, 67, 73, 74, 78, 84, 88, 92

Žiežmariai 63

SERIJOS „LIETUVOS KARIUOMENĖS ISTORIJA“ LEIDINIAI

1. Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymai. 1990–1991. Sudarytojas Gintautas Surgailis. V., 2003, 222 p.
2. Surgailis Gintautas. Lietuvos karinis laivynas. 1935–1940. V., 2003, 208 p.
3. Kazakevičius Vytautas. Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje (II–XII–XIII amžius). V., 2004, 136 p.
4. Lesčius Vytautas. Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose. 1918–1920. V., 2004, 498 p.
5. Aničas Jonas. Karininkas Antanas Juozapavičius. 1894 02 13 – 1919 02 13. V., 2004, 124 p.
6. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 1. 1991 Nr. 222-355. 1992 Nr. 01-479. Sudarytojas Gintautas Surgailis. V., 2004, 512 p.
7. Juodagalvis Jonas. Švenčionių krašto savanoriai. 1918–1920 m. V., 2005, 236 p.
8. Surgailis Gintautas. Rusijos kariuomenės išvedimas. 1990–1993. V., 2005, 345 p.
9. Rusijos kariuomenės išvedimas dokumentuose. Sudarytojai Algis Balaišis ir Gintautas Surgailis. V., 2005, 472 p.
10. Raubickas Eugenijus. Ženklas ant munduro. V., 2005, 294 p.
11. Gečas Steponas. Steponas Darius Lietuvos kariuomenėje ir sporte. V., 2005, 232 p.
12. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 2. 1992 Nr. 480-749. Sudarytojas Gintautas Surgailis. V., 2006, 374 p.
13. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 3. 1992 Nr. 750-975. Sudarytojas Gintautas Surgailis. V., 2006, 286 p.
14. Aničas Jonas. Generolas Silvestras Žukauskas. 1861–1937. V., 2006, 294 p.
15. Surgailis Gintautas. Valstybės sienos apsauga 1990–1994 metais. V., 2008, 247 p.
16. Surgailis Gintautas. Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas. V., 2011, 300 p.
17. Katilius Artūras. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento Mokomasis junginys 1990–1991 m. Istorinė apybraiža, atsiminimai, dokumentai. V., 2011, 226 p.
18. Rakutis Valdas, Vaičėnonis Jonas. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija. V., 2012, 196 p.

19. Surgailis Gintautas. Trečiasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulkas. V., 2013, 188 p.
20. Katilius Artūras, Tininis Vytautas. Lietuvos kariuomenės karių uniformos, ženklai ir vėliavos. 1990–2010. V., 2014, 390 p.
21. Tamošiūnienė Milena. Tarp politinio įrankio ir aukos: karo belaisviai Lietuvos Respublikos politikoje 1919–1920 m. V., 2014, 166 p.
22. Generolas Jonas Galvydis-Bykauskas. V., 2014, 260 p.
23. Surgailis Gintautas. Antrasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio pėstininkų Algirdo pulkas. V., 2014, 292 p.
24. Stoliarovas Andriejus. Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919–1940 m. V., 2015, 337 p.
25. Surgailis Gintautas. Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas. V., 2016, 276 p.
26. Surgailis Gintautas. Penktasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas. V., 2017, 254 p.
27. Grigaliūnas-Glovackis Vincas. Generolo atsiminimai. I dalis. Carų imperijoje. V., 2017, 308 p.
28. Grigaliūnas-Glovackis Vincas. Generolo atsiminimai. II dalis. Lietuvoje. III dalis. Demokratijos sukuriuose. V., 2017, 384 p.
29. Žigaras Feliksas. Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos kėlimo sistema 1919–1940. I dalis. V., 2018, 324 p.
30. Žigaras Feliksas. Lietuvos kariuomenės karininkų rengimo ir jų kvalifikacijos kėlimo sistema 1919–1940. II dalis. V., 2018, 324 p.
31. Surgailis Gintautas. Šeštasis pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulkas. V., 2019, 249 p.
32. Andriškevičius Jonas. Nuo Krašto apsaugos mokyklos iki Akademijos (1992–1994). V., 2019, 88 p.

VIRGILIJUS PUGAČIAUSKAS

XIX A. LIETUVOS KARINIŲ DALINIŲ ISTORIJA

Kalbos redaktorė Nijolė Andriušienė
Maketavo Laima Adlytė

2019-11-15. Tiražas 300 egz. Užsakymas GL-531.

Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija,
Šilo g. 5 A, LT-10322 Vilnius

Spausdino Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras,
Muitinės g. 4, Domeikava, LT-54359 Kauno r.

ISBN 978-609-8074-96-3

ISSN 1822-4423